FÖRENINGEN BYGGNADSKULTUR UMEÅ

VÄRNAR VÅR MILJÖS ARKITEKTONISKA OCH KULTURHISTORISKA TILLGÅNGAR

Årskrönika 2022

Här berättas vad föreningen gjort i form av aktiviteter för medlemmar och allmänhet, offentliga skrivelser och yttranden, kontakter rörande relevanta ämnen och framtida planer av betydelse för Umeås stadsmiljö och omgivning. *Innehållsförteckning sista sidan.*

Rådhuset, den märkesbyggnad som mer än något symboliserar Umeå, syns här i sin första avbildning på stadsarkitekt Fredrik Olaus Lindströms (1847-1919) ritning från 1890. Efter stadsbranden 1888 då nästan hela det äldre Umeå utplånats var det viktigt för umeborna att förverkliga ett respektingivande rådhus i sten för den nya stad som reste sig ur askan. Genom donationer uppfördes denna asymmetriska byggnad i holländsk nyrenässans. Färdigt 1892 vittnar Rådhuset; med en framsida mot älven och dess gamla hamn, och en mot torget och den planerade järnvägen, om även detta historiska skifte i stadens utveckling. Framför det firades 23 juli 2022 ”Umeå 400 år”. Det blir många fler jubileer då Rådhuset som byggnadsminne ska stå kvar för evigt. Vi håller med vad Carl XVI Gustaf yttrade i sitt tal: *”Historien möter oss i byggnader och fornlämningar. Men också i skogarna, i kulturlandskapen, i kustlinjen. Vi minns historien och ser framåt med tillförsikt.”*

Som gästskribent deltar Anders Glassel vid Statens fastighetsverk med att berätta om den restaurering av Residensparken som nu slutförts!

Umeå stad 400 år

Det första försöket att grunda en stad vid Umeå sockens kyrkplats på Backen 1588 misslyckades, då de tänkta invånarna övergett den efter att de skattefria åren upphört. Men en stad behövdes vid Umeälven så ett nytt försök gjordes. Platsen blev då en halvmil längre nedströms. Den 23 juli 1622 beviljade Gustaf II Adolf provisoriska stadsprivilegier som sedan utökades av drottning Kristina 1646. Umeå var då redan residensstad för landshövdingen av det nya Västerbottens län, bildat 1638, som sträckte sig ända upp i nuvarande Finland. Det har varit fyra händelserika sekel för den sakta växande staden. Sådana milstolpar har alltid setts naturligt att uppmärksamma.

Ett bestående spår från 300-års jubileet 1922 är grundarstatyn av skulptör Otto Strandman framför rådhuset, som pengar insamlades för att bekosta. 350-års firandet 1972 vittnar minnesmynt, samlartallrikar och annat om. T.ex. denna populära affisch av Clara Salander som visuellt åskådliggör betydande nedslag i Umeå stads historia. Från Olof Bureus första stadsplan, mätt och markerad över åker och äng redan 1621, till invigningen av ett universitet i Norrland 1963. Och nu är det dags igen. Var tar åren vägen?

***Föreningen Byggnadskultur* har deltagit i 400-årsfirandet genom att ta fram en historik över den byggda stadens utveckling fram till dagens Umeå.**

”Byggda spår av Umeås 400 år”

Föreningen Byggnadskulturs arbete under 2022 har präglats av det tidskrävande projektet att förverkliga en stadshistorik. Föreningen har länge känt ett behov av att tillgängliggöra ett sådant material på vår hemsida men det har fallit på att styrelsen med allt annat inte haft tid att göra det. Nu till sist blev detta möjligt genom att vi kunde anlita Västerbottens museums tidigare byggnadsantikvarie Maria Löfgren. När Umeå kommun avsatte pengar att söka för att uppmärksamma att staden blev 400 år, erhöll föreningen ett stöd på 45 000 kr för att ta fram och tillgängliggöra ett sådant material för allmänheten på vår hemsida. Maria Löfgren har därför under 2022 sammanställt en presentation av stadsbebyggelsens utveckling, medan styrelsen skött allt det praktiska och letat illustrationer att köpa in. It-hjälp har anlitats för att uppdatera hemsidan så att resultatet kan visas på bästa sätt. Att materialet framställts av expertis på området ger också en odiskutabel kvalitet. Umeå kommun har beviljat föreningen att till detta 400-årsprojekt få använda historiska bilder från deras Fotoarkiv. Även för det är föreningen tacksam.

Det stadshistoriska materialet är först indelat i århundraden och för 1900-talet i årtionden. Denna avsiktligt godtyckliga indelning visar inga brytpunkter för historiska skeden, utan är uteslutande tillkommen för att materialet på vår hemsida ska kunna presenteras på ett sätt som är lättöverskådligt och förståeligt för alla. Det är snart möjligt att ta del av detta genom att besöka vår nya hemsida. Men vi kan ju ge ett litet smakprov!

Äldre kartor över Umeå, som denna från 1692, visar det inhägnade stadsområdet med långsmala kvarter i tidstypisk rutnätsplan längs med älven. Det separeras från omgivande åker- och ängsmarker med en tullmur av trä. Två öppningar fanns då, en i varje ände av den gamla landsvägen som inom stadens område rätades ut för att bli Stora gatan, dagens Storgata. Östra och Västra tullporten/tullhuset var de platser där varorna in och ut ur staden kontrollerades. Redan på denna karta går det att känna igen Umeå då dess viktigaste inslag tillkommit i samband med att drottning Kristina permanentade de tillfälliga stadsrättigheterna. Länet Västerbotten hade bildats 1638 med Umeå som residensstad. Men först efter 1646, byggdes ett länsresidens just nedströms staden. Skisser från 1600-talets slut visar en sluten fyrbyggd anläggning som liknar en fästning. Huvudbyggnaden har säteritak, ett mansardtak i två etage, som var vanlig på slott och herresäten under stormaktstiden. Samma år bröts Umeå stad ut från Umeå socken till en egen stadsförsamling, och en kyrka börjar byggas i stadens östra utkant just innanför tullmuren. Kyrkan, en blockpelarkyrka, liknade många av de österbottniska med långväggarnas stockar intimrade i fyra strävpelare. Kyrkklockorna hängde i en fristående klockstapel.

I stadshistoriken tas allt från stadsplaneidéer, byggmetoder och arkitekturtrender, som konkreta exempel på såväl typiska som speciella byggnader upp. Det senare är förstås svårare för de äldre perioderna då många även viktiga byggnader försvunnit utan att lämna mycket information efter sig. Men vissa har stått kvar länge nog för att ge en uppfattning, som länets kronomagasin, vars

ursprungliga utseende efter nästan ett århundrade fanns kvar och förevigades på ett av de äldsta bevarade foton som tagits av Umeå stad.

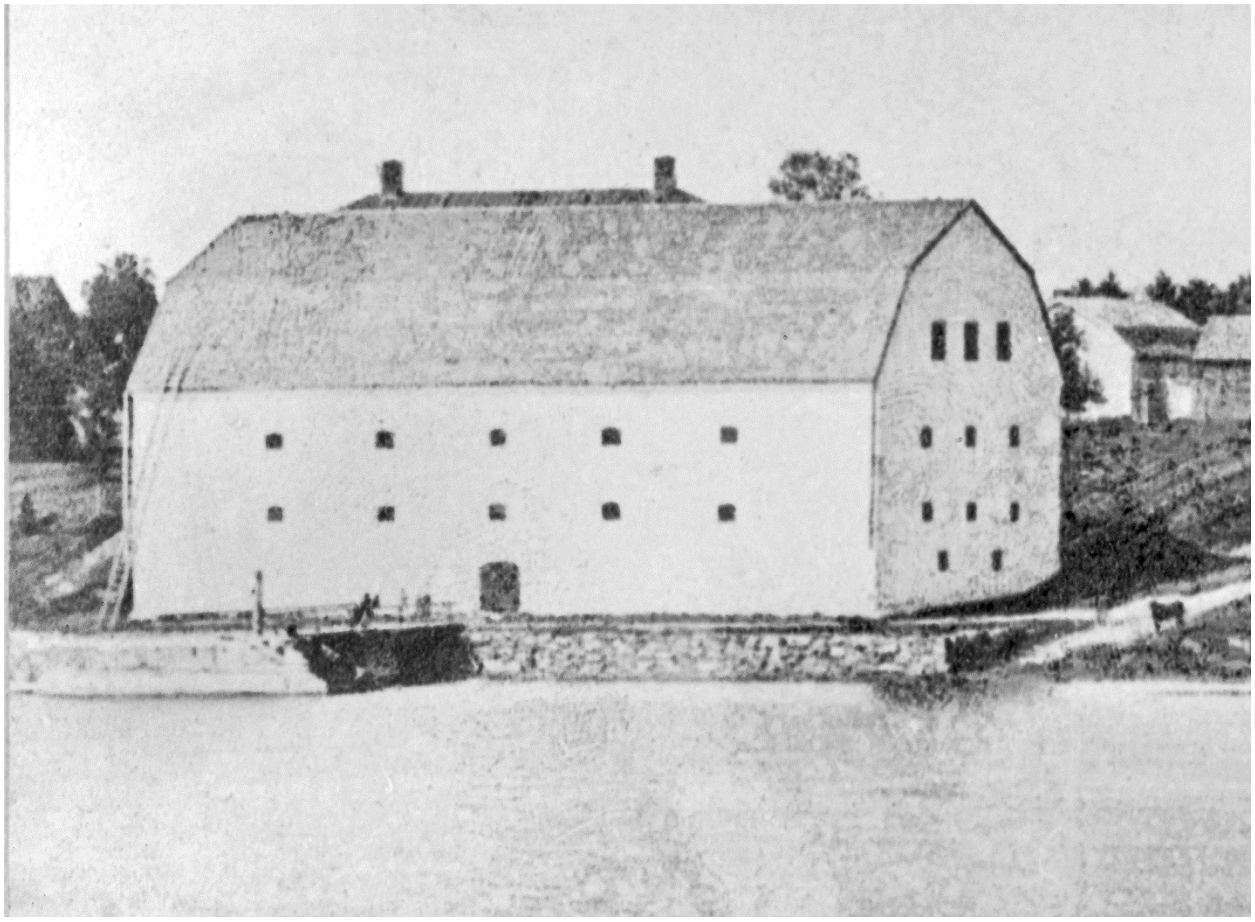

Kronomagasinet uppfördes 1789-91 på sydöstra hörnet av residenstomten, i direkt anslutning till en anläggningsplats för fartygen. Det var trästadens första större stenbyggnad. 33,25 x 17,55 m, i fyra våningsplan. På detta foto *(Vbm BE 18800000 27)* skymtar residenset ovanför. Kronomagasinet skulle inrymma allt från skatter som länsbor betalade i natura till utsädesreserver att nyttja efter missväxt och även till föda. Den gedigna byggnaden signalerade statens närvaro i staden lika effektivt som residenset. Det var det första och det sista besökarna sjövägen såg av Umeå. Arkitekt och mycket annat är inte klarlagt av dagens forskning. Men den kostbara byggnaden godkändes troligtvis av Gustav III. Vid stadsbranden 1888 utbrändes byggnadens innanmäte så att endast stenmurarna kvarstod. Två år senare kom en utredning om Kronomagasinet fram till att det inte var ekonomiskt lönsamt att reparera den omoderna byggnaden. Den revs 1891 sedan bud på materialet och dess avlägsnande annonserats i september året innan. Vägen på bilden upp till Storgatan bytte därefter namn från Magasinsgränd till dagens Residensgatan.

Ett tips till studenter inom arkitekturhistoria är att det finns en hel del material i Stockholmsarkiven rörande denna viktiga byggnad som det ännu inte har gjorts någon studie om!

Innan fotografier fanns tecknade avbildningar. Deras dokumentära värde är alltid högt men förstås beroende av hur detaljerade, men även tillförlitliga de bedöms vara, då det inte kan uteslutas att utföraren av olika skäl tagit sig konstnärliga friheter. Någon vars mer eller mindre genomarbetade skisser anses generellt korrekta är den för Norrlands näringsliv så viktige Carl Fredrik Plagemann. Här en vy avritad den 16 mars 1840. Vi ser Kyrkan invigd 1724 före dess utbyggnad 1852, 1600-tals klockstapeln som överlevt ryssarnas nedbränning av staden, Krononagasinet sticker upp från nedanför älvssluttningen bortanför det öppna fält som 25 år senare gjordes till Döbelns park, Residenset med sina två skorstenar, och annan bebyggelse som växt fram öster om den gamla

stadskärnan sedan tullmuren flyttats längre utåt 1745, och till sist tagits bort 1810 sedan nya ekonomiska idéer fått genomslag. Innan dess hade vyn bortom kyrkan varit ett högt staket med grindar för östra tullporten och angränsande tullvaktarstuga.

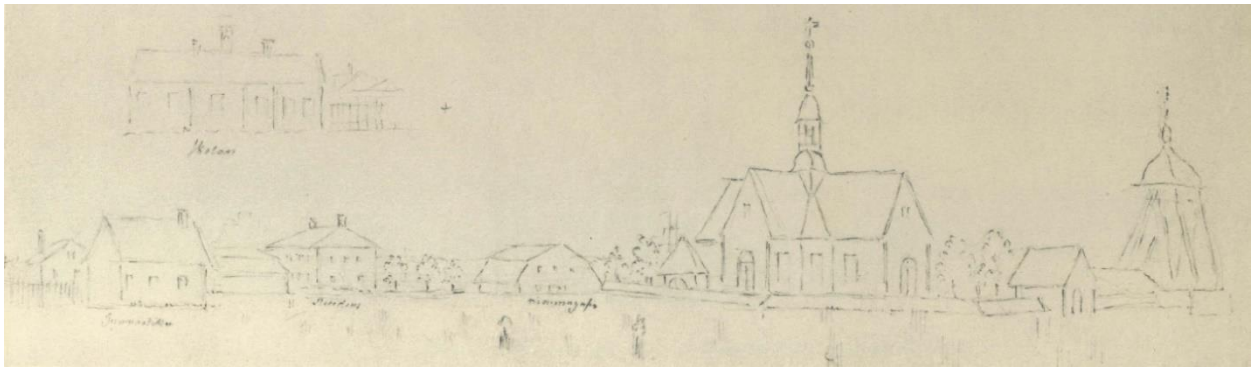

VBMs arkiv.

För att beröra utvecklingen fram till dagens Umeå kan vi konstatera betydelsen som bygget av de två regementsområdena 1899-1909 och Länslasarettet 1904-07 fick på den tidigare lilla skol-, handels- och ämbetsmannastaden. Regementena K8/4 och I20 var avgörande för Umeås kraftiga tillväxt gentemot länets övriga städer under 1900-talets första hälft, men har sedan länge spelat ut sin roll. Den andra samtida satsningen på Länslasarettet la grunden för den utveckling som var avgörande för Umeås tillväxt sett till hela Norrland under 1900-talets andra hälft, då dess allt mer avancerade vård, utbildning och forskning resulterade i ett universitetssjukhus och intilliggande universitet. Umeå universitets första byggnader från 60-talet är tillsammans med de förstnämnda 1900-talets viktigaste byggnadsmiljöer i Umeå. Omistliga för förståelsen av vår historia. Och det lär dröja innan något lika viktigt byggs igen. Umeå som först på 1800-talets mitt vuxit ut från sin 1600-tals stadskärna med områdena Öst och Väst på stan, och 50 år senare åt norr med Haga, kom plötsligt att få en snabb tillväxt. Kringliggande byar som Teg och Grubbe införlivas som stadsdelar, och helt nya skapas på platsen för lantegendomar som Mariehems gård. Eller ”ute i skogen”, som inflyttare söderifrån uttryckte det.

1960 var ännu Ålidhem ett skogsbevuxet och i stort sett obebyggt område. En antagen stadsplan för 150 villor och 45 radhus fick i all hast ändras då besked kom att universitet skulle etableras i Umeå. En ny plan påbörjades 1961 och utarbetades av stadsarkitekt Hans Åkerlind som anlitade arkitektkontoret ELLT för detaljprojekteringen. Husen av typen 3-4 våningar höga lamellhus klädda med rött tegel, placerades i gårdsformationer och med bilfria innergårdar. Viktigt var husens höjd och placering så att gårdarna skulle få maximalt ljusinsläpp. Stadsplanen fastställdes 1965 och planerades för 8 500 personer varav 3 500 studenter. *Foto Umeå kommun september 1966.*

Detta och mycket annat kan ni läsa om i stadshistoriken på www.byggnadskulturumea.se

Genomförda publika arrangemang 2022

Umeå – en stad i Norrland blir till

Tisdag 22 februari 18:30 - 20:30. Lokal Folkuniversitetet

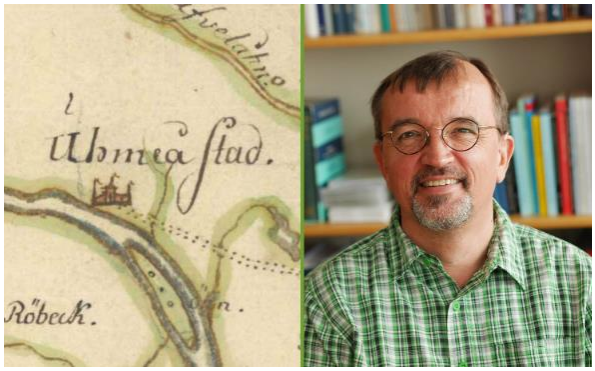

Heiko Droste, professor i historia vid Stockholms universitet, talade om Sveriges urbana historia och tillkomsten av städer i Norrland i ett större perspektiv. Föredraget började med att vi åhörare ombads skriva ner vår bild av vad en stad är. Den tidens uppfattning är nämligen avgörande för att förstå de återkommande stadsgrundningarna av mycket långsamt växande samhällen. Dessa har senare av 1900-tals historiker betecknats som ett misslyckande.

Den grundläggande tanken om städernas respektive omlandet/landsbygdens uppgift, var att de sistnämnda skulle förse städerna med mat, och städerna skulle producera hantverksprodukter. Handeln skulle underställas Stockholm för att stärka huvudstadens inflytande. En av städernas uppgifter var alltså att utgöra noder i ett rikstäckande nätverk för att organisera exporten av varor. Varken detta eller många av de satsningar som staten gjorde blev någon större framgång. Men ekonomin var endast en aspekt.

De tidigmoderna städerna inom det stora glest befolkade svenska väldet hade även syftet att nå ut med statens inflytande. I det avseendet var Umeås och de andra norrländska och finländska stadsgrundningarna vid samma tid framgångsrikare. Kungens förlängda arm fanns nu mycket närmare för att hantera rättsskipning och skatteuttag, förvalta och styra områdets utveckling, och knyta det samman med övriga riket. För att nämna de främsta funktionerna som däremot lyckades mycket väl. Posten t.ex. etablerades i Umeå inom 20 år från att staden grundats. Som Droste konstaterade var det ”städernas förvaltningsförmåga som antagligen vägde tyngst i kronans perspektiv”.

Förtätningens pris – parker och trädgårdar i en tid av expansivt byggande

Onsdag 16 mars 18:30 - 20:00. Lokal Folkuniversitetet

Catharina Nolin, professor i konstvetenskap vid Stockholms universitet, och en pionjär inom den svenska trädgårdshistoriska forskningen, berättade om städernas gröna kulturmiljöer och varför det är så viktigt att bevara dem. Det på grund av deras stora betydelse för allt från sociala till estetiska skäl. Parker och trädgårdar utgör kultur- och naturhistoriska värden som inte självklart kan ersättas, gemensamma ytor avsedda för utomhusaktiviteter och bildning, avkoppling och återhämtning; men även med syfte att stärka kroppen och göra urbana miljöer sundare, välbekanta och uppskattade platser att vistas i och färdas förbi under solinfall från skuggande träd, men också spridningskorridorer för djur, fåglar och insekter.

Det är ofta endast det sista som hålls fram trots att de kulturhistoriska värdena är det speciella som försvinner. Dessa ignoreras i regel, om de ens uppmärksammas. Ibland görs kulturhistoriska utredningar inför exploateringsförslag men de tenderar att visa lojalitet mot beställaren. Inte sällan är det närboende och andra privatpersoner som måste påpeka att en naturmiljö kan ha utformats av framstående landskapsarkitekter. För att kommunen inte själv har koll på det när byggplanerna

inleds. De historiskt och konstnärligt viktigaste av dessa behöver skyddas innan de förvanskas på sina värden eller utplånas.

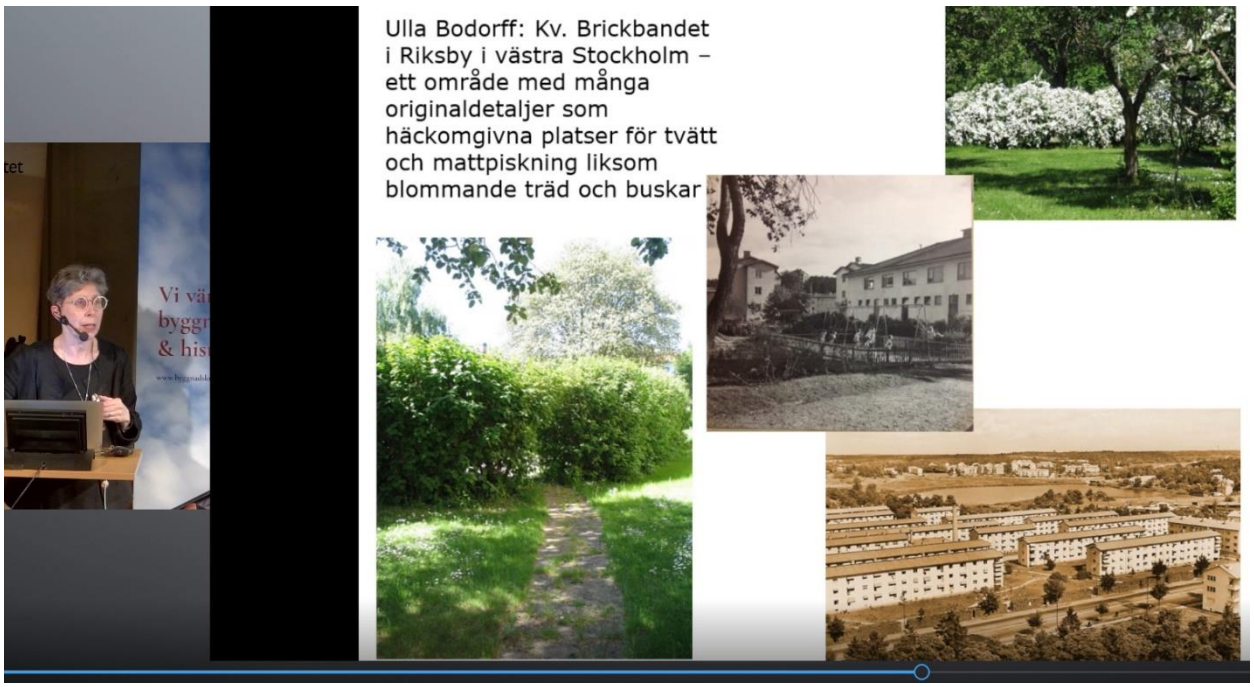

Föreläsningen spelades in med Folkuniversitetets nya utrustning, och kommer (tillsammans med andra) att finnas tillgängligt på Föreningen Byggnadskulturs nya hemsida.

Det grundläggande problemet är att exploatörer och politiker ser trädgårds- och parkmiljöer som ledig mark att bebygga. De bortser från att dessa miljöer både har ett eget högt värde i sig själv, och oftast utgör en väsentlig del av en helhet tillsammans med tillhörande bebyggelse.

Även om avsikten inte är att helt ta den gröna miljön i anspråk med nya byggnader ända fram till befintliga som då förlorar sin avsedda omgivning, kan förtätningar med bebyggelse i trädgårds- och parkmiljöer vara lika illa. De visar att beslutsfattarna inte förstått, eller väljer att nonchalera, avsikten med hur en miljö utformats. Där fler byggnader fördärvar det sätt och de kvaliteter som en miljö har getts. En annan negativ utveckling för trädgårds- och parkvärdena sker också, ibland utan att ens beröra dessa genom att de stängs in och blockeras. Nolin talar om ”privatiseringen av vyn”. Nämligen att vyer som historiskt varit en avsedd beståndsdel i skapandet av särskilt parker, och från början avsetts att vara tillgänglig för alla, genom exploateringar blir tillgängligt endast för det fåtal som kan vistas i byggnaden.

Beslutsfattarna brukar vara mycket ovilliga att ta till sig vilka värden som förstörs när städernas trädgårdar och parker offras för byggande. Men utöver de övriga argumenten kan det med fördel framhållas vad *Florens-deklarationen* och *Canberra-deklarationen* säger om den hänsyn som ska visas ”historiska trädgårdsanläggningar, parker och landskap”.

Jag i arkitekturen, arkitekturen i mig

Tisdag 26 april 18:30 - 20:30. Lokal Folkuniversitetet

Jonas E Andersson, docent i gestaltande arkitektur vid Malmö högskola, talade om arkitekturen som en potentiell förändringskraft för att förbättra levnadsvillkor och folkhälsa. En möjlighet som ofta missas då bebyggelse inte uppförs med tanke på hur den upplevs när människor konfronteras med den. Samtidigt som vi alla har individuella preferenser om vad som är vacker, trivsam

eller i övrigt livsbejakande arkitektur, verkar byggd miljö på ett gemensamt allomfattande plan. Miljöpsykologi, inspirerad av Amos Rapoport, har både ett *perceptuellt* och *associativt* synsätt;

Perceived environmental qualities – design och omsorg om rummet, social interaktion, närvaro av sensoriska element.
Associated environmental qualities – minnen från förr tillsammans med vad vi lär oss nu skapar våra uppfattningar om rummet, både det yttre och inre.

Med denna utgångspunkt reflekterade föredragshållaren kring både sin egen uppfattning och den vision om arkitektur och byggd miljö som framkommer i utbildningsprogram för arkitektur, byggd miljö, kommunikation och visualisering på Malmö Universitet.

Visning av Residensparken

Tisdag 17 maj 18:00 - 19:30

Föreningen fick en kunnig guidning av Anders Glassel, vid Statens fastighetsverk, som visade residensparken och berättade hur länsresidenset har förändrats över tid. Glassel är kulturarvs-specialist och ansvarade för den restaurering av parken som påbörjades på 1990-talet och nu har slutförts. Redan under 1600-talet fanns en trädgård vid länsresidenset, men nuvarande park anlades i slutet av 1800-talet och lånade då stildrag från intilliggande Döbelns park. Ett viktigt historiskt skede parken vittnar om är hur landshövdingen och odlingsförkämpen Gustav Rosén under 1930-talet använde den i sin strävan att visa på den norrländska odlingens möjligheter. Senare förenklades residensparken. Något som alltså nu har motverkats genom att återskapa ett antal av de försvunna inslagen.

Eftersom föreningen har nöjet att ha Anders Glassel som gästskribent i denna årskrönika, med en avslutande presentation av arbetet med att rusta upp residensparken, så saknas skäl för oss att skriva mer om detta.

Däremot kan vi konstatera att residensparken, på samma sätt som redan sker med residensets interiör, borde visas upp för allmänheten vid återkommande tillfällen. Det är den förtjänt av, och intresset skulle finnas. Föreningen kan även konstatera att det vore en stor lycka om alla ägare av värdefulla miljöer skötte dessa så väl som Statens fastighetsverk. Den under visningen uttalade målsättningen att Statens fastighetsverk ”ska förvalta miljöerna så att de behåller sina värden ända fram till nästa istid”, är måttstocken som mer kortsiktiga ägare bör anamma!

Bussresa till Olofsfors bruk m m i Nordmalings kommun

Lördag 11 juni 10:00 - 16:30

Föreningens bussresa till riksintressanta kulturmiljöer i länet gick 2022 till Nordmalings kommun. Först stannade vi vid det byggnadsminnesförklarade *Levar Hotell*. Ett namn den fick i slutet av 1800-talet. På platsen uppfördes 1635 Västerbottens läns första gästgiveri. 1827 tillkom nuvarande huvudbyggnad, som tillbyggdes på 1850-talet då den fick dagens utseende. Två flygelbyggnader uppfördes 1833 respektive 1840. Bevarat idag är ett lusthus från 1902. Ägarna var vänliga att tillåta oss att titta runt i hotellet. Med rum uppkallade efter tidigare besökare som Karl XI, Carl von Linné och Oscar II.

Vädret var till en början olycksbådande.

Nästa stopp var Nordmalings kyrka, en av länets äldsta byggnader, med dess nu angränsande kyrko- och hembygdsmuseum. Den vitslammade gråstenskyrkan uppfördes omkring 1480 då Nordmalings socken, först benämnd *Nyakirkio* efter denna, bröts ut ur Grundsunda till att bli en egen socken. Det är en av få byggnader från medeltiden i Västerbotten. Kyrkan är byggd som en enskeppig tornlös salkyrka med tre travéer och rakslutet kor mot öster. I vinkel mot långhuset ligger vapenhuset mot söder och sakristian mot norr. (Ett lästips är t.ex. stiftsantikvarien Mattias Burmans digitalt tillgängliga artikel ”Medeltida kyrkor” i VBMs årskrift: https://www.vbm.se/wp-content/uploads/2017/09/2014_4.pdf)

Vi guidades av personal från Nordmalings församling.

Kyrkan har varit med om både bränder och krig. Det nuvarande välvda innertaket av trä tillkom 1730. Ett par årtionden senare förstorades de ursprungligen små fönstren. 1779 behövdes två nya läktare byggas för att inrymma arbetarna i Olofsfors bruk och Håknäs finbladiga sågverk; ett vanligt sätt att öka kapaciteten för äldre kyrkor. Förändringarna har under århundradena varit många men inte så stora att de omvandlat byggnaden. Exteriören är sig ändå rätt lik sedan den uppfördes vid en tid då landet styrdes från Köpenhamn, och kyrkan från Rom.

Klockstapeln uppförd 1767-68. Rakt in från kyrkplatsen vid Prästgården ligger det innehållsrika Hembygdsmuseet, där vi fick en visning av Nordmalings hembygdsförening.

Efter en lättare lunch på Näslunds konditori åkte vi vidare mot Olofsfors bruk, lagom till att den regntunga himlen övergick till strålande sol. Där besöktes bruksmuseet innan vi fick en guidad rundvandring i den riksintressanta kulturmiljön.

Olofsfors bruk grundat 1762 är en av norra Europas bäst bevarade järnbruk. En lika viktig som unik miljö. Att se allt hade krävt flera dagar då bruket består av ett 70-tal byggnader över ett stort område. Det var industripionjären och hattpartisten John Jennings som under en resa sett vilka goda förutsättningar som fanns för att anlägga ett bruk på platsen. Den hade närhet till havet, en vattenrik å med flera forsar, omgiven av milsvida skogar. Även om flera steg i tillverknings-processen drevs av vattenkraft, som hammare och blåsmaskiner, krävdes enorma mängder kol

för att hetta upp den järnrika malmen så att de kunde få ut smältande metall. Att elda masugnen två dagar krävde kol från en hel kolmila, vilken krävde ca 127 dagsverken.

I södra Sverige hade de äldre brukens närmast omättliga behov av kol som bränsle i järnframställningsprocessen blivit ett stort problem då omgivningarna höll på att avskogas. Men genom att förlägga nya järnbruk i norra Sverige löstes detta problem. Järnmalmen, som i jämförelse med kolet som behövdes var betydligt mindre mängder, fraktades därför upp med fartyg från gruvorna i Uppland och Bergslagen.

Ovan. Vattnet forsar ner från bruksdammen. Hyttan med sina två kolbryggor. Och dess övernattningsrum för arbetarna som vaktade masugnen.

Sverige, som var ledande inom järnframställning, hade både malmen och naturresurserna som krävdes för att framställa det internationellt efterfrågade järnet. Vid tiden för grundandet utgjordes Sveriges exportintäkter till 70% av järnexporten. Så det ansågs nationellt viktigt att det nya bruk som anlades vid Leduån utanför Nordmaling, och fick namnet Olofsfors, gavs så goda förutsättningar som möjligt genom att bland annat ge det rätt att nyttja stora skogsarealer. Den tekniska utvecklingen i särskilt England under 1800-talet medförde allt större konkurrens och lägre lönsamhet för de svenska järnbruken. Bruksdöden nådde även Olofsfors bruk. Hyttorna blåstes för sista gången 1894. Då hade redan skogsmarken avyttrats till Nordmalings Ångsågs AB. Skogsindustrin var framtiden.

Det var en lång vandring över en del av det väldiga området.

Bruksbyggnaderna kom därefter mest att lämnas tomma och onyttjade. Under efterkrigstiden uppmärksammades hur unikt välbevarad den gamla bruksmiljön var. Och att om denna skulle kunna bevaras så gällde det att börja rusta upp byggnaderna innan det blev för sent. 1979 bildades därför *Stiftelsen Olofsfors Bruksmuseum* för att bevara miljön. Sedan dess har en långsiktig upprustning skett för att säkerställa att denna i ett europeiskt perspektiv värdefulla miljön bevaras för framtida generationer. En lång rad verksamheter har idag inhysts i de gamla byggnaderna på bruksområdet.

Herrgården inrymmer lokaler för kafé, restaurang, konferens och logi. Här ett rum som återställts till 1880-tal.

Det var en uppskattad guidning av intendenten Åsa Lindström, som här talar på platsen för den stora masugnen som revs för att återanvända teglet. Rostugnen är däremot kvar.

Närbild av de glasartade block av slaggsten från smältningsprocessen som många av brukets byggnader har uppförts med.

Umedalens Sjukhus – Guidad vandring

Söndag 4 september 14:00 - 16:00

Iréne Gustafson och Christina Hammarström berättade om bakgrunden till sjukhuset ritat av Carl Westman, och guidade runt bland de många byggnaderna på Umedalen invigt 1934. Det var ett av Sveriges största mentalsjukhus. Fram till 1980-talet utgjorde det en egen sluten värld. Det är inte bara Astrid Värings diskret förtäckta skildring *I som här inträder…* som ger en olycksbådande känsla. Men mentalvården utvecklades till det bättre. Ett par deltagare vid visningen hade själva arbetat där under de sista årtiondena, och hade även gladare minnen av platsen. Deltagarantalet blev över förväntan då ca 200 ur allmänheten anslöt. Detta uppmärksammades sedan i en artikel av *Västerbottens-Kuriren* om Umedalen som återges nedan. Men först måste vi visa ett par bilder från guidningen!

Nedan ser vi detaljer av aulans tak, av tidens främste dekorationsmålare Filip Månsson (1864-1933). Eller rättare sagt hans ateljé då Månson själv sällan förde penseln utan gjorde skisserna och kartongerna samt övervakade arbetet. Månson, omsjungen och avbildad av Evert Taube, är känd för Stockholms Stadshus och många andra framstående offentliga och privata byggprojekt. Bland de sista alltså Umedalens aula. Hur är det möjligt att borra in fästen för en ny belysning m m över hela takmålningen? Att inget annat skonsammare sätt att lösa det skulle finnas tror vi inte ett ögonblick på.

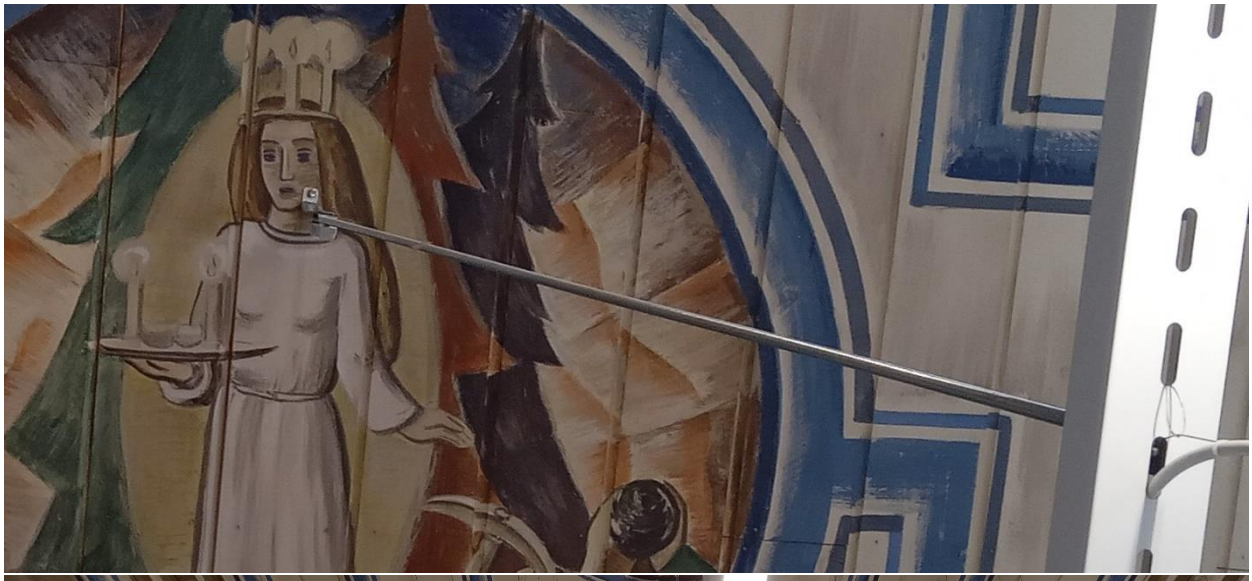

Umedalens festsal under senare delen av 1930-talet. Fackföreningen Svenska sinnessjukvårdspersonalens förbunds standar syns till höger i bild. Vid bordet till vänster längst fram sitter ledamöter i sjukvårdsdirektionen.
FOTO: GÖSTA ERIKSSONS ARKIV, UMEÅ UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Ledningar för värme, vatten och el till alla byggnaderna inom sjukhusområdet gick i kulvertar från maskinhuset. De fungerade även som transportleder mellan vårdbyggnaderna.
FOTO: GÖSTA ERIKSSONS ARKIV, UMEÅ UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Paviljongerna med två våningar var ämnade för de oroliga patienterna med plats för cirka 70 patienter per våningsplan. I dubbelfönstren till höger fanns badrum med tre badkar för så kallade långbad.

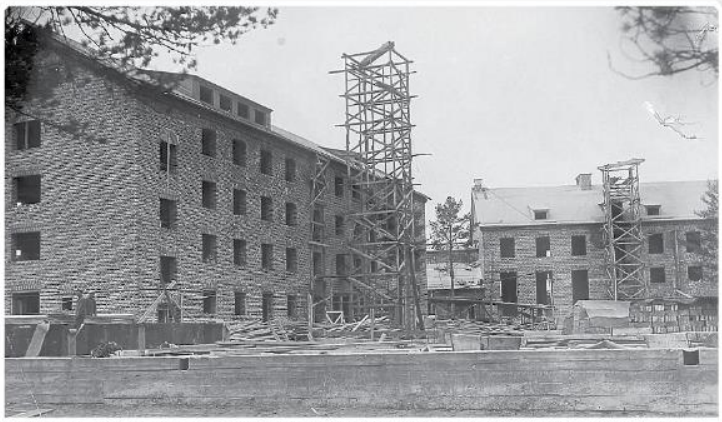

Bilden är tagen den 20 augusti 1931. Byggnaden till vänster uppfördes för kvinnlig personal med 51 bostadsrum, 15 kvadratmeter stora för 1-2 personer. Bageri fanns i bottenvåningen, där Umedalens bibliotek nu har sina lokaler. Det högra huset byggdes för att användas som kök, för tvätt och matsalar. Idag håller Hällsboskolan till där.
FOTO: GÖSTA ERIKSSONS ARKIV, UMEÅ UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Klocktornet på huvudbyggnaden som i dag inhyser Montessori.

Umedalen – det modernaste

HISTORIA. Umedalens sjukhusområde upphör inte att fascinera. Dess medicinska historia, med bland annat flest lobotomier i landet, är vida känd, men hur är det med byggnadernas historia?

UMEÅ. – Vi blev lite överraskade över gensvaret, men det var verkligen jätteroligt att det kom så mycket folk och även att det var så många yngre, säger guiden Iréne Gustafson.

Drygt 200 personer slöt upp när Föreningen Byggnadskultur i Umeå ordnade guidning på området en söndagseftermiddag i september. Tillsammans med guidekollegan Christina Hammarström visar Iréne VK runt i det historiskt intressanta området.

Arkitekten Carl Westman var en kändis på sin tid och stod även bakom bland annat det som då kallades sinnessjukhus i Strängnäs och Helsingborg samt Beckomberga sjukhus. Också sinnessjukhuset i Visby planerade han, det slutfördes dock av hans efterträdare. Allra mest känd är han kanske för Rådhuset i Stockholm.

De pampiga husen i laxrosa tegelputs på Umedalen anknyter arkitektoniskt till 1920-talets nyklassicism. Fondbyggnaden, det med klocktornet på taket, har placerats som ett slott i en barockanläggning i en rak allé med symmetriskt placerade paviljonger på ömse sidor. Vissa av de ursprungligen 22 byggnaderna är mer fritt placerade, hela området är cirka 30 000 kvadratmeter stort.

Umedalens sjukhus byggdes efter ett så kallat paviljongsystem som var gällande inom sjukhusarkitekturen sedan slutet av 1800-talet med en friliggande byggnad för varje klinisk avdelning respektive ekonomiavdelning och administration. Byggnaderna förbands via tre kilometer kulvertar.

Av humanitära och medicinska skäl förlades de oroliga, halvoroliga och lugna patienterna skilda från varandra i olika byggnadsdelar. Av nämnda anledningar utformades sinnessjukhusen därför som vidsträckta anläggningar med byggnaderna grupperade kring en stor öppen gård.

– Den laxrosa kulören var något överläkare Gösta Eriksson, chef över verksamheten menade "står väl mot vintertidens vita snötäckta och sommarens varma grönska", berättar Iréne.

Generellt fanns en genomtänkt färgsättning i lokalerna med genomgående färger i ljusblått, gult, grått, grönt, laxrosa och vitt. Tanken var att undvika enformighet.

Området började byggas 1930 med byggnadsfirman Hellstrand & Berggren i Ö-vik som entreprenör, området omfattade 117 hektar mark som tidigare tillhört Umeå landsförsamling.

– 20 murare satte 25 000 tegelstenar per dag, i pressen rapporterades det att det byggdes "i amerikansk fart" och hela Västerbotten följde utvecklingen, det var det största och modernaste bygget i länet vid den här tiden, berättar Iréne.

De påkostade taken av skiffer gör sitt till för intrycket av ett gediget bygge, de lägre taken har klätts med enkupigt taktegel. Eternit hade varit billigare men arkitekt Westman menade att det var ett "dött och ointressant material".

– De byggde verkligen bra, med en fantastisk kvalitet, framhåller Christina.

– Ja, tänk om Carl Westman och Gösta Eriksson hade fått dimpa ned här i dag, man kan tänka sig att de skulle ha varit ganska nöjda med att byggnaderna har bibehållits och att de kommit till användning, säger Iréne.

Fondbyggnaden på Umedalen är placerad som ett slott i en barockanläggning.

Arbetsterapin höll till i envåningshus för män respektive kvinnor.

Bårhuset på Umedalen.

Christina Hammarström och Iréne Gustafson från Föreningen Byggnadskultur i Umeå. FOTO: PER LANDFORS

bygget i länet på sin tid

– Jag anser att de byggde vackert och att det vackra området ingick i behandlingen, jag tycker inte riktigt att det positiva har kommit fram i rapporteringen härifrån, menar Christina.

Sjukhuset öppnades i december 1934 och var ett samhälle i samhället, utöver vårdverksamheten fanns även arbetsterapi med sömnad och vävning för kvinnorna och skomakeri, skrädderi och korgmakeri för männen. De hade också kafé, kiosk och på senare tid även bibliotek och damfrisör.

– Gösta Erikssons dotter, Marianne Bardelius, har berättat att de ordnade med frisering för de kvinnliga patienterna och det tycker jag är lite fint. Eriksson menade att det var viktigt för deras självkänsla att vara fina i håret, säger Iréne.

I aulan, som än i dag används som just aula kombinerat med bildsal av Västangårds skola, uppträdde artister som bland annat Alice Babs och Povel Ramel. Här hölls också möten, och lokalen kom så småningom att användas som en kyrksal. De vackra takmålningarna är gjorda av ateljé Filip Månsson från Stockholm.

– En lite rolig anekdot är att det på lördagarna var mycket bilar här på sjukhusområdet, det var killar som friade till sjuksköterskorna, berättar Christina med ett litet skratt.

Området var inhägnat till och med 1962 när stängslet togs bort. 1986 stängdes sjukhuset och patienterna slussades ut i samhället.

I dag huserar bland annat Västangårds skola med bibliotek, ett äldreboende, Montessori, Hällsboskolan, Iksu spa och flera andra verksamheter i området. Här finns också den välbesökta Skulpturparken.

– År 2000 arrangerades en återvändardag, det var enormt mycket folk, en hel del tidigare personal och patienter, berättar Christina.

De båda guiderna hoppas på fler tillfällen att guida nyfikna i framtiden.

– Många har hört av sig både före och efter turen vi hade nu i september och frågat om vi ska ordna det fler gånger så det är klart att vi blir sporrade, säger Iréne.

ERICA SJÖSTRÖM

Umedalens sjukhus

✔ Överläkaren Gösta Eriksson rekryterades 1934, samma år sjukhuset öppnades. Han hade tidigare arbetat på Furunäsets sjukhus i Piteå. Gösta Eriksson anställde cirka 300 personer i personalen.

✔ Sjukhuset blev snabbt fullt av patienter, sammanlagt fanns 952 sängplatser.

✔ Upptagningsområdet var utöver Västerbotten delar av Norrbotten och Västernorrland. 800 patienter flyttades från Piteå, Östersund, Härnösand och Uppsala.

✔ Området hade också ett eget bårhus. "Obduktionsbyggnad med kapell", står det på Westmans ritning. En sluten byggnad med rundbågade fönster och valmat tegeltak. Praktisk logistik med intag av den avlidne från väster, med likbod i källaren och manuell hiss. Ovanför fanns ett förrum och rum för obduktion samt svepning och ett kapell.

Källor:
Iréne Gustafson, Christina Hammarström, guider Föreningen Byggnadskultur i Umeå.
Tidskriften Västerbotten 1985.
Roland Bergling m.fl. Umedalens sjukhus, uppsatser om psykiatrins historia och nutid. Socialpsykiatriskt Kunskapscentrum i Västerbotten, skrift 2:2002.
Gamla bilder ur Gösta Erikssons arkiv, Umeå universitetsbibliotek.

Umeås 400-åriga historia

Tisdag 11 oktober 18:30 - 20:30. Lokal Folkuniversitetet

Christina Hammarström visade bilder och berättade om stadens 400-åriga byggnadshistoria.

Efter den inledande presentationen av föreningens 400-årsprojekt, och att en stadshistorik inom kort kommer att läggas ut på föreningens nya hemsida, finns det ingen anledning att här närmare redogöra för föredraget. Annat än att Folkuniversitet påpekat att de aldrig tidigare har haft ett så välbesökt arrangemang i sin aula! Inte bara var alla sittplatser och platser att stå inne i lokalen fyllda av de över 100 åhörarna; ett antal fanns även stående utanför dörren utan möjlighet att se vad som visades, bara kapabla att höra. Efter detta har Folkuniversitetet, för att förbättra möjligheterna att inhysa publikdragande arrangemang, ordnat så att direktsändning vid behov kan ske till ett annat rum där fler kan inhysas. En lösning så god som det kan begäras, som också borde vara tillräcklig för att hantera de flesta framtida situationer.

Bild ur föredraget (*VBM J 1183*) med brandsoldater utanför Första elverket från 1892. Byggnaden som bekostats av Umeås långvarige borgmästare Rothoff, var redan från början avsedd att även innehålla stadens brandkår. Det ska inte ses som misstro mot den nya tekniken utan berodde på möjligheten att torka slangarna i hörntornet. Stadsingenjör Stolpe som ritade den var även brandchef i den småstad där flera befattningar fick fyllas av samma person. Elverket lades ner 1899 då Klabböle vattenkraftverk togs i drift. Brandkåren övertog därmed hela byggnaden fram till flytten 1917 till Moritzkas gårdshus. Det kan tyckas märkligt att en sådan anläggning, med en hög (sedan riven) skorsten och ständiga transporter till det vedeldade ångkraftverket, placerades på en så exklusiv fastighet som hörnet av Rådhusparken - Strandgatan. Men de tidiga elverken behövde ligga nära det som skulle nyttja elektriciteten då styrkan avtog med avståndet. Och det sågs även viktigt att snabbt bebygga de centralaste av de många avbrända tomterna mot älven med mer framstående byggnader. Elverket finns kvar och utgör en del i det riksintressanta värdet "fasaden mot älven" av bebyggelse uppförd årtiondet efter stadsbranden.

J.A. Linder och Arkitekturen

Tisdag 8 november 13:00 – 14:00. Lokal Umeå Universitetsbibliotek

Arkivarie Göran Larsson, *Avdelningen för arkiv- och specialsamlingar Umeå Universitetsbibliotek*, berättade om en av Umeås främsta kulturpersonligheter under 1800-talet; Johan Anders Linder (1783 – 1877). Utöver sin sysselsättning som komminister ägnade sig Linder åt många kulturella intressen, däribland som arkitekt och byggmästare. Hans far, en medicinintresserad sergeant, dog plötsligt när Linder var två år och lämnade honom ensam med hans mor. Under de följande åren låste hon in honom när hon måste vara borta. Linder skildrar i sina levnadsminnen, som nu är under utgivning, hur han fick sitta i mörkret med sig själv, och ”*framlevde dessa år alldeles isolerad från människor och världen, ja från naturföremålen, dem jag blott såg genom fönstret på den tillslutna kojan. … Även fönsterluckorna, vari en liten öppning i form av ett hjärta insläppte dagsljuset, tillskruvades.*”

När han som 5-åring släpptes ut att upptäcka världen fick han utlopp för sitt intresse att veta mer om i stort sett allt mellan himmel och jord. Linder visar sig ha en stor begåvning och konstnärlig läggning. Hans mor Brita Maria, född Alenius, drömde om att han skulle bli präst som hennes far. Och så blir också fallet. De enkla ekonomiska förhållandena täcks upp av släktingar som möjliggör hans utbildning. Sin första tjänst blev som kapellpredikant i Norsjö 1811, där han själv fick rita och delta i byggandet av prästgården. 1822 blev han komminister för Umeå landsförsamling och flyttade med familjen till en gård i närheten av kyrkan på Backen. 1829 vice pastor; trots att vissa menade att de kyrkliga plikterna försummades genom alla andra aktiviteter han ägnade sig åt. Likt forna tiders ideal var Linder en verklig renässansman, med stora kunskaper som gjorde honom till en unik och framgångsrik mångsysslare i småstaden Umeå. Något som också möjliggjordes av att han tycks ha varit outtröttligt arbetsam. För 1857 nämner han i förbifarten att han nyligt gjort: ”*åtskilliga architectur ritningar för byggnader, sås. Åt Brukspatr. Häggström i Dalkarlså, dit jag äfven i Maji gjorde en resa; åt Brukspatr. Forsell, åt Guldsmeden Linderoth J^or^, Conditor Plagemann, Handl. Glas, Löjtn. Schildt, mfl……”*

Här en okänd byggnad ”i Umeå” som troligtvis försvann i stadsbranden 1888.

Linders gård på Backen finns fortfarande kvar, påbyggd med en full övervåning och är nu ett flerfamiljshus. Att den låg utanför staden, som till stor del förstördes i branden 11 år efter hans död, har lyckligtvis bidragit till att hans omfattande arkivsamling överlevt. Det är relativt unikt att

så mycket av Linders privata material har bevarats. Det förvaras idag i Universitetsbibliotekets samlingar, men har också gjorts tillgängligt digitalt. Vi kan därför se Linders egna skisser och ritningar av miljöer som finns kvar eller försvunnit spårlöst.

Husen som överlevde Umeå

Tisdag 6 dec 18:30 - 20:30. Lokal Folkuniversitetet

Tidigare länsantikvarie Bo Sundin berättade om sin bok ”Husen som överlevde Umeå”, och hur länsstyrelsen arbetar med byggnadsminnesfrågor. Den innehållsrika boken behandlar 35 av de 40 byggnadsminnen som finns i Umeå kommun. De fem statligt ägda byggnadsminnena, som Cellfängelset och Länsresidenset, ingår inte.

Arbetet med boken startade under Bo Sundins sista tid som anställd på länsstyrelsen. Då fick han tid att fördjupa sig i byggnadsminnena, och när han gick i pension 2018 kunde han ta med sig material för att jobba vidare med det. Källor har varit artiklar, akademiska uppsatser, arkivmaterial, intervjuer och fotografier – alltsammans för att ge en historisk bakgrund kring byggnaderna, men också berättelser om de som använt och bott i husen. Sundin beskrev det som ett detektivarbete i många stycken. Under arbetet slogs han av hur liten staden varit trots sin ”status” som residens-stad. Det fanns jämförelsevis lite pengar i Umeå. Tillskillnad från Sundsvall som brann samma år (1888), och snabbt kunde byggas upp som en stad av sten, istället för trä som Umeå.

Sundin förklarade att Umeå kommun hade kunnat vara bättre på att beakta och utveckla stadens kulturmiljöer. Han underströk vikten av opinionsarbete och protester för att bevara kulturarvet. De politiska beslutsfattarna bryr sig lite om vad myndigheter som länsstyrelsen framför, men mer vad medborgarna anser. Väven-projektet, (som länsstyrelsen släppte igenom trots att det stred mot lagen, föreningens anm.), visades som exempel på negativa förändringar av staden.

Som länsantikvarie arbetade Bo Sundin med hela länet, men 75 procent av ärendena handlade om Umeå. Här är exploateringstrycket högt och det i sig är en anledning till att så många fler byggnadsminnen finns i Umeå jämfört med resten av länet. Byggnadsminnesförklaringar har varit ett sätt att rädda hotade hus. Många av de som blivit byggnadsminnen har uppförts 1870-1900, och skyddats sedan 1970-talet. Förhållandevis många är stora allmänna eller privata byggnader av offentlig karaktär, (som Rådhuset på denna årskrönikas omslag). Sundin påpekade en obalans i det nuvarande urvalet, då det saknas t.ex. enklare bebyggelse bland byggnadsminnena. Han beskrev även att intresset för att bevara viktiga miljöer som byggnadsminnen, är mindre i norra Sverige än i övriga landet. Observationen är att det i södra Sverige tenderar att mer ses som hedrande att äga och anförtros förvaltningen av något som anses så värdefullt för samhället att det byggnadsminnesförklarats för att bevaras för all framtid, medan detta skydd i norr oftare ses som något besvärligt där ägaren frågar vad man själv tjänar på det.

Föreningen kan konstatera att Miljömålsrådet, där samtliga myndigheter samverkar, anger att Västerbotten ”har få skyddade byggnader jämfört med övriga län i riket”, och att det av dagens befintliga bestånd av byggda miljöer behövs 30–70 fler byggnadsminnen för att alla typer ska representeras. Så det är viktigt att arbetet med byggnadsminnesförklaring intensifieras för att inte länet ska förlora fler viktiga berättelser. En annan egen reflexion från föreningen, vad gäller opinionsarbete, är att politikerna inte bryr sig om att medborgarna ogillar sådant som de vill göra. Vad som fungerar bättre är att länsstyrelsen utnyttjar sin befogenhet att stoppa skadliga förslag, så som det är avsett.

Skrivelser/inlägg i planerings- och byggnadsvårdsfrågor

2022-04-29 utlåtande till kommunfullmäktige om Döbelnmonumentets upprustningsbehov

Alla konstruktioner och material bryts ner med tiden, särskilt när de utsätts för vädrets påverkan. Därför är det viktigt med ett korrekt underhåll som kan hindra eller bromsa den nedbrytningen. På grund av det skick som Döbelnmonumentet nu befinner sig i har föreningen ansett det nödvändigt att uppmärksamma kommunen på detta.

Sedan den första kontakten i mars hade vi inte fått någon hoppingivande återkoppling. Därför ville föreningen med en presentation av monumentets värde och vikten av ett korrekt underhåll, rikta sig direkt till de politiska beslutsfattarna.

Vykort 1940-tal

Döbelns park som först benämndes Stadsträdgården, är Västerbottens första allmänna park. Den började anläggas 1865 på den statliga mark mellan kyrkan och länsresidenset som erbjöd den bästa platsen för att kosta på en moderiktig stadspark för Umeå. Synlig för alla som kom sjövägen till residensstaden hade marken reserverats för landshövdingens behov. Men överläts till staden efter försäkranden om vikten av att parken förlades på den platsen med dess enastående utsikt över älven, fartygen och Tegslandet. Genom en nationell insamling bekostades ett monument av Georg Carl von Döbeln som där upplöst de sista svensk-finska styrkorna 1809. Trots vad som under 1900-talet framhölls att avsikten var att få till ett dekorativt inslag, bör det ha ansetts viktigt att minnesmärket placerades så korrekt som möjligt. För vad monumentet beror på och vittnar om var ett nationellt trauma: kriget 1808 då ryska armén intog staden, Finland och översta delen av Västerbotten blev en del av Ryssland, samt de som fick offra sina liv för att hindra den erövringen. Innan de överlevande i den sista svensk-finska styrkan skildes åt för en osäker framtid; en kylig oktoberdag 1809.

Första monumentförslaget var en marmorobelisk ritad av Umeås allsidigaste kulturpersonlighet, vice pastor J. A. Linder (1783-1877). Men det övergavs när ambitionerna höjdes sedan läget

ändrats från de mindre platser som först diskuterats. Istället blev det ett mer påkostat i gjutjärn ritat av Stockholmsarkitekten Albert Törnqvist (1819-98) vid Konstakademin, som vid tidpunkten var sysselsatt med ateljébyggnaden i Kungsträdgården. Monumentet gjöts av Hörnefors bruk (i drift 1775–1902) samt för mer krävande delar av Bolinders Mekaniska Verkstad i Stockholm. Två riktiga kanoner från tiden ingår i monumentet. De ursprungliga militära numreringarna kan fortfarande utläsas. Dessa, 6-pundiga av Ehrensvärds modell, var gamla redan under kriget. Då sköt de 3,1 kilos järnkulor mot fienden; nu håller de upp överstycket till länets första offentliga konstverk. Monumentet invigdes på Döbelns födelsedag 29 april 1867.

Texten som tidigare var lysande klar av bladguld är nu svårläst annat än på nära håll.

Alla material har vårdbehov för att så länge som möjligt kunna stå emot tidens nedbrytning. Därför undrade föreningen om Umeå kommun har ett vårdprogram framtaget av antikvarisk expertis för hur Döbelnmonumentet ska underhållas? Och ifall kommunen har det varför följs det inte?

Skyddande täcklager på känsliga partier saknas på alla delar av monumentet, så att vatten kan reagera med gjutjärnet som bryts ner i form av rost, vilket är en oåterkallelig process som pågår även på så väsentliga delar som textens upphöjda bokstäver. Monumentet har pågående skador i behov av specialistvård.

När en styrelseledamot gick fram för att fota detaljer noterades att det t o m låg nedfallna rostflagor på granitfundamentet. Föreningen hade tänkt fråga om några underhållsåtgärder fanns inplanerade. Men då det krävs mer än så blev frågan när Umeå kommun kan se till att Döbelnmonumentet får en adekvat upprustning? För det är överlag viktigt med ett korrekt underhåll av gjutjärn för att det ska skyddas mot nedbrytning, och särskilt för ett så värdefullt historiskt monument som detta. Det vore förstås anmärkningsvärt ifall inte politikerna anser att kommunen kan bekosta en korrekt upprustning. Det ska inte krävas en ny nationell insamling för att ge Döbelnmonumentet tillräcklig omsorg. Döbelnmonumentet som vittnar om en epokskiftande händelse som för alltid förändrat hela Norden är länets viktigaste allmänna konstverk. Nog måste Umeås förtroendevalda anse att kommunen har råd med tillfredställande underhåll så att det kan bevaras för framtiden? Svaret blev också ja. Umeå kommun har meddelat:

”Vi väntar på ett ok kring budget, för att godkänna start i vår. Vi har genom våra antikvariska kontakter både i Umeå och Stockholm diskuterat vem som är lämplig för jobbet, och vi har en kontakt med en erkänd expert inom gjutjärnsrenoveringar som kommer utföra jobbet. Vi har även kopplat in Historiska hus som kommer vara involverade och dokumentera processen. Start för detta kommer ske till våren.”

När dessa beslut tagits har vi inte fått något besked om. Föreningens förhoppning när vi skrev till kommunen tidigt förra året var att insatserna skulle ske under 2022. Men vi får vara glada att det blir av 2023, och som det hoppfullt låter på ett korrekt sätt.

2022-05-31 Debattartikel i *Västerbottens-Kuriren* om höghusplanerna på tingshustomten

Föreningen publicerade en debattartikel om Lerstenens planer på att ersätta en del av det utpekat värdefulla tingshuskomplexet, i det känsliga läget mellan Broparken och byggnadsminnet Första Lasarettet från 1784, med ett 12 våningars höghus. Eftersom artikeltexten utgår från den utförliga presentation av planerna som gjordes i föreningens årskrönika för 2020, finns det här inget skäl att ytterligare redogöra för ärendet.

Bevara tingshuskomplexet komplett! Tillåt inte någon av de tre byggnadskropparna att ersättas ens av lägre bebyggelse. Värna istället dess kvalitéer för framtiden, skriver Lennart Frostesjö, Föreningen Byggnadskultur Umeå.

Värna miljön väst på stan

Lennart Frostesjö företräder Föreningen Byggnadskultur Umeå

■ Att bygga höghus på gamla tingshustomten vid Broparken är ett förslag med osedvanligt negativ påverkan. Det är glädjande att kommunen "pausat" planarbetet men de borde ha stoppat det långt tidigare. Som nästa steg bör det slängas i papperskorgen.

Visst finns det platser där stadsbilden möjliggör och rent av motiverar högre hus. Men detta är inte en av dem.

Omgivningen Väst på Stan har trots rådande vurm för punkthus bevarats som ett lägre bebyggelseområde. Istället för att få torna upp sig över och dominera omgivningen har nya byggnader hittills inpassats i bebyggelsestrukturen genom att hållas någorlunda låga, så att de genom skalan harmonierar med sina grannar från olika tidsperioder.

Kring Broparken vid nedfarten till bron färdigställd 1863 finns en miljö av äldre bebyggelseavsnitt. Flertalet har för sitt kulturhistoriska värde q-märkts eller byggnadsminnesförklarats. Området är en av få som visar Umeå före den förödande stadsbranden 1888. Det är därför dess historiska karaktär som avgör vad som är lämpligt att bygga.

Tingshuskomplexet, som ersatte det tidigare på samma plats, ritades av arkitekt Karl J Karlström 1955. Det utgörs av tre byggnadskroppar med en förgård mot parken. De har genomgående drag trots individuella utformningar för sina olika funktioner. Tingssalar i mitten, kontor mot Storgatan och bostäder vid älven.

Baksidan mot väster på den relativt lilla tingshusfastigheten gränsar mot Lasarettstomten från 1784 med dess byggnadsminnen. Trots bristande omsorg är tingshuskomplexet en 50-talsmiljö av hög kvalité. Både i utformning och påkostade material som skiffertak och koppardetaljer.

FOTO: SKRIBENTEN

Dessa 1950-talsmiljöer blir allt sällsyntare då tidens ofta låga byggnader och öppna ytor blivit lukrativa att exploatera. Om dessa ska överleva måste kommunerna skydda dem. Till att börja med genom att neka rivningslov.

Lerstenen var fullt medveten att kommunen angett tingshuskomplexet som viktig att bevara när de köpte fastigheten. Det kan alltså inte hävdas att bevarande utgör en oförutsedd inskränkning. I byggnadsordningen Väst på stan har tingshuskomplexet blåprickats som "Särskilt värdefull enskild byggnad". Det har ännu inte resulterat i q-märkning. Så det är hög tid. För trots avsikten brukar blåprickning inte betyda mycket för byggnadsnämnden.

Antalet blåprickade byggnader som beviljas rivning visar att beslutsfattarna inte ansett utpekandet av "Särskilt värdefulla enskilda byggnader" i den politiskt antagna byggnadsordningen, motsvara Plan- och bygglagens krav i 34 § 2 att rivningslov inte ska beviljas för det som har ett högt värde. Eller som lagtexten formulerar det; "bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde."

Med tanke på att Umeås byggnadsnämnd beviljar rivning för unika miljöer av byggnadsminnesklass, som Länslasarettet, är det tydligt att vissa partier hittills inte haft någon avsikt att låta lagstiftningen styra nämndens beslut. Även q-märkta har getts rivningslov trots att så inte ska ske.

Likväl är det viktigt att kommunen tar sitt avsedda ansvar och q-märker utpekat värdefulla miljöer. Karlströms tingshuskomplex behöver q-märkas för att klargöra att det ska förvaltas så att dess värden bevaras.

Något som talar för det är också läget. Att uppföra ett höghus på gamla tingshustomten mellan Broparken och 1700-talslasarettet riskerar stor skada på omgivande miljöer.

Den förtätning som Lerstenen redan genomfört på Lasarettstomten minskar ytterligare påverkansutrymmet för ett väldigt höghus angränsande operationspaviljongen. Så om delar eller hela tingshuskomplexet ersätts kan ändå inte byggas nämnvärt högre än idag. Och genom att utgöra en 50-talsmiljö av hög kvalité har det ett tveklöst värde i sig själv.

Bevara därför tingshuskomplexet komplett! Tillåt inte någon av de tre byggnadskropparna att ersättas ens av lägre bebyggelse. Värna istället dess kvalitéer för framtiden.

Kommunen ger även här intryckt att riksintresset hindrar exploatering. Tas det bara bort blir det fritt fram för exploatörer att bygga. Men detta föreslagna 12-våningshus mellan byggnadsminnet

Första Lasarettet från 1784 och Broparken, i en omgivning med skyddade miljöer på platsen för en värdefull miljö, krockar med övriga hänsynskrav. En så negativ påverkan på en byggnadsminnesskyddad miljö är inte förenligt med kulturmiljölagen. Och ett höghus i den låga bebyggelsemiljön som kastar sin skugga över omgivningen och förstör tingshuset, ska inte tillåtas enligt Plan- och bygglagen.

Det är positivt att kommunen pausat fortsatt planarbete. Men det är inte bara riksintresset som hindrar det utan även annan lagstiftning. Så det vore klädsamt av kommunen att inte alltid skylla på riksintresset. Det är ett viktigt hjälpmedel för att stadens invånare i framtiden ska ha goda miljöer.

Däremot kan vi förklara att artikeln publicerades digitalt ***2022-05-31***, men trycktes i tidningen först ***2022-07-30***. Skälet var att *VK* av misstag lagt in en äldre artikel om Döbelns park, som dessutom var det utkast med felaktigheter som en ledamot av misstag skickat in och inte kunnat korrigera året innan. Denna artikel som föreningen inte kunnat stoppa första gången trycktes nu igen. Och eftersom det måste avvaktas ett tag innan tidningen kan ta in en ny artikel från föreningen dröjde pappersversionen om höghusplanerna. Lyckligtvis var det ingen brådska då ärendet var "pausat". *När vi nu i början av 2023 kontrollerar om det hänt något nytt får vi beskedet att planarbetet går vidare med en lägre nybyggnad. Att en av två saker föreningen kritiserat har övergetts minskar inte vår kamp för Tinghuskomplexets bevarande. Se sid 49!*

2022-09-17 Föreningen frågar partierna angående planerna för Hamrinsberget

Inför valet ställde föreningen en fråga till samtliga politiska partier om hur de ser på framtiden för Hamrinsberget. Svaren var få och intetsägande. Vi kan återge det som säger mer än bara att ett planarbete pågår.

”Sedan 2014 pågår arbetet med ett planprogram för Hamrinsberget. Det kan ses om en lång tid, men vi i Centerpartiet tror att det är viktigt att man är mycket noggrann med just vad som skall hända med Hamrinsberget. I syftet med planprogrammet sägs att möjligheterna för nybebyggelse skall studeras, men att stor hänsyn skall tas hänsyn till kulturmiljövärden. Vi vet att för många umebor är Hamrinsberget både knutet till historia och naturupplevelser. Och därför är det extra viktigt att det som eventuellt byggs där passar in. Centerpartiet anser att det borde gå att kombinera en måttlig exploatering med att bevara de natur och kulturvärden som finns i och i anslutning till Hamrinsberget.”

Det hade varit trevligt om alla partier tog sig tid att presentera sin inställning till något när det efterfrågas. Risken om vissa partier fortsättningsvis ignorerar frågor är att vi slutar ställa dem. Och det får ses som ett demokratiskt misslyckande.

2022-10-11 Debattartikel i *Västerbottens-Folkblad* om riksintresset i Umeås stadskärna

Föreningen publicerade en debattartikel om vad riksintressanta kulturmiljövärden är för något, och varför kommunpolitikernas agerande är så skadligt. Artikeln skrevs 2021 i samband med kommunens angrepp på länsstyrelsen efter expertrapporten om skadorna stadens riksintressanta kulturmiljö orsakats sedan föregående riksintresseöversyn 2009. Men då artikeln inte togs in för publicering fick texten ingå i diskussionen om riksintresset i årskrönikan. Det finns ingen anledning att här återge det. Utan angående riksintresset bör ni hellre se det mycket utförliga resonemang som föreningen förde om detta i krönikan för 2021.

Värna Umeås kulturmiljö

DEBATT. Låt oss respektera kommande generationers rätt till sitt kulturarv. Låt oss värna de riksintressanta miljövärden som kvarstår, skriver Lennart Frostesjö från föreningen Byggnadskultur Umeå.

Riksintressen för kulturmiljövård är historiska platser som är nationellt viktiga att bevara för framtida generationer. De finns spridda över hela vårt land för att garantera att alla typer av miljöer bevaras.

Riksintressena uppfyller högt ställda kriterier, som att de ”belyser särskilt väl en betydelsefull samhällshistorisk utvecklingsprocess”, och ”är en sammanhängande kulturmiljö inte en samling objekt”.

Få platser är så värdefulla. En är de delar av Umeå centrum som förmedlar framväxten av denna norrländska residensstad under 400 år.

Ett riksintresse är inget kulturreservat avsett att frysa en viss tidsprägel utan ska utvecklas i takt med samhället, med det enda förbehållet att förändringarna inte får ske på ett sådant sätt att de skadar uttrycken för riksintresset. Det är i regel ingen svårighet att åstadkomma. Problemet uppstår när förändringar utformas så att de förvanskar miljön.

Umeå kommun har misslyckats att bevara historiska platser till nästa generation, skriver dagens debattör.
FOTO: HENRIK KARMEHAG

Något vi sett många exempel på det senaste årtiondet. Som hotell-/kulturhuskomplexet Väven placerat framför den tidigare älvsfasaden, klungan av höghus längs Storgatan, eller kontorslängan mellan residenset och älven, som påtagligt skadat riksintresset. Det bekräftas 2021 av det oberoende expertutlåtandet.

Sedan rapporten blev offentlig har kommunpolitiker varit upprörda. Inte över det verkligt illa att Umeå kommun misslyckats med sitt ansvar att hindra stadens riksintressanta kulturmiljö att skadas i strid med lagens krav, utan att hänsynen ska bestå för att miljön ändå är så värdefull.

Det är pinsamt att lokala

> Länsstyrelsen har två skyldigheter; att företräda statens intresse och se till att lagen följs. Ibland misslyckas det, då andra intressen lagvidrigt åsidosatt uppdraget.

företrädare menar att Umeå inte ska ta den hänsyn till vårt lands gemensamma kulturarv som lagen kräver.

Länsstyrelsen har två skyldigheter; att företräda statens intresse och se till att lagen följs. En komplex uppgift där myndigheten ibland misslyckas. Skälet är då att andra intressen lagvidrigt åsidosatt uppdraget från regering och riksdag att skydda de riksintressanta kulturmiljöerna.

Det är avsiktligt som vår demokratiskt antagna lagstiftning angett det vara avgörande för bevarandet av hela Sveriges kulturarv att riksintressanta miljöer inte får vägas mot lokalpolitiska intressen. För då kan kommuner utan ansvarskänsla offra dem. Länsstyrelsen framhåller ständigt: ”att för varje beviljad åtgärd som inverkar negativt på riksintressets värden så minskar också utrymmet för ytterligare åtgärder med sådan negativ inverkan.”

Till sist blir även små projekt omöjliga eftersom det utrymme för olämpliga förändringar som funnits redan har förbrukats. När det slagits fast att Umeås riksintressanta kulturmiljö har påtagligt skadats går det inte att blunda för att gränsen har nåtts. Den har i själva verket passerats.

Det blev resultatet av att kommunen valt att inte värna goda miljöer för dagens och framtidens medborgare. Vinstmaximerade exploateringar har betytt allt och hänsyn till kulturvärden inget. Men det måste få ett slut. Låt oss respektera kommande generationers rätt till sitt kulturarv.

Låt oss värna de riksintressanta miljövärden som kvarstår.

LENNART FROSTESJÖ
föreningen Byggnadskultur Umeå

Eftersom *VF* av utrymmesskäl bytte avsedd illustration mot en detaljbild där vår poäng om miljön som helhet inte framgick, kan vi för åtminstone er krönikeläsare visa en del av det ännu riks-intressanta värdet "Stadens fasad mot älven". Här ser vi hur hotell- och kulturhuskomplexet Väven som utöver att värdefull bebyggelse fick rivas inom kvarteret, har fått svälla ut framför den tidigare älvsfasaden ner på det historiska hamnområdet fram till kajkanten, och försvagat hela den gamla stadskärnans värde. Vad som uppfattas är inte längre vad den äldre mångskiftande byggnads-miljön berättar om den norrländska stadens framväxt och livet i den, utan Vävenprojektet har tagit över miljön så till den grad att detta framstår som det väsentliga.

Fler exempel på katastrofala exploateringar hade kunnat visas. Självfallet fanns platser där detta kunnat uppföras och vara något positivt för Umeå. Men varken politiker eller starka fastighetsbolag som Baltic Gruppen var intresserade av att placera påkostade nybyggen där de inte förstör stora befintliga värden, då den historiska stadskärnans fasad mot älven är det attraktivaste partiet av staden att bygga nytt i. Självfallet hade det också gått att uppföra byggnader med nyskapande utformning tillsammans med äldre byggnader inom området med ett gott resultat. Men inte när det är en sällsynt enhetlig miljö värdefull för denna intakta karaktär som vi har ett ansvar att bevara då allt färre finns kvar; som dessutom är av riksintresse. Särskilt inte med nybyggnader som är 10-20 gånger större än omgivande historiska byggnader. Och där avsikten är att de ska sticka ut och prägla den historiska miljön så mycket som bara är möjligt i direkt strid med lagstiftningens skydd för den värdefulla kulturmiljön. Så som är fallet med Vävenkomplexet som var det första av de nu bekräftade brotten mot Miljöbalken.

Inget visar tydligare den totala nonchalansen för staden. Som Västerbottens museum påpekade: "Om inte detta utgör påtaglig skada på riksintresset för kulturmiljövård vad kan då göra det?" Det är bedrövligt att politiska partier kan utsätta länsstyrelsen för så stor press att myndigheten inte sköter sitt uppdrag att stoppa förslag som strider mot lagen. För resultatet som skämmer ut Umeå som en stad som inte värnar sina historiska värden ser ni ovan. Och all PR i värden kan inte tvätta bort bilden av en stad som sålt ut sin miljö och sin själ för att locka fastighetsbolagens vinst-maximerade satsningar. Den politiker som tror att den här sortens projekt kommer att ses positivt ens i arkitektkretsar när rådande trend med hänsynslösa nybyggen byts till annat lär få ett bryskt uppvaknande. Frågan är bara hur mycket mer skada som hinner tillåtas innan dess? Eller om uppvaknandet är så nära att vi kan börja mildra effekterna av den negativa utveckling som ägt rum det senaste årtiondet? Inget tyder tyvärr på det senare då flera partier håller fast vid att Baltic Gruppen, med ännu en väldig byggnad i attraktivt läge fram till älven, ska få bygga bort kontakten mellan den och Döbelns park trots den skada det skulle orsaka Umeå.

2022-11-30 Yttrande över detaljplaneförslag för fastigheten Saga 3

Konsekvenserna av Umeås snabba förtätning på höjden behöver uppmärksammas mer.

Det finns fördelar med en förtätning av stadsbebyggelse. Det finns också nackdelar med denna förtätning. Fördelarna brukar Umeå kommun vara bra på att framföra bara de ens är tänkbara. Nackdelarna brukar beröras så diskret som möjligt. Eller inte alls. Det är inte så att kommunen är okunnig om dessa. Utan förklaringen är att för närvarande ses det så positivt att bygga högre och tätare mellan husen för att skapa fler bostäder, kontor, butiker osv i staden, att de negativa konsekvenserna för stadsmiljön av detta byggnadssätt ignoreras av beslutsfattarna. Att Umeå kommun fattat beslut om ett mål på 200 000 invånare används till och med som ett argument för att tillåta förtätningar som konstateras utgöra en negativ inverkan på levnadsmiljön. Det är, med ett tydligt undantag, svårt att säga generellt vad som utgör fördelar och nackdelar med förtätning, då det är beroende av omständigheterna i de enskilda fallen. En förtätning kan t.ex. skada stadsbilden, men kan också ske utan att skada stadsbilden, eller t o m tillföra den något positivt. Det och annat beror på platsens förutsättningar. Att det så ofta blir en försämring betyder inte att det är en nödvändig följd av förtätning.

På samma sätt som det är generellt positivt att förtätningar möjliggör effektivare markanvändning i våra städer med kortare avstånd, och en större koncentration av människor som resulterar i mer levande stadsmiljöer på dittills ödsligt folktomma platser, finns det alltså ett undantag som i stort sett alltid utgör en negativ konsekvens av förtätning; Nämligen försämrad tillgång på sol och ljus när allt tätare placerade byggnader skymmer varandra och omgivningen från detta viktiga inslag. Även om tätheten i sig är ett problem är det primärt en fråga om höjden på byggnaderna. Det eftersom det är höjden som avgör hur nära det är möjligt att uppföra byggnader utan att de lämnar den bakomliggande i mörker.

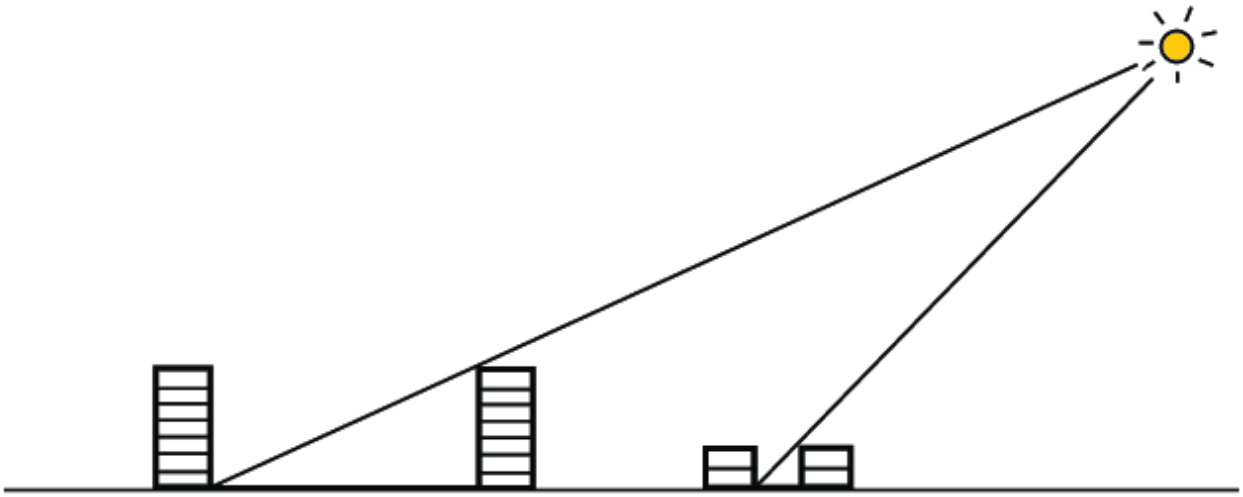

Sedan 1900-talets början har det funnits en gedigen samsyn om vikten av naturligt ljus och direkt solsken, och hur skuggbildningen ökar med byggnadernas höjd. Eftersom det av ekonomiska skäl blev önskvärt att bygga högre då byggytan blev billigare, behövde avståndet mellan byggnaderna ökas i nya bostadsområden för att inte skugga varandra. Ett tydligt exempel i Umeå från tiden när dessa idéer sågs som viktigast är HSBs bostadshus från 1947 vid Hagaskolan (Stenmarksvägen 7-13), där byggnaderna placerats fritt med stort avstånd den ena efter den andra för att optimera solinstrålningen. Även om ambitionen att ha ljusa och soliga byggnader och platser i staden succesivt har avtagit då det blivit åtråvärt att bygga mer mellan och på den befintliga bebyggelsen, är kunskapen om dess negativa påverkan i form av skadlig skuggbildning väl förankrad. En viktig insikt som numera är märkligt frånvarande är även att det blir ett allt större problem ju längre norrut i landet som platsen ligger.

Mellan två trevåningshus i sydligaste Sverige räcker det generellt med ett avstånd på cirka 9 meter för att solens strålar ska nå ner mellan husen. Mellan två hus av samma höjd i norra Sverige behövs det istället ungefär det dubbla avståndet (Figur 3) (Sjöman *et al.*, 2015b).

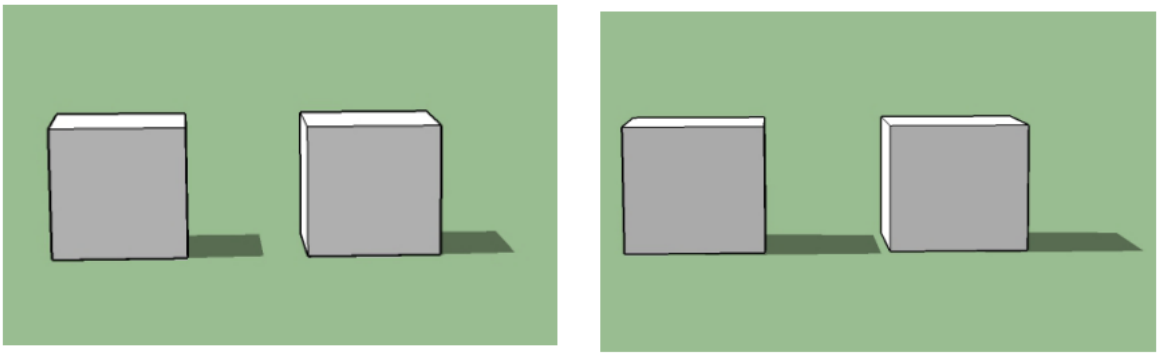

Figur 3. Till vänster syns två tre våningshus i Trelleborg. Till höger är samma hus fast i Luleå. På båda ställena är det nio meter emellan byggnaderna. Skuggdiagramen är baserade på Sjöman *et al.* (2015b) Träd i Urbana Landskap s. 241

Här ett utklipp ur "Urbana mikroklimat – Designstrategier för solstrålning, vind, luft- och ljudkvalité" (s. 18) av Evelina Bengtsson.

Utifrån såväl ett rent folkhälsoperspektiv, som ett områdes attraktivitet, är det obestridligt att det är viktigt att värna tillgången på sol och ljus i våra städer. Och det är särskilt viktigt för en stad belägen så långt norrut som Umeå; Där den låga höjd som solen når under långa perioder av året medför att en hög och tät bebyggelse ger en kompakt skugga som redan täcker stora delar av staden. Vissa forskare ifrågasätter lämpligheten av att överhuvudtaget bygga höga hus så långt norrut som Umeå. Ändå ser vi en stad där bebyggelsen ständigt tillåts bli allt högre, med mer skuggbildning som följd.

Foto av en nybyggnad i centrala Umeå den 1 mars kl 12. Endast den översta av byggnadens 5 våningar sträcker sig ovanför skuggan från det 3-våningshus från 60-talet som påbyggts med 2 våningar för några år sedan.

Det råder alltså en målkonflikt då den övergripande ambitionen från kommunen att skapa många nya bostäder och andra lokaler i centrum, ofrånkomligt krockar med nödvändigheten att hålla ner

byggnadshöjder och spara utrymme mellan byggnaderna för att fortsatt möjliggöra sol och ljus, som är så nödvändigt för invånarnas välmående. Varje ny högre byggnad som uppförs i Umeås tätbyggda centrum innebär en försämring av stadsmiljön i det avseendet att mindre sol- och dagsljus når såväl människors hem och arbetsplatser, som de som rör sig ute i staden. Det är ett obestridligt faktum. Alldeles oberoende av förtätningarnas positiva och negativa konsekvenser i övrigt. För som regel innebär förtätningar både positiva och negativa förändringar för närmiljön och staden i sin helhet. Det är därför olyckligt att inte negativa följder tas upp ordentligt och vägs mot den åberopade nyttan av en föreslagen förtätning; så att de begränsningar som ofta är motiverade kan resultera i mer återhållna och genomarbetade förtätningar med mindre negativa konsekvenser.

Vi har idag en situation där Umeå kommun likt de flesta andra städers beslutsfattare tenderar att framhålla det positiva medan det negativa tonas ner eller blundas för. Följden av att förtätningarna ofta inte utgår från vad som kan förverkligas utan att andra värden av olika slag skadas medför en negativ utveckling av städernas kvaliteter. Hur vällovligt syftet än är kommer den ofta okritiska viljan att pressa in mer byggyta var helst en fastighetsägare vill öka exploateringsgraden att få följder som försämrar miljön för stadens invånare.

Det är särskilt en aspekt som sällan uppmärksammas, som Umeå kommun borde börja ägna ett större intresse. För försämringen av vår gemensamma stadsmiljö sker också genom att denna förtätning, i en stad belägen så långt norrut som Umeå, innebär att förutsättningarna för natur-inslag minskar. De träd som av flera väl kända skäl, utgörande allt från dränering och luftrenings-effekter till den trivsel de medför, är viktiga för en god stadsmiljö kan inte fortsätta ge detta bidrag när den tätare och högre bebyggelsen som tillkommer runt dem i hela den urbana miljön medför att de nås av allt mindre solljus. Träden utvecklas dåligt, blir sjukliga, och rent av dör om de inte får tillräckligt med sol.

Trots att byggbolagens illustrationer fortsätter att visa åtminstone enstaka björkar längs gatorna, som på denna för ett pågående bygge i kv Rind, behöver vi inse att Umeås ljuskrävande stadsträd inte kommer att finnas kvar om vi bygger så här högt.

På många platser i centrala Umeå är det inte längre möjligt att inrymma träd trots att dessa vore mycket motiverade där av såväl kulturhistoriska, sociala och ekologiska skäl. Detta är synnerligen illa för Umeå som sedan 1800-talets slut har varit känd som *Björkarnas stad*. Grunden för denna utmärkande benämning har stadigt minskat de senaste årtiondena, utan att kommunen på allvar har beaktat nödvändigheten av att väga detta historiska signum mot önskan att möjliggöra förtät-ningar med högre och tätare bebyggelse även om det försvårar bevarandet av björkraderna längs

våra gator. Ingen avvägning kring dessa intressen har kunnat utläsas i planärendena som produceras på löpande band för att förverkliga det politiskt satta befolkningsmålet om hur många som ska bo i staden. Och ingen har nog undgått att notera att kommunen, t.ex. längs Kungsgatan genom centrum, har övergått till att endast plantera nya björkar på norra sidan gatan dit mer sol når. Tyvärr är det så att dagens förtätningar försvagar Umeås karaktär som björkarnas stad. Det går inte att blunda för detta.

Eftersom allt högre och tätare bebyggelse hela tiden önskas och tillåts för centrala Umeå, behöver kommunen generellt beakta dess skadliga inverkan på våra stadsträd. Det går inte att se varje ärende för sig i en frimärksplanering om att just det har så liten påverkan på den historiska förekomsten av träd i staden. Umeå kommun behöver beakta den kumulativt negativa effekten av alla höga och täta nybyggnader i de centrala stadsdelarna, och ta med även det i bedömningen av hur hög exploatering som är lämplig.

I Umeå finns många platser som är positiva att förtäta av precis de skäl som brukar framhållas; Som att de är tomma luckor utan befintliga värden, t.ex. stora parkeringar mellan byggnader, som kan utvecklas med mer bebyggelse. Det finns även platser där det inte bara är möjligt utan positivt att uppföra en högre byggnad. Men det är ett stort problem att Umeå kommun har en för okritisk inställning till förtätning vilket medför att i stort sett alla platser anses lämpliga. Och att det ses motiverat att pressa in så mycket byggyta som det överhuvudtaget är möjligt.

Ett planförslag under året som föreningen kände att vi måste yttra oss om både för dess påverkan och det principiella resonemang som förs, är det gällande **kv Saga**.

Sedan 1965 är det platsen för det polishus som uppfördes för Umeå stad i samband med förstatligandet av polisväsendet samma år. För detta ändamål användes byggnaden fram till 1997 då det byggdes om till butiksgalleria. Polishuset ritades av Umeåbaserade Hillevi Callander (1915 - 2005), i en säregen modernistisk tappning efter klassiska grundformer. Det var en av hennes främsta byggnadsverk i staden. Byggnadsmiljön hade varit värdefull att bevara som ett av 60-talsarkitekturens mer framstående exempel i Umeå, om inte byggnaden förvanskats så kraftigt att de ursprungliga arkitektoniska kvaliteterna försvunnit. Den mörkt strama och välordnat respektingivande myndighetsbyggnaden försågs med skärmtak, indragna hörn, skyltfönster, gult kakel runt markvåningen, m m. Byggnaden har fördärvats av den okänsliga ombyggnaden. Det är synd att dess kvaliteter inte uppmärksammats och värnats innan det var för sent. *(Ödet för Callanders Polishus är vad som mer än något annat föranlett föreningen att föreslå fyra andra framstående och välbevarade modernistiska byggnader som byggnadsminnen medan de fortfarande har kvar sina värden)*.

En omgestaltning av kvarteret Saga med en påbyggnad av befintlig byggnad och ett uppförande av nya intill, är alltså inget som det finns skäl att hindra sett till existerande värden. Problemet är att denna förtätning innebär såväl en negativ inverkan på omgivande miljö, som en negativ inverkan på kommande planer; om det inte ändras vad gäller byggnadshöjden.

Det rådande planförslaget möjliggör byggandet av ett 6-våningshus på 31 m i sydvästra änden av kvarteret, och ett 7-våningshus på 34 m i den nordvästra änden. Varför inte den senare ska begränsas till samma höjd är en gåta. Eller skulle vara det om det inte varit uppenbart att rent ekonomiska skäl ligger bakom. Men enbart avkastning är en dålig stadsplanerare. Det är kommunens uppgift att tygla det intresset i enlighet med vad som ger goda eller åtminstone godtagbara miljöer. Det är viktigt att kommunen accepterar att platsen på intet sätt motiverar att bygga en våning högre än på andra sidan Magasinsgatan. Inte heller finns något som kan ursäkta att så ändå sker.

Kommunen framhåller betydelsen av "goda ljusförhållanden t.ex. dagsljus och sol". Men även om planhandlingen säger att ”Ny bebyggelse ska bidra till platsens kvaliteter och utvecklingen av stadsrummet" utelämnas stadsbildsperspektivet. Den nonchalans för stadsbilden som följt i kölvattnet av narcissistiska idéer om att strunta i kontexten är mycket skadlig. För en god stadsmiljö kräver byggnader som samtalar med varandra för att gemensamt uppnå kvalitéer, och inte byggnader uppförda som i ett tomrum. Ny bebyggelse behöver i regel förhålla sig till helheten som den kommer att bli en del av. En tungt vägande aspekt i det är en höjd som korrelerar med omgivande byggnader till ett tilltalande intryck. Och inte spolierar detta som här den nordvästra byggnadens helt opåkallade sjunde våning.

Planhandlingen förklarar att: ”*Majoriteten av omgivande fastigheter är bebyggda med hus i 4–6 våningsplan.*” Undantagen från detta är lägre bebyggelse och inte högre. Varav de lägsta på 2-våningar också utpekats av kommunen att ha ett högt bevarandevärde. Ett ersättande eller en påbyggnad av dessa förefaller inte sannolik om kommunen ska följa sina underlag. Den slutsats som kan dras är att nu föreslagen byggnad på 7-våningar skulle bli högre än sin omgivning. Planhandlingen tycks mena att det har liten betydelse för att en nybyggnad på 7-våningar är ungefär motsvarande höjd som omgivningen. Förutom att det inte stämmer kommer den högre höjden att framgå rätt markant.

Bild från kommunens planhandling.

Figur 8. Illustration av gatuvy från Magasingatan i norr. Illustration av MAF/Tengbom.

Byggnaden på andra sidan den smala Magasinsgatan i kv Embla, som nybyggnaden tydligast kommer att samverka med, har för bara några år sedan påbyggts till 6-våningar och lär inte höjas igen. Skillnaden i höjd framgår tydligt i planhandlingens illustration. Och skulle göra det än mer i verkligheten. Det är olämpligt att framställa det som att 6 och 7 våningar är samma sak vid byggande i en tät kvartersmiljö. Det är även olämpligt att närmast som en praxis i nya planärenden tillåta en våning högre exploateringar än omgivande byggnader, då det bidrar till en ständig ökning av stadsbebyggelsens höjd. Under senaste årtionden har föreningen sett övergången först från 4 till 5, sedan 5 till 6, motiveras med resonemanget att det är ungefär lika högt och att det följaktligen passar in i omgivande stadsmiljö. Men så har sällan blivit fallet då de högre nybyggnaderna "stuckit ut" rätt markant. Och nu ser vi alltså att Umeå kommun i sitt planarbete försöker likställa 7 våningar med 6. Det är ett agerande som förtjänar kritik.

Att inte utvärdera effekten av att 7-våningar blir högre än 6, är en klart otillräcklig behandling av denna fråga i planarbetet som ska förankras hos medborgarna. Det finns platser där det är positivt att bygga högre byggnader. Det finns platser även i Umeå där det inte skulle uppfattas att en byggnad blir högre. Men så är inte fallet med 7-våningar i nordvästra hörnet av kv Saga. Där är föreslagen byggnadshöljd klart olämplig. Även den vikt av sol och ljus som planhandlingen tar upp tycks göras det mer för att det är ett obligatoriskt inslag än för att planen tagit faktisk hänsyn till det genom att sänka höjden. Det anges att:

> ”*Eftersom delar av stråket är relativt smalt och ny bebyggelse tenderar att bli högre än befintlig, behöver balkongerna utformas så att de inte minskar tillgången på dagsljus.*”

Ny bebyggelse ”tenderar” inte att bli högre än befintlig ifall inte kommunen väljer att tillåta detta. Det sker inte enligt någon naturlag utanför kommunens inflytande. Önskas att behållas mer sol och ljus i staden är det just i planarbetet det ska göras genom att hålla nere bebyggelsens höjd och täthet. Att kommunen gång på gång motiverat byggandet av en våning högre än kringliggande med att det innebär så liten skillnad att göra det där; för att sedan motivera en ny byggnad att bli en våning högre än det, är ett ohållbart resonemang. Umeå kommun bör därför fråga sig om det är en rimlig premiss att varje exploatör, oberoende av om det är befogat på en plats eller inte, ska tillåtas bygga högre än befintlig bebyggelse eller omgivning?

Det är en överhängande risk, ifall nybyggnaderna får uppföras fram till och med där björkraden står idag, att det kan ge en klaustrofobisk känsla med så hög bebyggelse på båda sidor av en så smal gata.

En annan synpunkt som vi gav i samrådet rörande kvarteret Saga gäller björkraden längs gatan. Planhandlingen anger att befintlig trädrad av stora välväxta björkar, som är det positiva inslaget längs Magasinsgatan idag, står på tomtmark och inte omfattas av det generella biotopskyddet. Planhandlingen säger sedan även att: ”*Ingen naturmiljö berörs av planförslaget.*” Och att ”*de obebyggda ytor som finns är hårdgjorda ytor för parkering och lastzon.*” Det ger en missvisande

bild av situationen då björkarna som finns idag på gräsremsan längs med trottoaren innebär ett otvivelaktigt högt värde för närmiljön, och försvinner som en konsekvens av föreslagen planändring. En förlust som, med oklar rättspraxis, inte nödvändigtvis faller utanför biotopskyddet avsett att bevara just den sortens biologiska värden.

Kommunen bör erkänna förekomsten av detta naturinslag av obestridligt värde, som förloras till följd av det nya planförslaget. Och inte framställa det som att planförslaget inte får en negativ inverkan på såväl natur- som kulturvärden då detta karakteristiska och uppskattade miljöinslag som kännetecknat Umeå sedan stadsbranden försvinner från ännu en plats. Dessutom anser föreningen att kommunen i planärendet behöver utreda och presentera berörda gatuträds samlade värde för kringliggande stadsmiljö, och om detta inslag omfattas av sådana skyddsbestämmelser att ett borttagande möter rättsliga eller andra hinder. Hanteringen hittills är otillräcklig sett till den omsorg som frågan om våra fastslaget värdefulla gatuträd kräver.

Föreningen ser med oro på Umeå kommuns inställning att byggnadshöjden ska kunna fortsätta att ökas. Grunderna för föreningens invändning mot att öppna upp för 7-våningsbebyggelse längs våra gator kommer vid behov att utvecklas om planen går vidare utan att ändras i detta avseende. 6-våningar är redan det alldeles för högt men förutsättningar för att rättsligt eftersträva större sänkningar saknas så länge kommunen håller fast vid att det är bra för Umeå att bebyggelsen blir flera våningar högre än vad den tidigare ansåg lämpligt.

”Norrland i Ord och Bild” 1928.

Den första generationens björkar planterade åren efter stadsbranden 1888. Ett kännetecken för Umeå som föreningen anser att kommunen behöver värna bättre. Annars förlorar vi och våra efterkommande en viktig del av vad som gör staden speciell. Risken att våra björkkantade gator faktiskt kan försvinna måste börja att tas på allvar. Redan nu är de en skugga av vad de varit.

Från Storgatan i Umeå, ”Björkarnas stad”.

Kontakter angående planerings- och byggnadsvårdsfrågor

Under året har Föreningen Byggnadskultur haft återkommande kontakter av diverse slag med allt från myndigheter till enskilda. Som riksantikvarieämbetet, länsstyrelsen, Umeå kommun, Svenska Byggnadsvårdsföreningen, Umeå Brandförsvar, Boverket, byggnadsantikvarier m.fl. som behövs för att föreningen ska hålla sig insatt och förmedla information. Till det tillkommer att vi gett råd till privatpersoner i olika ärenden. Föreningen vill särskilt tacka Västerbottens museum som varje år hjälper till med alla möjliga frågor och material.

Den märkliga men lärorika Regndroppen 4-5

Exemplet *Regndroppen* berörs nedan under punkten framtida ärenden angående behovet av att uppdatera detaljplaner. Men för att inte trassla till det framåtsyftande avsnittet med denna redan rivna byggnad, kan vi här ta upp en annan aspekt värd att uppmärksamma.

Den smått förfallna ladugården, som inte omfattats av underhållskrav då dess existens stred mot lagenliga beslut, var belägen till hälften på två villatomter som planlagts för var sin friliggande villa 1960. Så gamla men oförverkligade detaljplaner har inte samma giltighet som en modern plan då många aspekter som numera lagstadgad kulturhistorisk hänsyn till bevarandevärden, som antingen inte beaktades eller kan ha uppstått därefter, inte ingick i den ursprungliga planprocessen. Om en detaljplans syfte kan uppnås även genom att behålla en värdefull befintlig byggnad ska rivningslov för denna nekas trots att detaljplanen, som visar vad ägaren ska förvänta sig, avser rivning. Men då två fristående villor inte kan uppföras på de två villatomterna om ladugården stod kvar, och då denna inte heller kunde byggas om till två fristående villor, fanns det inte grund för att neka rivningslov utan att kommunen snabbt ändrat detaljplanerna. Särskilt som det är två fastigheter som i enlighet med detaljplanernas syfte bildats redan 1976 för att möjliggöra de båda villorna, som för ett bevarande skulle behöva slås ihop igen.

Den gamla ladugården som delats på mitten över två avstyckade villatomter, Regndroppen 4 och 5. På en tredje villatomt Regndroppen 16, syns i bakgrunden den tillhörande mangårdsbyggnaden som var det enda som ursprunglig stadsplan 1960 avsåg lämplig att spara tills vidare.

Föreningen har tidigare kritiserat Umeå kommun för att inte byggnadsmiljöerna som byggnadsordningen utpekat vara särskilt värdefulla ansetts ha tillräckligt högt värde för att de enligt PBL ska nekas rivningslov. Det var därför med blandade känslor vi upptäckte att byggnadsnämnden nekade rivning i detta ärende med sämsta möjliga förutsättningar. Byggnadsnämnden har ju upprepade gånger beviljat rivningslov i ärenden där de inte har laglig rätt att göra det, som för q-märkta byggnader som en del av Stora hotellet, såväl som byggnadsminnesklassade miljöer av unikt värde som Länslasarettet, trots att kommunens egna tjänstemän informerat att rivningslov strider mot lagen. Det är därför förvånande att ledamöterna nekade rivningslov i detta fall med en oansenlig ladugård utan speciella värden; kulturhistoriska, arkitektoniska eller konstnärliga, och även utan en miljö där det var viktigt att spara inslaget. I synnerhet som *varken Västerbottens museum eller länsstyrelsens kulturmiljöenhet ens tillfrågats* om byggnadens bevarandevärde. Det är riktigt förvånande.

Kanske har föreningen missat något ärende som påverkar bilden. Men det framstår, precis som med bygglov och planärenden, som att det är vanliga medborgare som nekas tillstånd. Medan allmänna ägare som Region Västerbotten eller fastighetsbolag som Baltic Gruppen, tillåts göra oerhört mycket större skador utan att byggnadsnämnden säger nej. Förhoppningsvis handlar det istället om att byggnadsnämnden vill bli generellt restriktivare med att bevilja rivningslov för de allt färre äldre byggnadsmiljöer som finns kvar.

Föreningen hoppas nu att byggnadsnämnden inte ser utfallet i detta ärende där domstolen tillät rivning som att kommunen inte skulle ha rätt att neka rivningslov då formellt skydd saknas. Så som byggnadsnämndens nuvarande ordförande felaktigt hävdat angående andra ärenden som Wernstedska gården; som beviljades rivning i domstol på grund av kommunens egen bristande hantering, och inte för att Umeå kommun inte haft rätt att neka rivningslov. Föreningen vill därför påminna kommunen om att trots att byggnadsnämnden här nekade rivningslov då förutsättningarna var de sämsta tänkbara, meddelade ändå domstolen att:

> *”Mark- och miljödomstolen finner vid en samlad bedömning att … (ägarnas) intresse av att, i enlighet med detaljplanen, kunna nyttja fastigheterna för bostadsändamål väger något tyngre än kommunens intresse av att ladugården bevaras av kulturhistoriska skäl.”*

Alltså bara ”något tyngre” trots att byggnadsnämnden inte ens velat inkomma med något stöd för sitt beslut när domstolen efterfrågat detta. Det finns alltså stora möjligheter att neka rivningslov i andra, låt oss vara ärliga, rimligare ärenden.

Ett annat ärende *värt att nämna där styrelsen haft en del kontakter, rör bedömningen om en viss nybyggnad är lämplig att belöna med föreningens pris "Umespiran". Priset instiftat 1985 syftar till att uppmuntra allt från berömvärd förvaltning av existerande byggnadsmiljöer, till skapandet av nya med särskilt god gestaltning, materialkvalitet, tillvaratagande av befintliga värden, inspirerande lösningar, osv, som på olika sätt innebär ett värdefullt tillskott. Även om det ofta dröjer flera år mellan att priset utdelas så diskuteras olika kandidater konstant. Utgångspunkten för bedömningarna är en ansvarfull helhetssyn där det nya inte kan värderas uteslutande ifrån sig själv, utan måste vägas mot negativa konsekvenser när de finns. Inget som uppförs på bekostnad av höga värden i form av befintliga miljöer, som ersätts eller att det nya påtagligt skadar hela stadspartier, kan alltså komma ifråga att belönas. Det rör nu ett projekt som visar hur en större nybyggnad med nyskapande utformning utgör och tillför ett värde som är positivt för hela dess närmiljö. Men den mottagaren tillkännages under 2023 sedan byggnaden färdigställts.*

Framtida planer av betydelse för Umeås stadsmiljö

Förtätningshot mot Folkskoleseminariet

Folkskoleseminariet i Umeå uppfördes 1922-24 och togs i bruk 1925. Det är ett av de sju som skapades efter den 1907 tillsatta Folkundervisningskommittén och 1914 års seminariestadga. De övriga är Göteborg, Falun, Uppsala, Karlstad, Lund och Linköping. Folkskoleseminarier med syftet att utbilda landets lärare hade funnits i ett par svenska städer sedan 1862. Umeå blev 1879 seminariestad för att täcka övre Norrlands behov av kvinnliga lärare. Först skedde utbildningen i olika hyrda lokaler. 1887 kunde första seminariet tas i bruk väst på stan i den byggnad som efter flytten till denna nya anläggning blev bibliotek, museum och slutligen hovrätt. Framträdande med anläggningen är den storslagna skolbyggnaden. Men det går inte att likställa den med folkskoleseminariet då det endast är en del av utbildningsmiljön.

Det mest utmärkande för de sju seminariefastigheter som tillkom under perioden efter 1914 är att de skulle vara minst 4 ha för att kunna inrymma såväl en idrotts- och lekplan som en tillräcklig trädgårdsanläggning i direkt anslutning till skolhuset. Frånsett de utbildningsbehov som löstes med de invändiga lokalerna var det lika viktigt med utomhusmiljön som även den utgjorde en utbildningsmiljö som var omistlig för att studenterna skulle få all den kunskap och erfarenhet som behövdes för att utföra sitt yrke. Trädgårdsskötseln sågs central för samhällets utveckling. De skulle utbilda det nya släktet om hur man odlade och därmed åt nyttigare på bästa sätt; i ett land där trädgårdsskötseln ofta ansågs ligga på en låg nivå trots att majoriteten ännu producerade mycket av sin egen mat. Folkskoleseminarierna som utbildade alla de lärare som skulle undervisa skoleleverna i trädgårdsskötsel hade denna viktiga uppgift för att förbättra folkhälsan, familjers ekonomi, och en rad andra nyttor som att det skulle öka sedligheten i samhället samt motverka emigrationen.

Dessa seminarieträdgårdar utformades i enlighet med stadgans anvisningar. I Umeå planerade Kungliga Byggnadsstyrelsens arkitekt Gustav Holmdahl den vidsträckta seminarieträdgården tillsammans med stadsträdgårdsmästare J A Strand, (som även bodde på andra sidan Nygatan i Umeås Trädgårdsmästarbostad från 1898). Att byggkostnaden var högre styrde inte vad som sågs som bäst plats då alternativen var mindre centrala och erbjöd sämre jordmån.

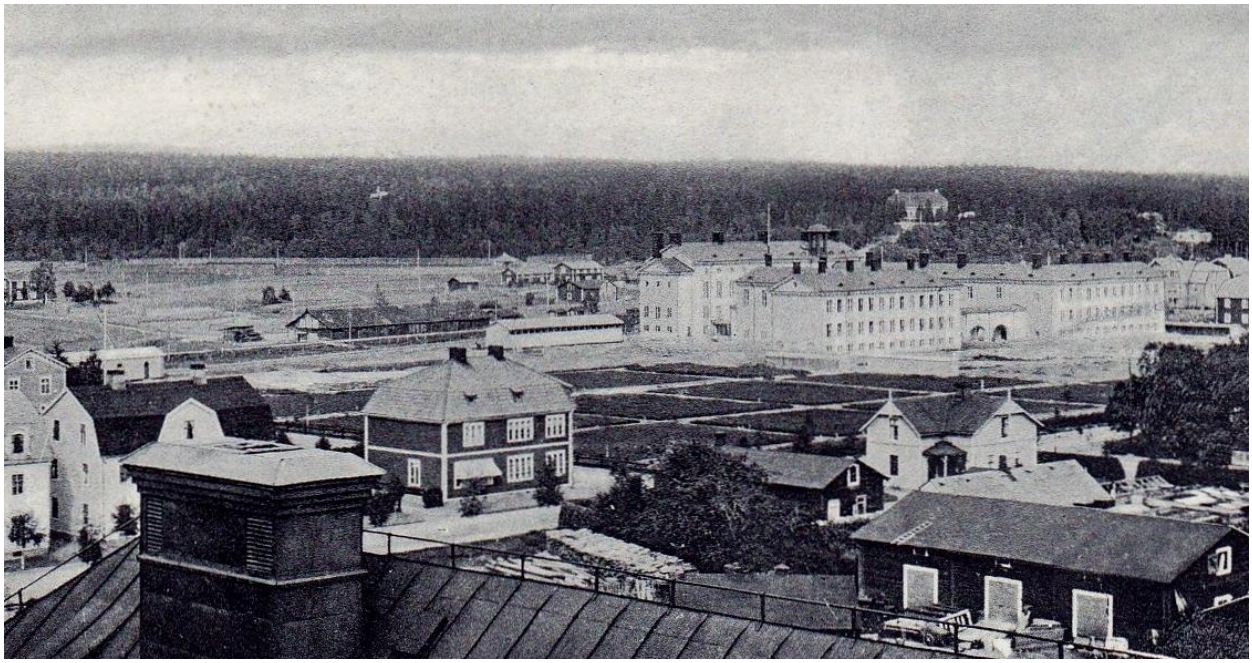

Detalj av vykortsfoto från före 1927. Här syns de olika odlingskvarteren i trädgården som sträckte sig från den representativa parken i öster till Döbelnsgatan i väster.

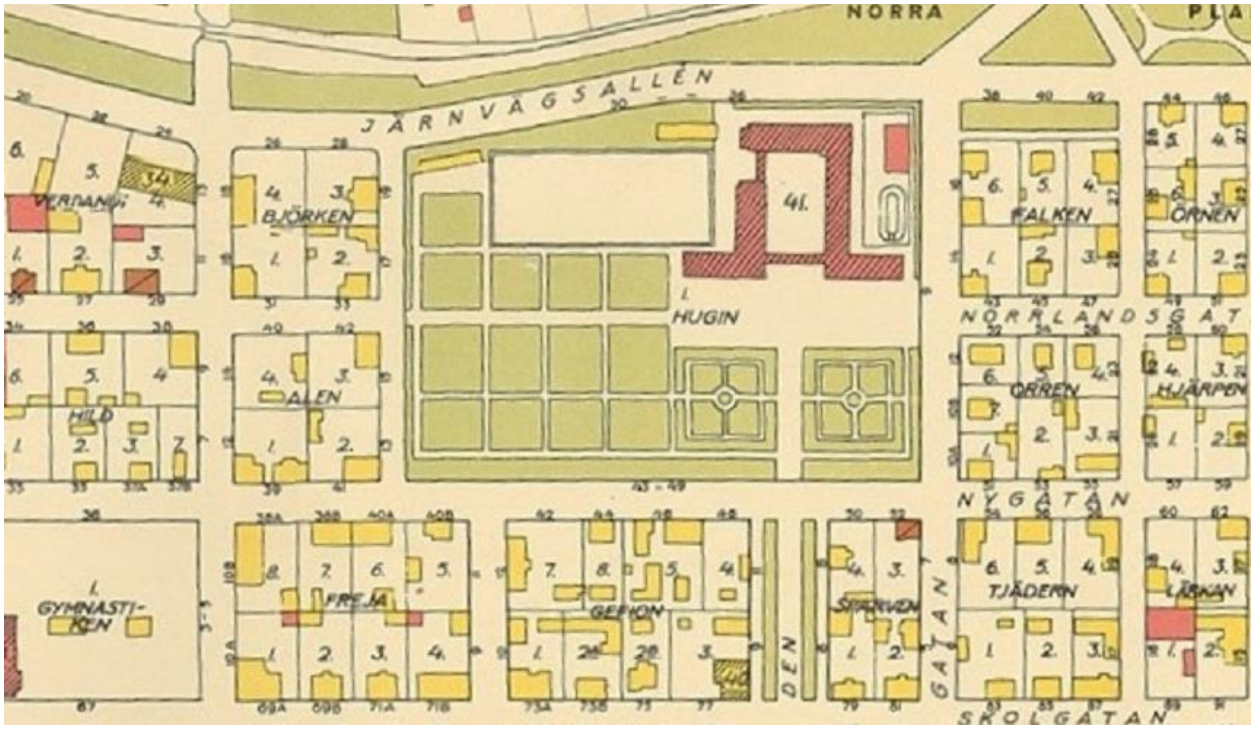

Detalj av karta från 1943. (Där växthuset saknas.)

Platsen för Umeås nya Folkskoleseminarium föreslogs 1913 men bestämdes först 1920. Utöver Döbelns torg avsattes fyra kvarter (Tallen, Granen, Trasten och Svalan). Ett par bostäder fick t o m rivas. Dessutom försköts Järnvägsallén norrut in i Järnvägsparken för att möjliggöra tillräckligt med mark för seminariet. Det kunde inte ske i den västra änden av kvarteret då järnvägen låg för nära. En följd av det blev att de till stor del ännu obebyggda kvarteren österut även fick ändras och utökas norrut. Sedan 1918 hade Holmdahl arbetat med att utforma anläggningen, där placeringen fick avgörande inverkan. Mest tydligt genom att den förkortade Östra esplanaden från 1878 med sin poppelallé fortsatte in på seminariet med skolbyggnaden som fond.

Seminarieträdgårdens innehåll framgår av illustrationen (beskuren) publicerad i *Byggmästaren*. Där ”Kompost” anges byggdes Växthuset 1927. I övrigt ges en komplett bild av vad som skulle finnas. Som "Trädskola" där de blivande lärarna fick lära sig att föröka och sköta träd till utplantering. En botanisk visningsdel med märkvärdigare växter som var ett obligatoriskt inslag i högre lärdomsmiljöer sedan de första universiteten. Produktion av livsmedel för seminariets egna födobehov. Precis som övningsklassrum där lärareleverna skulle träna på frivilliga barn fanns "Barnens avdelning" för att öva att lära ut trädgårdsskötsel. Seminarieträdgården saknade motsvarighet i länet, och det fanns bara ett fåtal i hela landet.

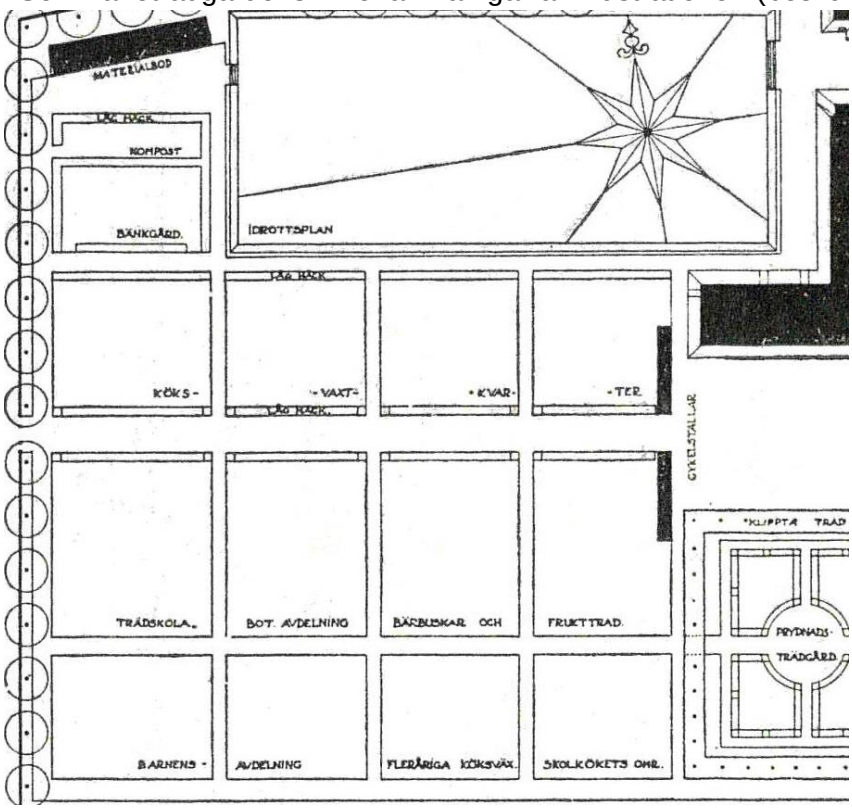

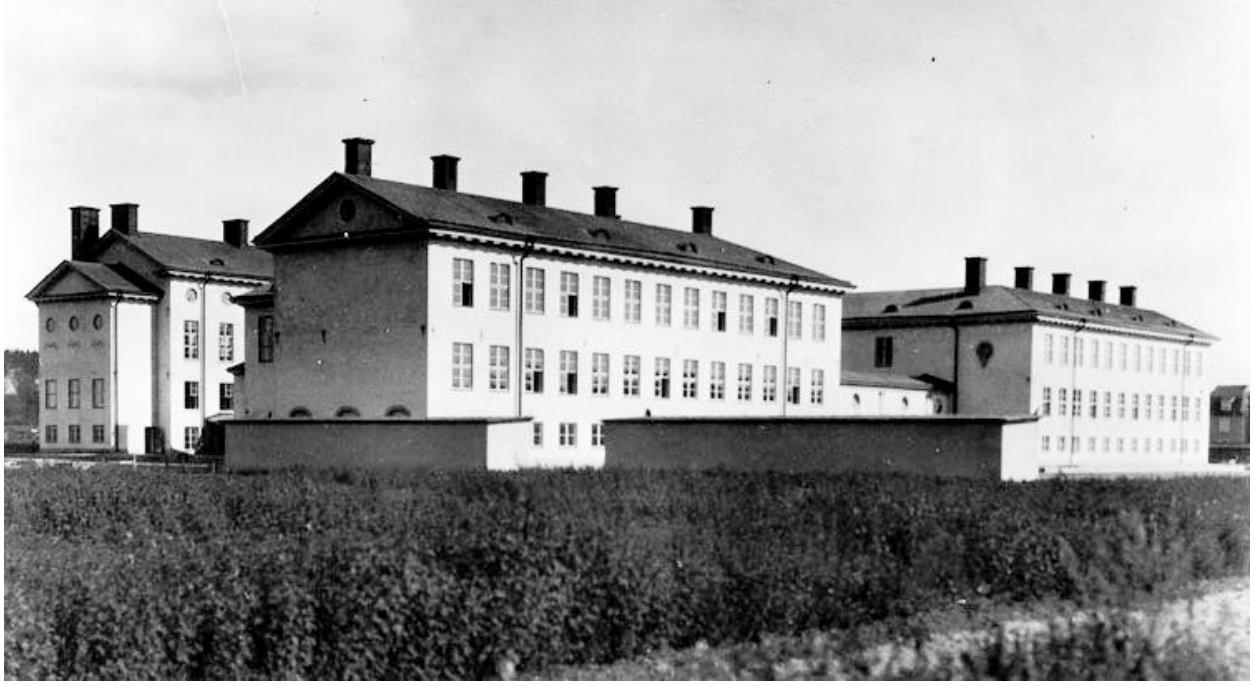

Vbm BR 8422.

Norr om seminarieträdgården anlades idrottsplanen omgärdad av en löparbana. Det är nu en av Umeås äldsta bevarade civila idrottsplatser. Mot Järnvägsallén uppfördes Kolboden, nära till skolbyggnaden som skulle uppvärmas, och Redskapsboden för trädgårds- och idrottsredskap längst till nordväst, med Växthuset framför detta.

Klass 2A 1931 på idrottsplanen norr om seminarieträdgården. I bakgrunden syns Kolboden med färgsättning matchande skolbyggnaden. Enligt fotoarkivets anteckning var dessa damer skickliga på "ballongboll". Fotograf Elvira Andersson. Vbm BR 11353.

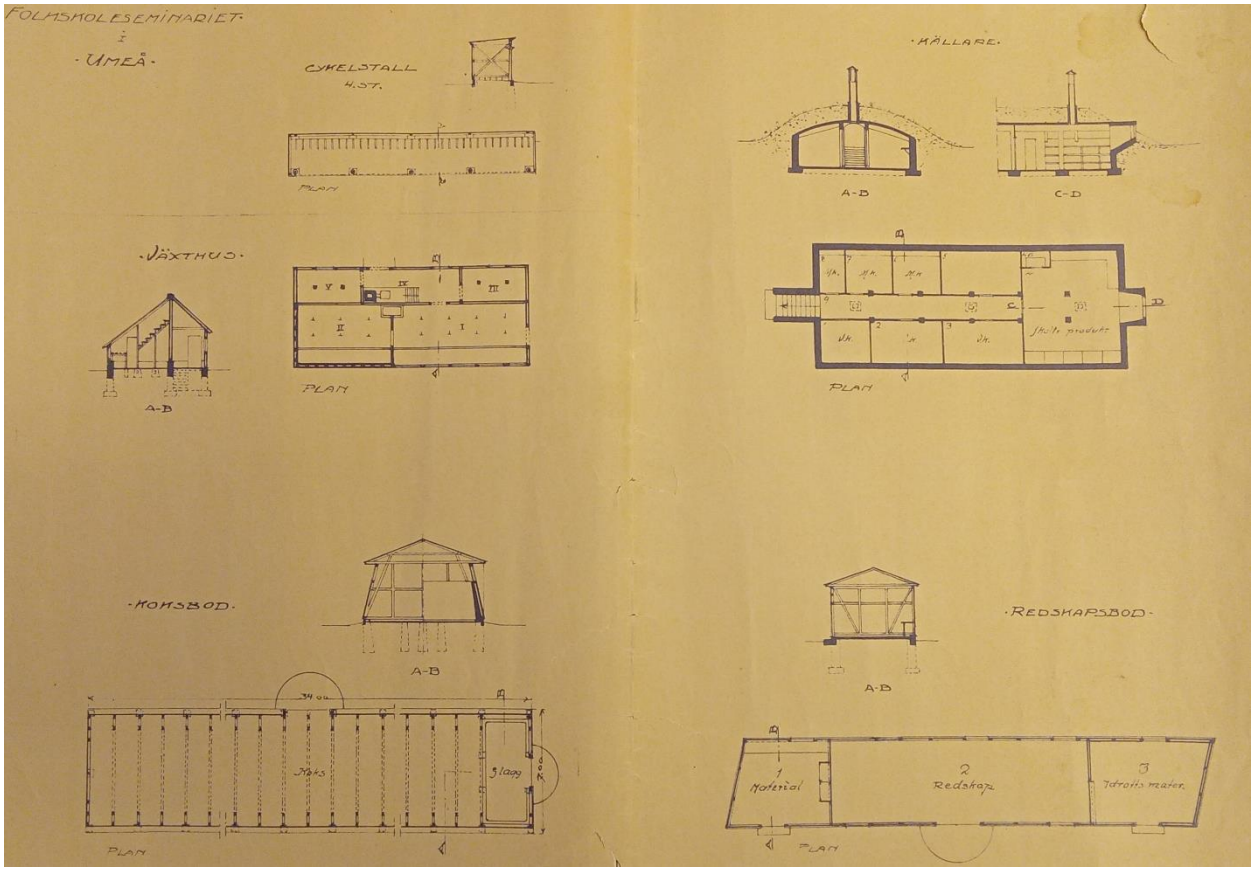

Ritningsmaterial förvarat på Stadsarkivet. Frånsett växthuset som revs för parkeringsplatser 1968, och två av de fyra cykelställen som togs bort på 80-talet, kvarstår övriga av Folkskoleseminariets byggnader. Men endast den underjordiska matkällaren är hittills formellt skyddad. Ett tecken på vilken omsorg som visades vid utformningen av dessa byggnader är att Redskapsboden har vinklats som anpassning till att det nordvästra kvartershörnet inte var rätlinjigt. Alltså så att även kortsidorna var i linje med kvartersgränsen.

Efter andra världskriget upphörde statens tidigare intresse att utveckla en trädgårdskultur bland medborgarna då det sågs allt omodernare att de skulle lägga tid på att framställa livsmedel. Rationellare var att det framställdes av specialiserade producenter för handeln som medborgarna som konsumenter köpte med sina löneintäkter. Egen odling var inte längre något som skulle eftersträvas. Seminarieträdgårdens mark blev då lockande att använda till annat. 1952 och 1959 bebyggdes den sydvästra delen med det nya *Seminariet för huslig utbildning*. Det var en naturlig plats för egna lokaler för skolköksutbildning m m, och stor trädgårdsyta fanns ännu mellan byggnaderna. Så trots förlusten av halva trädgården var det ett gott resultat som exploateringen skulle ha stannat vid. Men den återstående halvan av seminarieträdgården förlorades då tingsrättens nya lokaler på 1990-talet skulle pressas in i det gamla skolkvarteret. Hellre än att värna miljön såg staten det som en billig lösning att bygga på mark den redan ägde. Att offra trädgården mellan byggnaderna var det minst dåliga alternativet. Problemet är inte främst att tingsrätten saknade historiska skäl att placeras på seminarietomten. Utan att byggnadskomplexet uppförts ända fram till

parken, och skymmer och inkräktar på skolbyggnaden som avsetts att ligga fritt från konkurrerade bebyggelse som förtar dess verkan.

En relevant fråga är varför vi är så kritiska nu men inte när det skedde? Såväl länsmuseet som föreningen godtog tingshusplanen. Orsaken är att då hade inte utvecklingen av kulturmiljövården hunnit så långt på vägen från 50-talets tanke att som objekt bevara vissa byggnader, till att bevara hela miljöer så att de kan förstås bättre av framtiden. Det sågs ännu möjligt att bara spara det viktigaste. Men allt mer stärktes insikten att det inte kan separeras från sin kontext. Och slutligen att även omgivande kontext utgjorde ett värde i sig själv. Den trädgårdshistoriska forskningen var i sin linda men skulle snart visa behovet av att bevara de trädgårds- och parkmiljöer som förbisetts trots stora kulturmiljövärden. Till det tillkom att det primära i diskussionen inför byggnadsminnesförklaringen 1992, som skedde några månader efter att tingshuset beviljats, var att hindra att det byggdes i parken framför skolbyggnaden. Med detaljplanen för att godkänna tingshuset gavs ett formellt skydd att parken inte fick användas till annat eller karaktären ändras. Något som tveklöst underlättade att få med parken i byggnadsminnet. I samtiden hade de skäl att vara nöjda med den hänsyn som uppnåtts med tingshuset. Idag vet vi bättre.

Tingshuset mellan de två nu byggnadsminnesförklarade skolbyggnaderna, som utplånade den för utbildningsmiljön viktiga trädgården, gör det omöjligt att uppfatta att en sådan funnits då det bara är bebyggelse längs gatan fram till parken. Även om skolbyggnaden med sin park i sig besitter ett så högt värde som solitär har helheten gått förlorad. Utan trädgården är det inte möjligt att förstå seminariemiljön och tidens idéer om vad lärarna behövde lära samhällets nya generationer. Trots att skolbyggnaden m fl, den formella parken, och idrottsplatsen kvarstår, så får vi alltså inte längre en korrekt bild av miljön. Eftersom den redan skyddade omgivningen ska bevaras för all framtid kan vi vara hoppfulla om att tingshuskomplexet på sikt kan tas bort och marken återställas till trädgård. Då får framtidens Umeå en nästintill komplett seminariemiljö. Vi får inte se det men för kommande generationer är det en möjlighet som mycket talar för.

Sveriges folkskoleseminarier har exploaterats som om själva skolbyggnaden var ett kontextlöst värde som bara råkade stå på ett eget kvarter utan andra bevarandevärda delar och därför lämplig att bebygga. Inte ens seminariernas övriga byggnader har i regel setts som motiverat att behålla. Av de två seminarier som ännu var kompletta vid den inventering som gjordes år 2000, Linköping och Uppsala, har båda tillåtits att bebyggas sedan dess. Exploateringen av Uppsalas seminarium är i skrivande stund uppe i Mark- och miljööverdomstolen, men det ser illavarslande ut. Att det alltså snart inte finns något fullständigt folkskoleseminarium kvar innebär att Umeås uppvärderas då det är det enda av två där åtminstone skolbyggnaden och den formella parkmiljön byggnadsminnesförklarats; där även den ursprungliga idrottsplanen bevarats; och där alla tillhörande

byggnader utom växthuset och två cykelställ har bevarats. Någon komplett miljö är inte Umeås seminarium sedan trädgården försvunnit, men skolbyggnaden och den disciplinerat förfinade parkmiljön som förmedlade lärdomens värdighet, gör det ändå till en oerhört viktig miljö att värna. Detta är ett så exceptionellt högt värde att det är uppenbart både varför skolbyggnaden och den formella parken framför har byggnadsminnesförklarats. Och varför det är så viktigt att övrigt av seminariet bevaras, och återställs så mycket som möjligt.

Sent 1920-tal. Det mesta av seminarieträdgården ligger utanför bild men i nordvästra hörnet syns växthuset framför redskapsboden, som inrymde trädgårds- och idrottsredskap.

Folkskoleseminariet är en anläggning av monumental karaktär. "En av länets ståtligaste", enligt länsstyrelsen. Byggnadskomplexet utgörs av en central huvudbyggnad på 3,5 våningar i fonden av esplanaden, med två vinkelställda flyglar på 3 våningar, vilka knyts samman mot esplanaden med en arkad, som innesluter den tidigare kullerstenslagda borggården. Innehållande allt från gymnastiksal, simbassäng och bibliotek till en stor aula. Komplexet är uppfört i tegel med gråvitfärgad puts och sockel, medan trappor, portomfattningar och andra detaljer är av granit. Men det är inte bara en tidstypisk 1920-tals klassicism utan det klassicistiska formspråket skulle associera till antikens akademier och symbolisera värdet av kunskap och utbildning. Byggnadsmiljön, med inte minst avsedd parkanläggning, inspirerades även av stormaktstidens svenska slottsarkitektur. Särskilt Läckö och Skokloster. Den tid fylld av självförtroende och betydelse som utöver arkitekturen, även sågs som en högtidsperiod för svensk trädgårdskonst. Seminariets formella parkmiljö framför huvudfasaden är oumbärlig för uppfattningen av miljön.

Den med skolbyggnaden samverkande parkanläggningen är idag försvagad genom förenklingar och förvanskningar, som borttagna och tillförda inslag. Omgestaltningen av parken vittnar om en oförståelse för miljön. Den symmetriskt formella parkmiljön behöver stärkas för att ge rätt karaktär och helhetsintryck. Dagens naturalistiskt "slumpartade" bestånd av olika träd oordnat placerade över parkytan framför fasaden är direkt stridande mot den avsedda barockinspirerade park förmedlande ordning och disciplin. Tills dess att parkmiljöns karaktär återskapas är möjligheten

att uppfatta Holmdahls arkitektoniska avsikter begränsad. För ett byggnadsminne är tiden för att ordna detta obegränsad. Glädjande är att länsstyrelsen konstaterat att parken är väl dokumenterad, och att spår av den ursprungliga finns bevarad under marken, så att miljön kan restaureras. Starka skäl finns alltså för att Seminarieparken förr eller senare ska återställas till sitt ursprungliga uttryck.

Umeå kommun har nu beslutat att ge två planbeskad om att de ska inleda planprocesser för Folkskoleseminariet. Att det är två beror på att Folkskoleseminariets fastighet omfattande hela kvarteret Hugin som skapats för dess syfte, har delats upp på olika ägare då ett stort markområde avstyckades till en egen fastighet efter tingshusbygget. Hugin 1 utgörs nu av Hugin 2-4. Det i sin helhet byggnadsminnesförklarade Hugin 2 innehållande 1950-tals seminariet berörs inte; utan delarna av seminariemiljön inom Hugin 3 och 4. Men det är orimligt att bedriva två planprocesser om påverkan på samma miljö. Eftersom Folkskoleseminariet med alla dess delar har identifierats vara av byggnadsminnesklass och viktigt för Umeå att bevara, vore det naturligt om planernas syfte var att formellt skydda de delar som idrottsplatsen och ursprungliga byggnader som ännu inte ingår i byggnadsminnet, trots att länsstyrelsen anser det vara önskvärt. Dessa som nu senast i byggnadsordningen 2014 angetts vara "särskilt värdefulla enskilda byggnader" för kommunen att värna, behöver formellt skyddas med PBL tills att miljön i sin helhet byggnadsminnesförklaras. Andra byggda miljöer av väsentligt lägre värde har q-märkts av Umeå kommun så det är inget att ens överväga. Sett till Folkskoleseminariets oomtvistat höga värde borde planens syfte vara att Redskapsboden, Kolboden och idrottsplatsen ska q-märkas.

Vad säger då kommunen om de planer som den ska påbörja arbetet med?

”Sökande önskar uppföra bostäder med inslag av vård och verksamheter. Enligt sökande kan en exploatering på cirka 6 000–8 000 kvm BTA ske på markerad yta.

Preliminärt syfte med planen är att inom området skapa planmässiga förutsättningar för tillskapande av byggrätt för bostäder, vård, kontor och verksamheter.

Syftet är också att gestaltning, placering och volym av tillkommande byggnader sker med hänsyn till de kulturhistoriska värdena på platsen. En godtagbar dagvattenhantering för planområdet ska skapas och planområdet ska tillskapa friytor för tillgång till lek och utevistelse i anslutning till bostaden, för att säkerställa behovet av en god boendemiljö.”

I det andra planbeskedet om att inleda planläggningsarbetet anges:

”En ansökan har inkommit för planläggning av fastigheten Hugin 3. Sökanden önskar uppföra byggnad i 3–4 plan bestående av vårdbostäder, samt skapa förutsättningar för att kunna bygga till förskoleklassens befintliga byggnad med ett extra våningsplan.

Preliminärt syfte med planen är att inom området skapa planmässiga förutsättningar för vårdbostäder samt utökning av skolverksamhet.

Syftet är också att se till att förtätning kan ske med respekt för de kulturhistoriska värdena på platsen, samt att säkerställa en god utomhusmiljö för såväl tillkommande boende som för elever och personal i den befintliga skolan.”

För den senare beslutades även om att:

”Inleda planläggning enligt tjänsteskrivelsens förslag med följande tillägg: ”Byggnadsnämnden ser att frågorna om hur kulturmiljön kan hanteras samt hur behoven av friyta för skolans behov kan tillgodoses är komplicerade och avgörande för att planen ska kunna nå antagande. Planarbetet ska därför rapporteras till nämnden i ett skede där ovanstående frågor närmare analyserats.”

Det är givetvis en riktig slutsats, och där tar det också stopp. Men planbesked borde överhuvudtaget inte ha beviljats. De är inte bindande men det finns inget skäl när det i förväg står klart att det innebär att en massa arbete läggs ner i onödan. Det är uppenbart att planerna är oförenliga med den hänsyn som krävs.

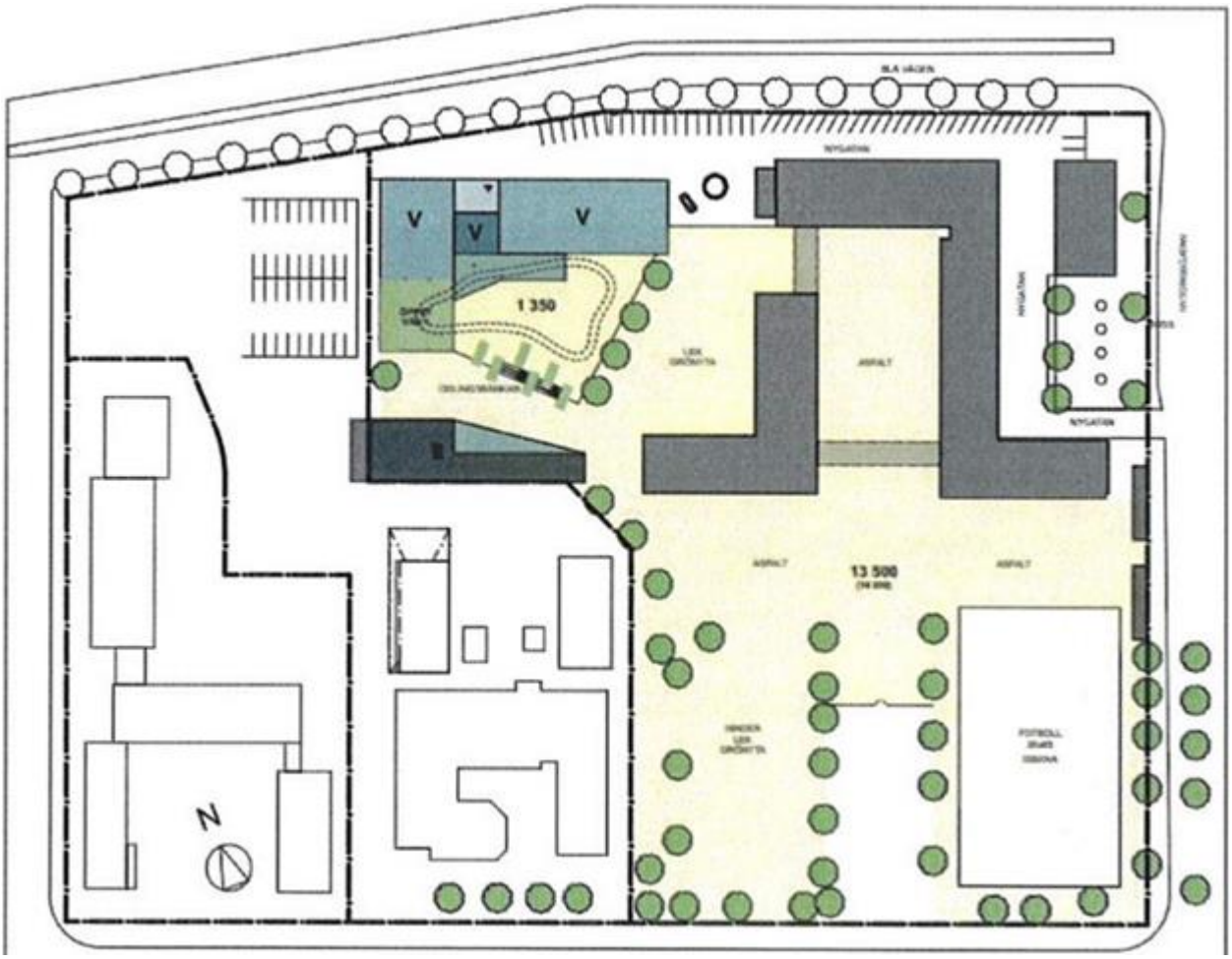

Bild från planbesked för Hugin 3. Planbeskedet för Hugin 4 som rör den mark som avstyckades efter tingshusets byggande 1993 saknar illustration. Men från Diös planansökan framgår på nästa sida en enklare markering av tänkt placering.

För att summera vad förslagen innebär: Redskapsboden, Kolboden och idrottsplanen som alla är ursprungliga delar nödvändiga för att förstå den byggnadsminnesklassade seminariemiljön utplånas, ny bebyggelse inkräktar i väster på den skyddande skolbyggnaden och dess avsedda monumentalitet, ny trädgårdsanläggning skapas på en del av den historiska idrottsplatsen vilket gör det omöjligt att uppfatta miljöns ursprungliga funktion, ny idrottsplan ges en placering som fördärvar anläggningens representativa symmetri och strider mot den grundläggande tanken med dess utformning genom att ersätta en del av den skyddade seminarieparken, som i sin tur hindras att restaureras av byggandet av en idrottsplan över den, med följd att ett återställande av miljön omöjliggörs i framtiden. För det är angeläget att skolbyggnaden fortsätter att brukas för skolverksamhet som den är utformad/bäst lämpad för, och då en idrottsplan är ett nödvändigt inslag skulle det i framtiden bli svårt att få bort denna till en ny närliggande plats för att kunna fortsätta bedriva skolverksamhet. Förslaget är så exceptionellt illa i alla tänkbara avseenden att det inte kan vara möjligt att anta något sådant.

Ett förverkligande skulle göra att det inte bara blir omöjligt att uppfatta helhetsmiljön, den kommer att försvinna. Även om skolbyggnaden med sin förvanskade park själv utgör ett högt värde som solitär är det helheten som måste värnas för framtiden. Det går redan nu inte längre att uppfatta seminariemiljön korrekt utan trädgården. Vi kan inte låtsas som något annat. Att då orsaka än

större skada genom att offra återstående oskyddade delar för bebyggelse, och allvarligt skada den byggnadminnesskyddade miljön genom att anlägga en idrottsplan inom den representativa barockinspirerade seminarieparken framför huvudfasaden, är oförsvarligt. Det strider även mot moderna stadsplaneringsprinciper om att parker inte ska ses som onyttjad mark att använda till annat. Det ska inte ens tillåtas i normala fall.

Om det inte vore för den skada som tingshuskomplexet orsakat då trädgårdsmiljön inte längre går att uppfatta när det bara syns byggnader hade skadan av det nya förtätningsförslaget bakom dessa varit mindre katastrofalt. Men varenda m² som bebyggs blir nu synnerligen negativt. Det är helt enkelt inte möjligt att bebygga Folkskoleseminariet mer än befintligt. Exploateringsgraden för tingshuskomplexet är även så stor att det inte finns något som helst fog för kommunen att tillmötesgå argument att fastighetsägarna måste få använda sin fastighet genom att exploatera den med bebyggelse. För det har redan skett och i större utsträckning än lämpligt. Att då argumentera för att de utöver detta inom det värdefulla Folkskoleseminariet, även ska få riva fastslaget värdefulla byggnader, eller den historiska idrottsplatsen, är befängt. Här behöver Umeå kommun stå upp för människors rätt till sitt kulturarv.

Båda kommunens planbesked anger att; ”*Planområdet ingår i Stadsplan för Umeå 2480K-K/2304 (1938) och medger byggrätt för allmänt ändamål.*” Det finns alltså ingen beviljad ännu outnyttjad byggrätt som ägarna till de två fastigheterna kan hävda att de måste få använda, trots att lagstiftning och andra samhällsmål förändrats så att något sådant inte skulle få tillåtas idag på grund av dess negativa inverkan. Förlegade byggrätter är ett återkommande problem men lyckligtvis finns inget sådant för Folkskoleseminariemiljön. Utan vad stadsplanen tillåter är att det får skapas ny byggrätt om kommunen anser att det behövs för allmänna ändamål. Något som det inte gör, och som det inte vore rimligt i något avseende för kommunen att hävda för att tillmötesgå ägarnas önskan att öka fastigheternas exploateringsgrad på bekostnad av den värdefulla seminariemiljön. Tvärtom tjänas "allmänna ändamål" bäst av att hindra ytterligare bebyggelse inom seminariemiljön. Dessutom har det sedan stadsplanen antogs 1938, redan skett betydande tillskott av bebyggelse i kvarteret på 50- och 90-talet, med uppförandet av Seminariet för husligt arbete och tingshuset. Det går alltså inte heller att hävda att planens syfte, att visa vad som får uppföras, inte har förverkligats när det byggts två stora huskomplex. Planens syfte att få möjliggöra bebyggelse för det allmänna, har inte en förmåga att medge obegränsat med ny bebyggelse. När kvarteret bebyggts så mycket som det är möjligt saknar det betydelse att stadsplanen säger att det som får byggas där ska vara för allmänt ändamål. Det är gjort, och med mer än vad som avsågs när den beslutades.

Så även om stadsplanen, som är samtida med försöken att förhindra ett andra världskrig genom att ge Hitler de tysktalande delarna av Tjeckoslovakien, ännu medger att Umeå kommun får tillåta bebyggelse för allmänna ändamål inom Folkskoleseminariet, finns det inga skäl för kommunen att göra det.

För att uppfylla stadsplanens begränsning om att endast bebyggelse för allmänna syften kan få tillåtas har båda fastighetsägarna i sina planansökningar åtminstone delvis angett verksamheter som klassificeras på det sättet. Men även utan nödtvånget visar gängse förfaringssätt det vara naturligt. För insikten om exploateringsplanernas orimlighet bidrar högst sannolikt till förslaget att inrymma äldreboende där; för att göra det så behjärtansvärt som möjligt att exploatera miljön. En sådan cynisk taktik för att få med sig politiker är vanlig i ärenden där särskilt mycket talar emot att bebygga en plats. Då framhålls de gamla, de sjuka och de unga. Att det är just där och ingen annanstans som det kan byggas för dem. Argumenten, där politiker mot bättre vetande kan välja att spela med, är förstås trams. De behöver bara välja en annan plats för dessa syften istället för

att spara den ambitionen till just värdefulla platser. Dessutom är det så att byggs det för ett visst ömmande ändamål på en plats blir det i regel inte av på en annan istället då minskad efterfrågan hämmar lönsamheten. Framförallt är det förstås ovidkommande då skadan av att exploatera en värdefull plats är lika stor oavsett syftet. Föreningen hoppas att kommunens politiker är anständiga nog att inte försöka måla upp en bild av en konflikt där hänsyn till seminariets värden skulle hindra något viktigt som äldreboenden. Vill politikerna verka för att det ska byggas fler sådana i Umeå har de det kommunala planmonopolet för att se till att det är detta och inte annat som byggs. I det här ärendet är kommunens uppgift en annan. Att i enlighet med lagstiftningen skydda det viktiga Folkskoleseminariet från att skadas av exploatering.

Föreningen kan lova att när det blir samråd om de nya planförslagen kommer vi att vara redo, och framföra att den blåprickade redskapsboden och kolboden behöver q-märkas, tillsammans med den lika ursprungliga idrottsplanen. Den inledda planprocessen behöver bekräfta dessas värde med uttryckligt rivningsförbud. Så att de bevaras tills dess att de kan ingå i byggnadsminnet för Folkskoleseminariet. Allt annat kommer föreningen att bekämpa. För detta är en så viktig miljö att slå vakt om.

Förfall och nya planer för Sofiehems Träsliperi

Sofiehems träsliperi uppfördes 1926 av stadens ledande trävarusläkt Scharins. Redan innan var det älvsnära läget en betydande industriell plats för Umeå med Sofiehems sågverk. Det upphörde sedan den hypermoderna och påkostade anläggningen byggts intill. Sofiehems träsliperi blev en av stadens största industrier. De tre ursprungliga byggnader från 1920-talets industrianläggning ritad av Tor Kempe, som ännu finns kvar, q-märktes därför av Umeå kommun 2016. Inte bara till skydd mot förvanskning utan med uttryckligt rivningsförbud. Kommunen angav då tydligt att den samlade byggnadsmiljön utgjorde ett kulturhistoriskt värde som behövde bevaras när området utvecklas med mer bebyggelse.

Processen för att tillverka pappersmassa på mekanisk väg (istället för kemisk) var mycket vatten-krävande. Oberoende av att virket skulle flottas dit var det skälet till att dessa industrier måste förläggas nära stora vattendrag. Pumphuset syns här vid den tidigare älvstranden längst till vänster. I bakgrunden kabelbanan som flyttade "knubben" till förvaringshögarna och vidare till renseriet.

Umeå kommun valde alltså att formellt skydda samtliga av de tre ursprungliga byggnader som fanns kvar från den äldsta industrianläggningen. Men det speciella med Pumphuset är att det är detta som idag förmedlar varför denna industri ligger där den gör. Nämligen att träsliperier var en av få industrier som ännu på 1900-talet behövde placeras vid vatten. Om inte för att virket skulle flottas dit så för att det krävdes så mycket vatten till processen att det skulle kunna pumpas upp från den outsinliga älven; för att i ett steg efter det andra användas för omvandlingen av virkesstockar till färdig pappersmassa. Allt från tvättning av den kapade knubben i barktrummor till den mekaniska avslipningen av träfibrerna. Den insikten om vattnets betydelse för processen förloras utan Pumphuset. Det är nu det enda kvarvarande spår som vittnar om det då de två industribyggnaderna kunnat uppföras på andra platser i andra syften. Så q-märkningen av Pumphuset är högst motiverad.

Trots det har ingen som passerat området som på 1990-talet fick en ny funktion för handelsverksamhet kunnat undgå att den ena av dessa tre byggnader, Pumphuset, förfaller allt mer för varje år. Stora delar av putsen har fallit av och det oskyddade murteglet skadas av att vattnet fryser i de fuktiga stenarna. Något som ytterligare förvärras av att jordmassor har fyllts högt upp direkt mot tegelväggen i byggnadens norra ände. Pumphuset behöver murningsåtgärder, omputsning och att jordmassorna närmast väggen tas bort eller åtminstone isoleras tills vidare. Positivt vore förstås om de igensatta fönstren kunde öppnas upp och byggnaden utvecklas med annan användning. Det är upp till ägaren. Men skadorna behöver åtgärdas ifall inte den rivningsskyddade byggnaden ska förstöras. Ändå händer inget fastän åren går och skadorna blir värre.

Redan 2020 var det så här illa, och har sedan dess blivit allt värre utan att några åtgärder gjorts för att förebygga eller åtgärda skadorna på det q-märkta Pumphuset.

Orsaken till detta framstår tyvärr rätt tydligt. För någon som uppenbarligen inte delar uppfattningen att Pumphuset på grund av sitt värde behöver bevaras som en del i den framtida miljön är ägaren sedan 2017, *Svenska Handelsfastigheter*. Illustrationer och annat material som framtagits om hur området önskas att exploateras, visar annan bebyggelse på dess plats, medan de två större byggnaderna kvarstår. Trots att detaljplanen är så ny som 2016 vill fastighetsägaren att det görs en ny där rivningsskyddet för Pumphuset tas bort så att även byggnaden kan tas bort. Umeå kommun meddelar om det (2022-12-28) att:

”I den gällande detaljplanen för Strömpilen 1 från 2016 så är de tre byggnaderna Sliperiet, Renseriet och Pumphuset q-märkta med rivningsförbud och förbud mot förvanskning. Vi är nu i utredningsfasen för en ny detaljplan för fastigheten, men det finns ännu inga utkast eller ställningstaganden gjorda.”

Flygfoto från 1950-talet efter de nya satsningarna på Sofiehems Träsliperi av den engelske ägaren Bowaters, som skedde efter nedläggningen av det äldre och mindre Umeå Träsliperi vid Öbacka. Utfyllnader har gjort att Pumphuset ligger längre in från älven. I bakgrunden syns hur Umeås första egentliga arbetarstadsdel Sofiehem håller på att växa fram.

När det åter blir aktuellt att yttra sig om en detaljplan kommer föreningen att framhålla att inget har förändrats som kan motivera att riva en av de tre kvarvarande byggnader från industriepoken, som så sent som 2016 fastslogs vara så värdefulla vittnesmål om denna att de behövde bevaras för framtiden. En total omsvängning på bara några år om vad som utgör ett kulturhistoriskt värde viktigt att bevara åt kommande generationer vore anmärkningsvärt. Föreningen fruktar dock att det förfall som blivit allt värre de senaste åren är avsiktligt för att kunna hävda att Pumphuset är i så "dåligt skick" att det måste rivas. Det är svårt att uppfatta det uteblivna underhållet på något annat sätt eftersom insikten måste finnas hos en professionell fastighetsförvaltare som detta, att det bara blir kostbarare att åtgärda ju större skadorna tillåts bli. Föreningen kommer att anmäla förfallet till kommunen för att bryta mot underhållskravet i *8 kap. 14 § PBL*:

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

Som tillsynsmyndighet är kommunen enligt *11 kap. 5§ PBL* skyldig att undersöka och vid behov ingripa mot uteblivet eller felaktigt underhåll, som genom att byggnaden inte hålls i ett vårdat skick eller att konstruktionen tar skada, är otillåtet enligt denna lag.

En följd av att Umeå kommun misslyckats med sitt uppdrag att övervaka och ingripa så att inte bebyggelsen förfaller, (så till den grad att även rivningsskyddade byggnader rasat ihop av uteblivet underhåll), är att det sedan 2018 utarbetats tillsynsrutiner för att säkerställa att bevarandevärda byggnader underhålls. Eftersom Umeå kommun inte har tagit, eller bör ta, något nytt beslut om att häva skyddet för Pumphuset med en ny detaljplan, behöver kommunen agera mot det förfall som fått pågå i flera år. Vi förväntar oss följaktligen att kommunen under 2023 ser till att ägaren rustar upp Pumphuset som nu förfaller i strid med lagen.

Rivningshot mot ”Snickare Markussons” i Tjädern 2

Ett ärende som inte togs upp för förra året var planerna för Tjädern 2 som i skrivande stund blivit uppmärksammat i tidningar, facebook och radio, som följd av föreningens "brandkårsutryckning". En benämning som syftar på att snabba insatser krävdes.

2021 hade ett planförslag presenterats med syftet att mästersnickare Markus Anton Markussons bostadshus från 1889, ritat av C Fr Sandgren, och en av de sista byggnader som finns kvar från tiden strax efter stadsbranden, skulle skyddas när fastigheten tilläts att förtätas med ett ytterligare bostadshus. Det var förstås inte positivt att ytan avsedd som trädgård kraftigt minskas då ett antal parkeringsplatser anläggs över denna. Men då förslaget skulle göra att det fastslaget värdefulla bostadshuset bevaras och även skyddas för framtiden, vilket var det viktiga, kunde planen godtas. Föreningen beslöt därför att inte lägga tid på detta ärende.

2022 ändrade plötsligt kommunen planförslaget till sin totala motsats genom att det medgav att bostadshuset som identifierats som värdefullt i varje beslutsunderlag om bevarandevärd bebyggelse sedan den första "Gröna boken" 1974 skulle få rivas för en nybyggnad. En kommun får inte ändra en detaljplans syfte under planprocessen. Från att en utpekat värdefull byggnad ska formellt skyddas, till att den ska få rivas. Inte ens föreningen hade haft skäl att yttra oss mot rivning under samrådet då planen som presenterades var att byggnaden skulle skyddas från rivning. Inget ger kommuner rätt att byta planförslag mitt i planprocessen. För det krävs ett nytt samråd. Annars har planprocessens avsett demokratiska förankring bland medborgarna genom rättigheten att ge synpunkter på förslag inskränkts i strid med lagstiftningen.

Men det var förslaget som upptäcktes en vecka innan beslutet skulle tas. Något som fick till följd att denna årskrönika som höll på att slutföras fick släppas för att snabbt framställa skrivelser till byggnadsnämndens ledamöter. Som lyckligtvis beslöt att skicka tillbaka förslaget till planavdelningen för fortsatta undersökningar. Men då detta skedde i februari 2023 är det något som tas upp i nästa årskrönika. Där kan vi förhoppningsvis berätta för er att kommunen återgått till det första planförslaget att "Snickare Markussons" hus ska bevaras. För det är svårt att föreställa sig att en opartisk sakkunnig nu ska komma fram till något annat än att bostadshusets värde, som en av de äldsta från tiden strax efter stadsbranden 1888, gör att åberopade skador inte kan motivera en rivning. Därför förväntar sig föreningen att planförslaget åter ändras; till att den utpekat värdefulla byggnaden ska bevaras och skyddas.

Faran med förlegade men onyttjade detaljplaner

Inom planlagt område är det detaljplanerna som avgör vad som ska eller inte ska tillåtas. De äldre detaljplanerna tillkom under en tid med annan lagstiftning. Vissa krav som då kunde ställas ses idag olämpliga. Men framförallt var det färre krav som ställdes; särskilt kopplat till att värna kultur- och naturvärden. I synnerhet den nu lagstadgade hänsyn till kulturmiljövärden som ska vara en integrerad del i all planering var nästan helt frånvarande. Bedömningarna av planerna skulle också idag ofta bli en annan även för hur samhället hunnit förändras. Det som var vanligt och inget märkvärdigt då kan vara värdefullt att bevara nu för att nästan inget återstår. Det finns onyttjade detaljplaner som avser att förverkliga vad som inte längre är lämpligt eller ens lagligt att besluta idag. Planer som strider mot senare antagna principer för bebyggelseutveckling, miljömål, bevarandeunderlag, lagstiftning, o s v. En kommun kan när som helst ändra en sådan förlegad detaljplan för att få den i enlighet med samhällets nuvarande behov och önskemål. Men det räcker inte nödvändigtvis att byggnadsnämnden först när ett lov prövas meddelar att kommunen har en ny uppfattning om vad som kan få ske på en fastighet. Trots att planmonopolet ger dem rätt att meddela vad som ska gälla väger, under vissa omständigheter, den gamla planen högre än kommunens nya beslut om att den inte ska följas. Vad som krävs är alltså att kommunerna istället beslutar att ändra planer de identifierat som förlegade.

Ladugården belägen på de två villatomterna Regndroppen 4 och 5.

Som berörts ovan (s 33) angående ladugården i kv Regndroppen, som stod på mark planlagd som två villatomter sedan 1960, så beviljades den rivningslov vid den rättsliga prövningen för att detaljplanernas syfte annars inte kunde uppnås. Ladugården hade omnämnts i byggnadsordningen för att ha kulturhistoriskt värde, och visa på områdets lantliga förflutna. Byggnadsnämnden nekade rivningslov. Men det upphävdes alltså av domstolen för att kommunen inte uppdaterat de gamla detaljplanerna från 1960 som gav ägarna rätt att ersätta byggnaden med varsin villa. För

eftersom villatomterna var omöjliga att använda för angivet syfte om ladugården bevarades kunde inte rivningslov nekas då ägarnas rättigheter att ha ekonomisk nytta av sin egendom vägde tyngre.

Nu gällande lagstiftning ger diverse inskränkningar för den betydelse som gamla oförverkligade detaljplaner ska ha rättsligt jämfört med moderna detaljplaner som tillkommit genom PBL. Dessa omständigheter är förenklat i grunden att en plans syfte för ett markområde; bostäder, industri, sjukvård, handel, osv, måste kunna uppfyllas med befintliga byggnader för att en kommun ska få neka rivningslov utan att ändra själva planen.

Det finns all anledning att anta att det i Umeå, precis som i landets övriga städer, finns ett inte obetydligt antal förlegade detaljplaner som tillåter värdefulla byggnadsmiljöer att ersättas. För att vår tids mål och krav på goda miljöer ska uppnås är det nödvändigt att gå igenom vilka som är i behov av att uppdateras. De planer som medger att sådant som senare beslutsunderlag i form av inventeringar, byggnadsordningar o s v identifierat som bevarandevärt får tas bort, behöver omprövas i enlighet med dagens lagstiftning.

Föreningen kommer att agera för att Umeå kommun ska göra det. Vi behöver ta ladugården i kv Regndroppen som en varning för vad som kan ske med värdefullare miljöer om inte kommunen åtgärdar gamla olämpliga planer.

Föreningen håller fortsatt koll på de ärenden som berörts i tidigare årskrönikor

Vid vår löpande kontroll med Umeå kommun har inget nytt skett i ärenden som förslaget att skära av Döbelns park/Residenset från älven med ytterligare kontorshus på den tidigare parkmarken. Eller i arbetet att hitta nya passande platser att flytta de blåprickade Villa Huss och Dunkerhuset för att möjliggöra nybyggande i kv Hammaren.

Förslaget att ersätta en del av det blåprickade Tingshuskomplexet vid Broparken har däremot förändrats. Beskedet från kommunen är för närvarande att ”*utgångspunkten i planarbetet är att det nya huset ska ha en nockhöjd och byggnadshöjd som inte är högre än det norra huset.*” Alltså 1-2 våningar högre än befintligt. Med tanke på att det första förslaget som presenterades i media var att uppföra ett 12 våningspunkthus är det en stor förbättring. Det förslaget för en framträdande plats inom riksintresseområdet för kulturmiljövård föll på sin egen orimlighet. Vad de nu går vidare med bedöms mer genomförbart då negativ påverkan på omgivande miljö blir klart mindre. Men Karlströms tingshuskomplex har i sig själv ett bevarandevärde som ska respekteras. Och hela behöver bevaras då det är en komplett och relativt välbevarad 1950-tals miljö av hög arkitektonisk kvalitet. Något som allt färre finns kvar av. Även om en nybyggnad kan passas in i det återstående förloras detta värde om en av de tre samverkande byggnadskropparna runt den gemensamma innergården ersätts. Det är inte en fastighet med enskilda byggnader utan en samkomponerad byggnadsmiljö där helheten är viktig. Kommunen bör följa sina beslutsunderlag och hellre q-märka det värdefulla tingshuskomplexet, än att spoliera detta värde genom att låta en del av det att rivas.

M.M. ***Föreningen Byggnadskultur hinner inte övervaka allt så fortsätt att höra av er med ärenden där vårt engagemang kan vara motiverat!***

ÅTERKOPPLING: Vad som hänt med tidigare års ärenden

Planförslaget för Arken 12

Planerna för Arken är något som föreningen yttrade sig mot 2020, vilket redogjordes för i krönikan för detta år. Helt kort är föreningens uppfattning, i linje med länsmuseets, att det innebär en för stor exploatering för nära det s k "gula tornet". Med följd att nybyggnaden inkräktar på och förtar en del av värdet av denna numera ovanliga byggnad från 1912 som Umeå kommun själv framhållit med sitt läge vara viktig för stadsbilden. Att den rivna grannfastigheten bebyggs är förstås positivt men resultatet blir inte bra då målet endast är att pressa in så mycket byggnadsyta som möjligt. Med större återhållsamhet skulle andra miljökvaliteter kunna bevaras och utvecklas till stor nytta och trivsamhet för morgondagens Umeå. I år antogs planen av kommunen, utan att tillmötesgå kritiken.

Många som har rätt att överklaga kommuners lov och planer blir förvånade över svårigheten att få gehör för sin inställning när de vet vad som bedömts i andra fall. Det beror inte bara på bristande insikt om praxis utan på att de inte är medvetna om hur den rättsliga prövningen går till. För då domstolarna alltid tillmäter byggnadsnämndernas uppfattning stor vikt på grund av deras inneboende demokratiska funktion att företräda medborgarna, krävs att betydande brister måste åberopas för att ett beslut ska ändras oavsett om nämndens beslut varit att bevilja eller neka i ett och samma ärende. En byggnadsnämnd kan alltså bevilja t.ex. ett bygglov under vissa omständigheter och neka bygglov under samma omständigheter, och ändå av domstolen bedömas ha agerat korrekt i bägge fallen. Det för att de förtroendevalda ledamöternas beslut i sig anses vara en omständighet som tippar en någorlunda jämn bedömning åt endera hållet. Det innebär att den överklagande i praktiken måste motbevisa kommunen. Vilket är förklaringen till att kommunerna vinner de allra flesta av överklagade ärenden då de utöver stor vana om hur den ska agera, även har denna fördel gentemot den klagande.

Att ett beslut av en byggnadsnämnd inte hävs av domstolen betyder alltså inte, vilket politikerna brukar framställa det som; att domstolen slår fast att de gjort det riktiga/bästa beslutet så som lagen säger att de ska agera, utan att domstolen anser att politikerna av de olika sätt som de kunnat besluta inte har agerat på ett sätt som är så pass fel sett till lagstiftningen, att domstolen måste upphäva beslutet. Den som överklagar kommunens beslut har följaktligen en stor uppförsbacke. Därför är det så viktigt att påverka politikerna innan de tar besluten. Trots att det oftast är så hopplöst att det är större chans att domstolarna ska beakta alla omständigheter, och stoppa alltför olämpliga beslut.

Tidigare erfarenhet om hur negativt för miljön en plan behöver vara för att domstolarna ska häva byggnadsnämndens beslut gjorde att vi bedömde sannolikheten för det som liten i detta ärende. Föreningen tog därför beslutet att inte överklaga planen för Arken 12. Vi visste också att planen skulle överklagas av närboende så att en rättslig prövning skulle ske. Föreningen gav stöd till det. Men som tyvärr var väntat upphävdes inte planen.

Renovering istället för rivning i kv Båtsmannen

På tomt 2 i kvarteret Båtsmannen renoveras nu den kvarstående av de två blåprickade byggnaderna. Detta friliggande flerbostadshus i 2,5 våningar som fick sitt nuvarande utseende 1935, hade till nyligt kvar delar av sin trädgård. Något som med de tilltagna tomterna fanns för såväl en- som

flerbostadshus även i centrala Umeå. Ursprunget var ett envåningshus uppfört 1889 under den ansträngda uppbyggnaden efter stadsbranden, vars stomme inkorporerats i nuvarande byggnad vid en omfattande om- och tillbyggnad 1933. ”Ett exempel på tidig skickligt utförd förtätning på stadens tomter” som byggnadsordningen anger. Denna säregna byggnad har utformats av Umeås ledande funkisarkitekt Denis Sundberg (1907-95). Trots att ägaren Lerstenen först förklarade att rivning för en nybyggnad planerades; renoveras den med följd att Båtsmannen 2 kommer att stå kvar för överskådlig tid.

Foto från före förtätning och renovering då bland annat den röda vattenposten av 1870-talstyp, en av stadens sista kvarvarande, kastades bort.

Det som räddade byggnaden från rivning var fastighetens höga exploateringsgrad. Något som kunde ske genom avsteg från befintlig detaljplan istället för genom en ny planprocess. Nybyggnationen på andra sidan resterna av trädgården har nu inneburit så hög exploateringsgrad att minimikravet på friyta redan har underskridits. Det finns alltså inget utrymme för att ersätta den äldre återstående byggnaden med en ny större byggnad. Och att ersätta befintligt flerfamiljshus med ett mindre sådant blev inte aktuellt för exploatören Lerstenen. Bolaget hade tidigare hävdat att den kulturhistoriska byggnaden hade tekniska brister som gjorde att den måste rivas, men det löste sig tydligen. Betydelsen av att även kommunen angett att det är en ”särskilt värdefull enskild byggnad” är svårt att avgöra då exploatören backat från rivningsplanerna av rent ekonomiska skäl. Men rimligtvis bör det ha bidragit till beslutet att behålla byggnaden. För även om Lerstenen är det bolag som rivit flest blåprickade byggnader i Umeå senaste årtiondet skulle det se märkligt ut om kommunen aldrig säger nej till detta bolag. Särskilt som det finns en gräns för hur mycket genvägar de kan ta i ett ärende. Att tillåta fler våningar än detaljplanen medger skulle nog vanliga medborgare se som en rätt stor avvikelse.

Tyvärr är renoveringen av den dittills mycket autentiska byggnaden allt annat än varsam. De nya mindre metallfönstren ger ett dött intryck. Containrarna fylls med söndersågade spegeldörrar från den första husversionen 1889, bortbrutna funkislister, fasta skåp och annan inredning från 1930-talet. Det välbevarade hus som visades för föreningen av hyresgäster som inte ville att det skulle rivas har försvunnit till följd av Lerstenens ointresse för kulturvärden. Att hela byggnadens värde nu försvagas utgör på sikt åter ett hot mot dess bevarande. Utöver att det blir mindre kvar att bevara. Umeå kommun har en tendens att tillåta förvanskande renoveringar av välbevarade byggnadsmiljöer; för att i ett senare skede hävda att dessa inte är så välbevarade att det finns skäl att

neka rivning. Det innebär ett dilemma för kulturmiljövården då denna skadliga förändring måste konstateras innebära att byggnaden blivit mindre bevarandevärd. Man kan undra om det är en taktik eller nonchalans som gör att personer utan förståelse för kulturhistoriska värden anlitas för att renovera kulturhistoriska byggnader. Om Umeå kommun ställde krav på antikvarisk medverkan för lovpliktiga ändringar av blåprickade byggnader skulle inte detta problem finnas. Förhoppningsvis kommer det inte heller i framtiden att vara möjligt med så hög exploatering på fastigheten att det blir lönsamt att ersätta den sällsynta byggnadstypen.

Kvarteret Borrmaskinen

Ett ärende som nått sitt slut under 2022 rör fastigheten nedan. Föreningen har inte deltagit men sett till vår uppgift är det för intressant att följa för att inte ge en kort resumé.

Borrmaskinen 20. Sandåsvägen 4 D.
Parstuga med två fulla våningar. Denna höga och smala parstugetyp finns på ett par håll på Grubbe, men inte i de andra byarna. Just denna ligger vid gårdstun med moderniserad bagarstuga samt uthuslänga. Svart korrugerad plåt på taket. Stående locklistpanel. Höga korspostfönster med spröjs i nederbåge. Utbyggt trapphus mot gården och sentida brokvist.

Borrmaskinen s:1.
Uthuslänga med många boddörrar vid samma gårdstun som ovanstående. Ett av få bevarade uthus av detta slag och ett värdefullt inslag i gårdsmiljön.

I februari 2017 kontaktas föreningen av närboende om att den identifierat värdefulla fastigheten, som omskrivits som Umeås dyraste villa köpt för 8,1 miljoner 2016, planerades att ersättas med ny bebyggelse av ägaren *Global Tegs AB*. Vi såg att mangårdsbyggnaden i två våningar, den till ett andra bostadshus ombyggda bagarstugan, och den timrade uthuslängan, fanns på en mycket stor tomt som kunde inrymma ytterligare något bostadshus utan att behöva förstöra befintlig miljö. Om det gjordes på rätt sätt. Det var faktiskt det bästa att hoppas på då byggnadsmiljön förändrats en hel del under 1900-talet, och var mer att se som en värdefull typ än att just den hade ett unikt värde. Kommunens beskrivning av planärendet gav inte heller några illavarslande föraningar. Det förklarades i byggnadsnämndens beslut om planbesked att:

”Områdets särskilda egenskaper ställer krav på att bebyggelsekomplettering uppförs omsorgsfullt så att områdets sammanhållna identitet bibehålls. Detaljplanearbetet ska lägga särskilt fokus på kulturmiljö- och gestaltningsfrågor inför övervägande om lämplig exploateringsgrad.”

”Syftet med detaljplanen är att skapa planmässiga förutsättningar för bostäder, samt att värna kulturvärden.”

Inte ens den mest skeptiska hade kunnat tolka detta som överensstämmande med vad som blev resultatet. Snart visade det sig att både det mindre bostadshuset och uthuslängan avsågs att rivas. Endast det större bostadshuset skulle sparas inklämt mellan stora nybyggen. Kommunen hade redan där misslyckats med sitt angivna syfte. För det värdefullaste att bevara var miljön som sådan med byggnaderna runt den gamla gårdsplanen, inte bara bostadshuset som en solitär. Det förmedlades tydligt från början.

Föreningen hade inte yttrat sig i samrådet. Något vi i efterhand insåg hade varit motiverat. Men det visade sig att det inte behövdes, då de närboende själva överklagade antagandet 2018 av detaljplanen och vann över Umeå kommun. Som domstolen förklarade hade de grund för att inte behöva förvänta sig så omfattande exploatering av en fastighet som kommunen själv angett som en värdefull miljö att bevara i sin byggnadsordning för området. Ett intressant utdrag kan göras ur domen från 2019.

> *”Å andra sidan bedömer mark- och miljödomstolen att byggnadsordningen med dess förhållningssätt till omgivande bebyggelse – i motsats till den fördjupade översiktsplanen – medför att de boendes förväntningar på en hög grad av förtätning inom kvarteret rimligen bör vara lägre än om byggnadsordningen inte hade funnits. Detta talar för att toleransnivån istället minskar jämfört med utgångspunkten. Sammantaget bedömer mark- och miljödomstolen att de klagande bör ha haft att förvänta sig en förtätning i området, innebärande bl.a. skuggning och insyn, dock inte i en sådan omfattning att tillkommande bebyggelse på ett påtagligt sätt avviker från de riktlinjer som kommer till uttryck i byggnadsordningen. Det är utifrån denna utgångspunkt som bedömningen av olägenheterna för omgivningen ska göras.”*
>
> *”Vidare är syftet med planen bl.a. att värna kulturvärden. Västerbottens museum har enligt planhandlingarna bedömt att såväl de enskilda byggnaderna som gårdsmiljön är av stort värde och att gårdsbildningen tillsammans med övriga bevarade gårdar har ett upplevelsevärde, ett miljöskapande värde och bidrar till stadsdelens karaktär. En förutsättning för att bedöma om en detaljplan i tillräcklig omfattning beaktar befintliga kulturmiljövärden är förstås att det framgår vad som enligt kommunens uppfattning är värdebärare, om det exempelvis är enskilda byggnader och/eller miljön i området som helhet.”*

Det fick Umeå kommun att överklaga med argumentet att deras politiskt antagna beslutsunderlag inte ska tillmätas en sådan betydelse att det måste följas av byggnadsnämnden. Dess ordförande berättade i *VK* att de ansåg att domstolen:

> *”… gett byggnadsordningen för stor vikt i förhållande till översiktsplanen. – Översiktsplanen anger målsättningarna med utvecklingen och i den här detaljplanen har alla de frågorna prövats. Vi har också i det här planförslaget undantagit en värdefull byggnad för exploatering just med hänsyn till dess betydelse för platsen där den står, säger Mikael Berglund och fortsätter: - Problemet som vi ser det är statusen på olika kommunala dokument. Konsekvensen om det här inte bifalls blir att det blir svårt att ha den här typen av dokument som byggnadsordningar, kulturmiljöinventeringar och annat.”*

Det sista yttrandet att Umeå kommun i så fall inte bör ha beslutsunderlag som identifierar vad det finns för bevarandevärden om det kan hindra rivningar är skrämmande. Men som det framställs inte realistiskt. Lagstiftarna har förvisso varit otydlig med hur kommunerna ska uppfylla kriterierna för det ansvar att beakta kulturvärden som de anförtrotts genom det kommunala planmonopolet. Även om det inte finns ett uttryckligt lagkrav på vad en kommun ska ha för beslutsunderlag; kräver lagen däremot att en kommun ska ha den kunskap som behövs för att kunna fatta korrekta beslut utifrån de lagstiftningar de har i uppgift att tillämpa. Alltså att kommunerna identifierat om en byggnadsmiljö i relation till andra är så värdefull att lagen inte medger att den förvanskas eller utplånas osv, vilket innebär ett behov av beslutsunderlag. För då byggnadsnämndernas ledamöter inte kan förväntas ha den utbildning som krävs för att själva identifiera och värdera kommunernas byggnadsmiljöer behöver de tillgång till sådana material för att kunna ta beslut rörande kulturvärden. Dessa oundvikliga underlag utgörs huvudsakligen av kulturmiljöinventeringar. Saknas det för ett område måste mer omfattande utredning ske inför varje ärende. Annars har inte bevarandevärdet prövats så som lagstiftningen förutsätts att tillämpas i kommunernas lagutövning. Indirekt

innebär det alltså att det krävs ett identifierande och värderade beslutsunderlag som inventeringar för att uppfylla lagens krav. Det är inte något som går att välja bort.

Däremot kan en kommun avstå att ha riktlinjer för hur kulturmiljöhänsyn ska tillämpas genom t.ex. byggnadsordningar eller kulturmiljöprogram. I de flesta fall blir skillnaden liten. Men riskerar att mindre hänsyn tas om domstolarna får mindre att gå på, och en godtycklighet som drabbar alla om hur kommunen m fl kommer att förhålla sig till en miljö i framtiden. Att på så sätt öka friheten att besluta i strid med goda planeringsprinciper för kulturmiljövärden, är utan tvekan ett steg i fel riktning då kulturmiljövårdande myndigheter som riksantikvarieämbetet i återkommande utvärderingar har redovisat att landets kommuner inte har "kompentensen eller viljan" att ta den hänsyn till kulturvärden som lagen kräver. Men det är nog inte heller seriöst menat utan mest en behändig ursäkt att skylla på då inga problem får uppfattas bero på att byggnadsnämnden beviljat för hög exploatering. För något som Umeå kommun så sent som i år beskrivit som "en av världens mest kulturella städer", skulle ett förkastande av inventeringar för att minska hänsynen till kulturvärden vara ytterligare en spik i kistan för denna förvrängda självbild. Så vi kan nog känna oss lugna över att just detta hot mot stadens miljöer är rätt grundlöst.

Kommunen överklagade domen till Mark- och miljööverdomstolen. Där kommunen framhöll bland annat att:

> *”Detaljplanen innebär införande av skyddande bestämmelser vilka värnar kulturvärdena inom området, bl.a. parstugan på Borrmaskinen 20. Detaljplanen är en god avvägning mellan utveckling av området i enlighet med översiktsplanens strategier och ett bevarande av befintliga bebyggelsemiljöer i området.”*

Där vann kommunen 2020 i en dom vars fokus istället låg på balkongplaceringar som skulle göra att nybyggena fick mindre inverkan på grannarna, och detaljplanen fastställdes.

Nästa följetong blev att ägaren *Umaninvest Umeå AB* då ville riva även det större bostadshuset, som kommunen q-märkt för att bevaras som villkor för att få igenom den nya detaljplanen. Det hävdades inte vara lämpligt för bostäder, utan för att bevaras borde det bli till förråd för de nya flerbostadshusen. Något kommunen 2021 inte såg anledning att tillåta. Till sin rivningsansökan 2022 anlitade ägaren en byggnadsantikvarie att göra ett utlåtande om varför byggnaden borde få rivas. Det fanns två skäl. 1. Bostadshuset var i dåligt skick. Sedan köpet 2016 hade det fått stå och förfalla, och blivit tillhåll för missbrukare som tog sig in genom den sönderslagna ytterdörren och vandaliserat byggnaden. (Att dessa skador orsakats av att fastighetsägaren inte tagit hand

om sin byggnad, och inte ska utgöra skäl för att bevilja dennes rivningsansökan, berördes inte.) 2. Bostadshuset var inte heller så värdefullt som utpekandet i byggnadsordningen hävdade. Den byggde på en visuell bedömning och dokument som fanns hos kommunen. En undersökning på plats gav ett annat resultat.

Umeå kommun har i tidigare ärenden där en skyddad byggnad i strid med lagen har låtits förfalla så att det åberopas som grund för rivning, anlitat en oberoende expert för att utreda det. Den som fastighetsägaren själv anlitade har säkert gjort ett riktigt arbete, men kan inte med bästa vilja betecknas som oberoende då denne fått uppdraget, och sin slutsats förmedlad till kommunen, för att den stödde fastighetsägarens ståndpunkt att huset är så dåligt att det måste rivas. När ägaren ansvarar för att ta fram utlåtanden går det inte ens att veta om andra sakkunniga frågats först och haft en annan uppfattning som naturligtvis aldrig meddelas kommunen. Föreningen hoppas därför att detta var ett olyckligt avsteg, och inte början på en ny praxis från Umeå kommun. För det går inte, som kommunen gjorde, att bara erbjuda länsmuseet att göra en egen opartisk undersökning att ställa mot fastighetsägarens. Vårt underfinansierade länsmuseum har inte, som de påpekade, möjlighet att utföra den sortens utredningar. Istället för att som i detta ärende döma en formellt skyddad byggnad till rivning på grund av underlag tillhandahållna av ägaren, med det uttryckliga syftet att få bort en byggnad, förväntar vi oss att kommunen fortsättningsvis själv anlitar expertis för att undersöka skicket när den misslyckats med sitt ansvar att få fastighetsägare att uppfylla underhållskravet. Något annat vore oacceptabelt. På inget annat område skulle kommunen se underlag framtagen av en part i en prövning som opartisk information lämplig att fatta sitt beslut utifrån.

Den nya bedömningen av byggnadens kulturhistoriska kvaliteter är rimligtvis korrekt. Något som ger en olustig implikation: att om en byggnadsmiljös värde kan överskattas i byggnadsordningen, kan värdet även underskattas. För det måste vara lika troligt att värderingar utifrån tillgängliga material missat faktiska värden som att de felaktigt tros finnas.

Det ledamöter yttrat angående att byggnadsnämnden beviljade rivningslov för bostadshuset, trots att de q-märkt det mindre än fyra år tidigare, var att kommunen måste grundligare undersöka att något verkligen bör skyddas innan så sker. Att kommunen måste grundligare undersöka om något bör få rivas innan de beviljar detta; uttrycktes inte trots att det är en betydligt viktigare lärdom då en utplånad miljö är borta för alltid, medan ett felaktigt skydd bara är att häva. Föreningen kan för tydlighetens skull inte se att det var motiverat att släppa kravet på bevarande.

Den q-märkta byggnaden, vars bevarande varit kommunens argument i rättsprocesserna för att hävda att lagstadgad hänsyn togs till kulturmiljövärden, beviljades rivningslov i juni 2022. Som Länsmuseet meddelat betyder det att *”samtliga kulturvärden går förlorade.”* Innebörden av detta kan svårligen uppfattas som annat än att Umeå kommun valt att ”blåsa domstolen”, då Mark- och miljööverdomstolens godkännande av detaljplanen berodde på att byggnaden skulle bevaras. Eftersom Umeå kommun struntat i de beslut om kulturhistorisk hänsyn som krävts för att få igenom planen kan man undra; inte bara vilken tillförlitlighet som kommunen bör tillmätas i kommande rättsliga prövningar, utan vad det faktiskt betyder för giltigheten i den beviljade detaljplanen då kommunen skippar det som gjort att den kunnat antas. Kan en kommun med respekt för rättsliga utslag bevilja bygglov för de nya byggnaderna då detaljplanens genomförande redan omöjliggjorts? En ny detaljplaneläggning/prövning borde ha krävts när fastighetens hänsynsvärden utplånats. Men än en gång väljer Umeå kommun att fuska sig fram med genvägar. Och belönar på så sätt fastighetsägare ekonomiskt för att inte ta lagstadgad hänsyn till medborgarnas rätt att i morgondagens städer ha en mångfald av historiska miljöer; som speglar vårt samhälles framväxt och utgör uppskattade inslag.

"Nu släpper vi 40 st nyproducerade lägenheter mitt bland villorna på omtyckta Grubbe", så börjar Hemnet-annonsen gällande de planerade bostäderna på Grubbe, som ännu inte har fått bygglov.

Säljer nya lägenheter på Grubbe – saknar bygglov

GRUBBE. **Debatten om de eventuellt nya bostäderna på Sandåsvägen på Grubbe har pågått under flera år. Nu finns en annons ute på Hemnet med preliminär inflytt hösten 2022 – men något bygglov är ännu inte beviljat.**

– Jag har varit med om det någon gång förut, men det är inte det normala att man gör på det viset, säger Erik Bertilsson, bygglovshandläggare.

"Nu släpper vi 40 st nyproducerade lägenheter mitt bland villorna på omtyckta Grubbe", så börjar Hemnet-annonsen gällande de planerade bostäderna på Grubbe. VK har tidigare rapporterat om bostadsplanerna på Sandåsvägen på Gruhbe som gäller fastigheterna Borrmaskinen 1, 20 och 21. På tomten finns bland annat en byggnad som ska bevaras som har ett stort antikvariskt värde enligt detaljplanen, som sedan en tid tillbaka är klar.

Det är Håkan Eriksson, som med företaget Umaninvest Umeå AB är säljare av de potentiella lägenheterna på Grubbe.

Detaljplanen är lagd och klar, vi följer den och då ska det byggas. Men vi har inte fått något bygglov ännu, säger Håkan Eriksson och fortsätter:

– Vi har köpt det här av de som drev projektet från början och vi vill driva det i mål. Det har varit en oerhört långprocess för att få igenom detaljplanen som har pågått under fem år. Då kan man fråga sig varför det är så, då vi har en bostadsbrist i kommunen, säger Håkan.

Den annons som ligger på Hemnet för Sandåsvägen 4 agerar som en intresseanmälan enligt Håkan Eriksson. Det finns inga kontrakt skrivna, utan annonsen agerar som en slags förhandsbokning för att kolla engagemanget för de potentiella bostäderna. Något bygglov finns inte på plats ännu, men det är under behandling.

– Under en vecka har vi nästan fyllt hela intresseanmälan på de lägenheterna. Det finns ett intresse för de här lägenheterna, det kan vara bra att veta att man kan sälja innan man går längre. Om bygglovet inte går igenom så får det fortsätta se ut som det gör på den platsen, men jag tror inte att det blir så.

Förutom den antikvariskt viktiga Grubbegården som finns på området, finns även några äldre villor som de senaste åren har förfallit.

– Det är många som har belumrat de kåkarna som inte borde vara där egentligen. Det har sett hemski ut i de där byggnaderna. Så fort vi får rivningslov och bygglov så kommer de att rivas, förutom den byggnaden som ska behållas som kulturminne, säger Eriksson.

Erik Bertilsson är bygglovshandläggare vid Umeå kommun och är handläggare för ärendet rörande Borrmaskinen på Sandåsgatan.

– Det finns inget bygglov beviljat. Det hänger mycket på hur snabb sökaren är på att ta fram ritningar, då finns några saker som vi har frågor om. Just nu ligger det på deras bord att ta fram nya saker, säger Bertilsson.

Annonsen på Hemnet har väckt mångas intresse och Erik har mottagit samtal från grannar om huruvida bygglovet är beviljat eller inte.

– Några grannar har ringt angående att de har sett lägenheterna ute på Hemnet och frågat hur det ligger till med bygglovet. Jag har svarat att det inte finns något som är beviljat än.

Är det vanligt att man annonserar om nya lägenheter innan bygglovet har gått igenom?

– Jag har varit med om det någon gång förut, men det är inte det normala att man gör på det viset, säger Bertilsson avslutningsvis.

JULIJA SIDNER

I oktober 2022 hade hela gårdsmiljön, och grannfastigheten, rivits bort. Fem år tog det från att miljön skulle skyddas till att allt var försvunnet. Vad Umeå kommun sänder för budskap är tydligt. Varken att kommunen utpekar en byggnadsmiljö som värdefull, att den inleder ett planarbete med det angivna syftet att värna kulturvärdena, eller ens att den i domstol försäkrar att ett bevarande är det sätt som lagens krav kommer att uppfyllas på; behöver alltså betyda att det tas någon som helst hänsyn till kulturmiljön. Inte konstigt att exploatörer trycker på om att få ta allt mindre hänsyn. Det skapar även osäkerhet om uppskattade boendemiljöer kommer att finnas kvar då kommunen säger att dessa kvaliteter ska bevaras. Man kan undra om Umeå kommun är nöjd med resultatet. Föreningen har svårt att beteckna hanteringen som annat än ett haveri.

Anders Glassel SFV – Länsresidensparken i Umeå

I centrala Umeå finns en kulturhistoriskt värdefull park som nog inte alla ens känner till. Bakom länsresidensets pampiga byggnad ligger en park vänd mot älven som har anor från 1600-talets mitt. Sedan 1800-talet är residensets trädgård väl dokumenterad. Den var då formalistisk utförd, med en huvudaxel i nord-sydlig riktning samt en tväraxel i väst-öst, söder om huvudbyggnaden. Axlarna bildades av vägar som omgavs av alléer och häckar. Även mot Storgatan och gränsen mot Magasinsgränd (nuvarande Residensgatan) i öster fanns trädplanteringar. Mot Storgatan i norr avgränsades länsresidensets trädgård med häckar, träd, kullerstensyta och staket. Längs entrévägen in mot huvudbyggnaden växte björkar på ömse sidor och vid Storgatan var vändkors placerade. På gårdsplanen mitt för huvudbyggnaden fanns en rund gräsyta med prydnadsplanteringar och en piedestal, där en kvinnofigur var placerad som med uppåtsträckta armar höll ett klot. Mot Landstatshuset i nordväst växte en häck med träd. Större delen av tomten nyttjades som krydd- och trädgårdsland. Allt detta förstördes i stadsbranden 1888. Efter uppbyggnaden av ett nytt länsresidens lades grunden till dagens park.

Det nya länsresidensets romantiska park 1895-1930

Residensbyggnaden uppfördes 1891-94, närmare Storgatan än tidigare. Längre ner placerades ett uthus med mangelrum, verkstad, stall för tre hästar, selkammare och stall för tre kor. Ännu vid denna tid hade landshövdingen självhushåll. Residensparken som anlades 1895 lånade stildrag från angränsande Döbelns park med slingrande gångar, organiskt formade gräsytor och träd planterade i grupper tillsammans med buskage.

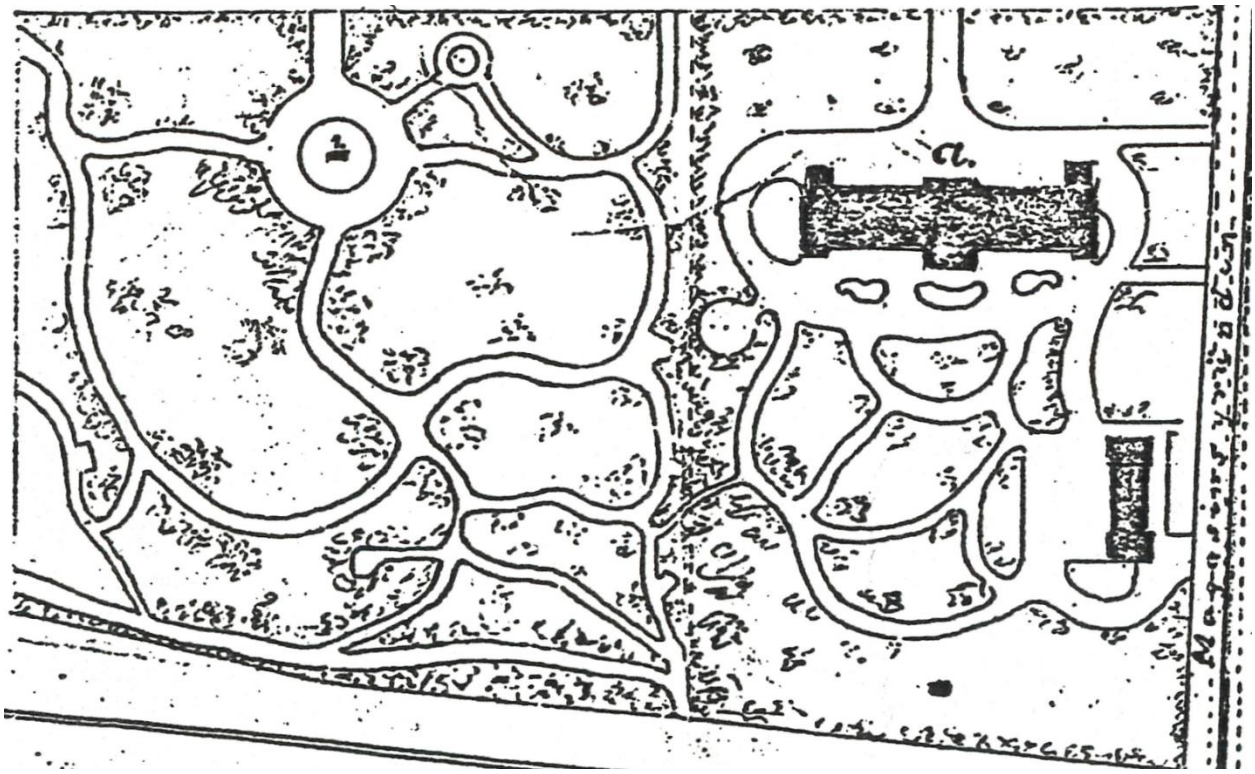

Detalj av stadsplanekarta 1897.

Växter som planterades var *björk*, *hägg*, *rönn*, *poppel*, *vitpil*, *parklind*, *gran* och *syren*. Rabatter med perenner och annueller placerades mitt för huvudbyggnadens söderfasad. En berså anlades intill Döbelns park. Idag finns ett fåtal träd kvar från denna tid som en ståtlig poppel mitt i parken, en vitpil med stamomfång 3,6 m och en rönn i den södra delen av parken samt en flerstammig parklind vid residensets södra fasad. Parklinden växte i början som en buske. Detta förklarar varför trädet idag är flerstammigt. En häck planterades mot Storgatan. Närmast trottoaren lades

granithällar med ett enklare staket/planteringsskydd. Den nya vägen fram till residensets huvudentré inramades av ränndalar av storgatsten. En bred grusgång gick runt byggnaden och närmast sockeln lades även där storgatsten. Parken avgränsades i söder av en granitmur. Muren uppfördes som ett mellanting av en kvader- och kryssmur. 1921 sattes ett smidesstaket med granitstolpar med pyramidformade toppar upp mot Storgatans trottoar.

Foto: Nancy Burström tidigt 1900-tal. VBMs fotoarkiv.

Jägmästare Nils Gustaf Ringstrand, som under en tid var skogschef för Mo och Domsjö AB med stationering i Umeå, var tillförordnad landshövding mellan 1918 och 1919 och landshövding 1923 till 1931. Ringstrand arbetade mycket med att förbättra skogsvården och hade intresse för skoglig forskning och skogsbrukets modernisering. Det är troligtvis under hans tid som det stora antalet barrträd planterades i länsresidensets park, som *coloradogran*, *douglasgran*, *pichtagran*, *serbisk gran*, *blågran*, *balsamgran*, *makedonisk tall*, *cembratall* och *sibirisk lärk*.

Landshövding Roséns trädgård och park 1931-1942

Från 1931 till sin död i december 1942 var Gustav Rosén landshövding. Rosén propagerade för trädgårdsodling och jordbruk i Norrland. Till en av hans ambitioner hörde att bevisa hur bördigt Västerbottens län var. I länsresidensets trädgård planterades många olika träd, buskar, örter och stort utrymme gavs för nyttoväxter. Som ordförande i Hushållningssällskapet tog han initiativ till att varje kommun bildade trädgårdsföreningar. Roséns målsättning var att få alla som hade en tomt att anlägga trädgård. Genom egen odling skulle de kunna producera mer grönsaker till ett lägre pris, samt förbättra sina kostvanor. En av anledningarna till de genomförda satsningarna på trädgårdsodling, var att hälsotillståndet i Västerbottens och Norrbottens län på 1920-talet var betydligt sämre än i övriga delar av landet. Sonen Bo skrev följande om länsresidensets trädgård i tidskriften Västerbotten (3/1995). "Vad som gällde var att göra trädgården så rik som möjligt till innehåll med många olika sorters träd, buskar och blommor och stort utrymme för nyttoväxter, inte bara sådana som av hävd användes utan också så många nya som möjligt. Besökarna skulle bli inspirerade till trädgårdsodling, få idéer och upptäcka nya arter."

1934 byggdes två flyglar mot Storgatan sedan länsförvaltningen växt ur de ursprungliga lokalerna i residenset. Vid denna utbyggnad tillkom även trapptornet mot öster, som idag fungerar som köksingång till landshövdingbostaden. Sessionssalen byggdes ut mot söder och försågs samtidigt med en dörr ut till parken. Schaktmassorna från bygget transporterades med häst och vagn till

den sydöstra delen av parken. Massorna som bestod mest av grus och sand lades ut till terrasser avgränsade av natursten. På dessa terrasser odlades köksväxter som tomat, gurka och melon. Köksväxterna såddes intill de låga murarna som ackumulerade värme. Vissa odlingsytor var övertäckta med bänkfönster. Vid anläggandet av terrasserna dog en del äldre träd på grund av höjningen av marknivån. Därefter försågs vissa med trädtrummor som skyddade stammarna och förhindrade kvävning av rotsystemen. Mot väster avgränsades kökslandet av vinbärsbuskar. Odlingsytor med köksväxter skapades även vid huvudbyggnadens östra fasad. Här odlades *luktärtor*, *blomsterblandningar*, *sockerbetor* och utskolade självsådda *lönnplantor*. Vissa av lönnplantorna kom att sedan planteras vid den år 1940 invigda lanthushållsskolan i Dalkarlså. Uthuset ombyggdes på 1930-talet till två lägenheter för vaktmästare och chaufför. Vid dess södra gavel byggdes ett växthus.

Flygfoto 1937. VBMs fotoarkiv.

Gustav Rosén lade igen många äldre grusgångar och förenklade gångvägssystemet i parken. Bersån, sydväst om länsresidenset från 1895-års park, behölls men användes ej enligt barnen i familjen, Karin och Bo. Grusytan framför huvudentrén mot Storgatan ändrades och blev halvcirkelformad. Ytan med storgatsten längs den södra fasaden ersattes med en perennrabatt. I den planterades arter som *prästkrage*, *riddarsporre*, *stormhatt*, *höstflox*, *gullris*, *daglilja*, *rudbeckia*, *solbrud*, *violer*, *tusensköna*, *temynta* och *rosor*. Mot fasaderna mot söder och öster byggdes spaljéer för att ge klätterväxter stöd. Klätterväxter som planterades var *alpklematis*, *jackmanklematis*, sorterna 'Nelly Moser' och 'Ville de Lyon', *klättervildvin*, *bokharabinda* med flera. Vid det östra altanhörnet planterades *pipranka*. Gustav Rosén planterade *blåregn* vid den östra gaveln, men den gav upp efter några år. Även *murgröna* planterades. Mittaxeln som fanns i länsresidensets park på 1800-talet återkom med Gustav Rosén, som skapade en bred grusgång söder om sessionssalen. Gången avslutades med en halvcirkelformad yta. Från den ledde grusgångar ut mot Döbelns park, ett stenparti i sydväst, samt mot uthuset.

Under Gustav Roséns tid tillkom ett stort antal träd i parken. De båda *ekarna* söder om residenset planterades 1932. Träden var enligt Bo Rosén "rätt stora redan när de anlände från Stenborgs plantskola i Karlstad. Därifrån härstammar de flesta växter som sattes ut. Det gällde ju att välja

en handelsträdgård som låg så nära i klimatet i Umeå som möjligt." *Ornäsbjörken* och *pelaraspen* i den södra delen av parken planterades 1934. Gustav Rosén planterade också träd som enligt trädgårdsodlingens klimatzonindelning inte borde överleva så långt norrut som Umeå. Professorn i växtförädling Herman Nilsson-Ehle i Svalöv, skickade upp plantor till Rosén, till exempel nyheterna *pyramidavenbok* och *pelarasp*. Andra arter som levererades vid samma tid var *alm*, *ask*, *blodbok* och *valnöt*. Valnötsträdet utvecklades till buske innan den dog. Fruktträd som planterades var *äppelsorterna* 'Charlamovsky', 'Gyllenkroks astrakan', 'Transparente blanche', 'Sävstaholm' och 'Åkerö', samt *plommonträd* 'Czar', *päron* och *körsbär*.

Rabatter med ettåriga blomsterväxter, annueller, som *penséer* och *lejongap* anlades längs entrévägen i norr, de norra fasaderna och grusgångarna söder om huvudbyggnaden. Även odlingsytor anlades längs häcken i den södra delen av parken. Väster och öster om ekarna fanns bågformade planteringar med både annueller och buskar. Buskarter som planterades var *gullregn*, *rosentry*, *kornell*, *spirea* med mera. De stora syrenbuskage som vid denna tid växte söder om huvudbyggnaden, härstammade från 1890-talets park liksom troligtvis *skogsolvonen*. Mot Storgatan planterades två buskage med *rhododendron*. Karin Rosén har berättat att när Herman Nilsson-Ehle var på besök och fick se buskagen tog han av sig hatten för att visa sin beundran för att Gustav Rosén lyckats få dess växter att överleva så långt norrut.

Foto: Anders Glassel, 2021-06-29.

Länsresidensets park under efterkrigstiden

Från slutet av 1950-talet till 1990-talet förändrades parkens utseende totalt. Ett friliggande garage byggdes i parkens sydöstra del under 1950-talet och parkeringsplatser anlades i parkens östra del under 1980-talet. På tio år, mellan 1959 och 1969, lades alla grusgångar väster och söder om byggnaden igen. I början av 1980-talet försvann slutligen den östra grusgången, därmed var alla grusgångar från 1890-talet och den Rosénska tiden borta. Buskage sågades också ner. Kvar blev träden stående i en stor ödslig gräsyta. Parkens rumsavgränsade element och struktur försvann, och även till stora delar dess kulturmiljövärde. Hur kunde detta ske? Huvudskälet kan ha varit att det saknades intresse för parkens kvaliteter och historik. Under perioden prioriterades ”lättskötta” anläggningar med stora gräsytor som var enkla att sköta maskinellt.

På 1980-talet renoverades den södra fasaden. Gustav Roséns rabatt med perenner, rosor och spaljéer med klätterväxter revs. Rabatten och storgatstensytorna längs fasaden mot norr, utom vid entréerna, ersattes med den nya tidens material, betongmarkplattor med frilagd ballast. Även vid uthusets sockel och uteplats lades det betongmarkplattor. Gustav Roséns odlingsytor i södra delen av parken såddes igen med gräs, men vinbärsbuskarna fick stå kvar. Under landshövding Sven Johanssons tid mellan 1978 och 1991 utfördes planteringar av delvis nya växter för parken som *hästkastanj*, *skogsolvon* och *pelarenar*. Växterna hämtades från Roslagen. Hans hustru Elin Johansson tog initiativ till att träd och buskar försågs med namnskyltar av dendrolog Carl Gustaf Thörgersen.

Länsresidensets park restaureras 1993-2023

Sedan Statens fastighetsverk (SFV) övertog förvaltningen av länsresidenset 1993 har utredning, upprustning och restaurering av parken utförts. Vårdprogram har upprättats dels för byggnaderna och dels för parken, som beskriver deras historik och kulturmiljövärden samt hur de bör vårdas i framtiden. Undertecknad har varit delaktig och ansvarig för arbetena med vårdprogram för park, trädplaner och restaureringar sedan 1994 fram till idag. Det första som skedde var att 1995 flytta parkeringsplatserna till en mer undanskymd plats, söder om garaget. Planteringarna är till för att dölja dem från den centrala delen av parken och byggnaderna. 1998 utförde Lena Löfgren Uppsäll från Statens fastighetsverk en historisk analys av residensparkens tillkomst och utveckling samt ett förslag till restaurering och förnyelse. Samtidigt utfördes en trädinventering och trädplan av undertecknad. Med utgångspunkt från trädplanens bedömningar av bland annat trädens kondition avverkades ett tjugotal träd 2001. De flesta ersattes med nya av samma art eller närstående art, och planterades på samma plats. När Umeå kommun började renovera Döbelns park 1998 blev det aktuellt att ersätta det vandaliserade staketet av trä, mellan länsresidenset och Döbelns park. Smidesstaketet mot Storgatan fick bli förebild för det nya.

Under hösten 2018 planterades klonarkivets tretton olika sorter av perenner i rabatten söder om residenset. I maj 2019 kompletterades med tre humlekloner. Foto: Anders Glassel, 2022-07-01.

Under åren 1998 och 2001 påbörjades arbetet med att återställa de Rosénska rabatterna vid de södra och östra fasaderna. Buskar, perenner, lökväxter och klätterväxter som fanns under 1930-talet planterades. Mellan rabatterna och fasaderna ersattes betongmarkplattor med tre rader storgatsten. Ett material som ursprungligen fanns längs socklarna. Spaljéerna återställdes dock ej vid detta tillfälle. År 2016 fortsatte arbetet med att återställa rabatterna längs huvudbyggnadens sydvästra fasad. Spaljéer av stål byggdes som 2017 placerades mellan fönsterpartierna med en viss distans till fasaden. De sista betongmarkplattorna längs huvudbyggnadens fasader ersattes med storgatsten 2021. Även vid uthuset revs betongmarkplattorna och ersattes i detta fall med grus 2009.

Statens fastighetsverk utförde fasadrenovering av huvudbyggnaden 2014 och 2015. Inför detta arbete diskuterades hur rabatter och gräsytor skulle påverkas av arbetet. Undertecknad föreslog, vilket även bestämdes, att de historiska grusgångarna från 1930-talet skulle restaureras runt byggnaden och i parken i samband med detta arbete. Det skulle underlätta arbetet med renoveringen av den södra fasaden, eftersom byggnadsställningarna då kunde placeras på en hårdgjord yta i stället för på en gräsyta. Provschakt för att lokalisera de historiska grusgångarna närmast huvudbyggnaden påbörjades 2013 och därefter under samma höst återskapades grusgångarna vid denna. Efter fasadarbetet utfördes markluftning vid parklinden söder om byggnaden för att förbättra trädets vitalitet. 2016 genomfördes även georadarprospektering av parken. Mätningarna syftade främst till att undersöka om äldre trädgårdsplaner med odlingsytor och grusgångar fanns bevarade under befintliga gräsytor. Under första halvan av 2017 återställdes övriga grusgångar i den södra delen av parken.

När arbetet med att återskapa grusgångarna inleddes fanns ännu den ursprungliga, sedan 1600-talet, kulturhistoriskt värdefulla visuella kontakten mellan Umeälven och länsresidenset kvar. Foto: Anders Glassel, 2017-05-02.

Nordöst om huvudbyggnaden har det ursprungligen funnits en gångväg ut till Residensgatan. Nivåskillnaden mellan tomt och gata har tagits upp med en trappa. En sentida med handledare av trä ersattes 2017 med en trappa av svensk granit och en handledare av svart smide. Belys-

ningen i parken, troligtvis från 1980-talet med glober, ersattes 2020 med svarta gjutjärnsstolpar och lykthus av gammal modell som även återfinns i Döbelns park. Samtidigt byttes befintliga väggh ängda belysningar vid huvudbyggnadens och uthusets entréer till den ursprungliga modellen i tidstypisk stil. Öster om uthuset finns en granitmur mot Residensgatan som troligtvis uppfördes samtidigt som uthuset 1894. När garaget byggdes på 1950-talet ändrades murens utformning. 2015 återställdes den i samband med att uthusets grund förstärktes.

Gamla träd behålls i parken så länge som möjligt. Vitpilen från 1895-års park har försetts med en stötta 2017, som målades faluröd som vinbärsbuskarnas planteringsskydd. Toppen på douglasgranen i parkens södra del skadades ordentligt 2016. I stället för att fälla det värdefulla trädet beslöt undertecknad att behålla det. Nu 2023 är trädet i högsta grad vitalt. I parken finns ett stort antal träd, närmare bestämt 85 varav 26 lövträdsarter och sorter, samt 10 arter av barrträd. Tack vare dessa och stora gamla buskage finns en hög biologisk mångfald. Cembratallens frön lockar till sig den ovanliga och orädda fågeln nötkråka. På våren är det många arter fåglar som häckar i parken. Den övergripande principen för trädplantering i parken är att när ett träd spontant faller eller måste avverkas ersätts trädet med samma art med lämplig proveniens och planteras på samma ställe. Det innebär i praktiken en kontinuerlig återplantering och parken får i framtiden ett olikåldrigt trädbestånd.

Sedan 2012 har de konventionellt klippta gräsytorna inom fastigheten minskat från 74% till 40% i förhållande till fastighetens totala markyta exklusive byggnader. Ängsytor har ökat från 3% till 24 %. Denna förändring av skötseln av gräsytor har gynnat den biologiska mångfalden. De konventionellt skötta gräsytorna klipps ungefär 16 gånger per år. Ängen slås 1 gång per år och höet får fröa av sig innan det tas bort. Ängsytorna blir magrare näringsmässigt på detta vis vilket gynnar ängsblommor som i sin tur gynnar bland annat insekts- och fågelliv. Det mesta av löven från träd och buskar läggs in i buskagen för att förmultna. Klenare grenar läggs i en komposthög. Perennernas vinterståndare klipps först på våren vilket skyddar övervintrande växtdelar och gynnar fågellivet. Grusytorna i parken har sedan 2012 ökat från 11% till 22%. De gynnar ettåriga växter och insektslivet. I samarbete med länsstyrelsen har även en bibädd av sand anlagts 2022 i den del av parken som under 1930-talet var ett stenparti.

I parken finns Sveriges nordligaste klonarkiv för fruktträd. Foto: Anders Glassel, 2022-05-17.

När programrådet för ”Programmet för odlad mångfald” (POM), som leds av Jordbruksverket diskuterade ett klonarkiv för bland annat fruktträd i norra Sverige föreslog undertecknad, som är Statens fastighetsverks representant i rådet, att parken vid Umeå länsresidens skulle vara en lämplig plats med sin storlek och odlingshistorik. 2017 skrev Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) och Statens fastighetsverk avtal om det nya klonarkivet. Mandatsorter av äppelträd som ska odlas i Umeå är ’Charlamovsky’, ’Hornö’, ’Karlbergsäpple’ och ’Mullsjö’. Till mandatsorter räknas sorter av svenskt ursprung, det vill säga sorter som namngivits och spritts lokalt, liksom sorter framförädlade och marknadsförda av svenska växtförädlare. Dessutom innefattas utländska sorter med lång dokumenterad odlingstradition. Till referensträd av äpple valdes ’Transparente blanche’, som tidigare odlats i parken och är Västerbottens landskapsäpple med ursprung från Baltikum. 2020 planterades det och ’Charlamovsky’ som också fanns där på 1930-talet, vars ursprung är från Ryssland. ’Hornö’ som är en lokalsort från Örnsköldsvik planterades 2022. ’Karlsgårdsäpple’, ett inventeringsfynd från Lycksele, och ’Mullsjö’, en lokalsort från Västerbotten, kommer snart att tillföras.

2018 planterades klonarkivets 13 perennsorter i rabatterna söder om huvudbyggnaden. Det var *stormhatt*, *trädgårdsstormhatt*, två olika sorter av *riddarsporre*, *praktnäva*, *gul daglilja*, *skomakariris*, *trädgårdsiris*, *herrgårdspion*, två olika sorter av *luktpion*, *småfruktig bergpion* och *bräcka*. 2019 tillfördes klonarkivets tre olika *humlekloner* i dessa rabatter. 2020 planterades klonarkivets buskrosor. Det var *vresrosen* ’Örträsk’ från sydöstra Lappland och *finnrosen* ’Skellefteå’. Under samma tidsperiod planterades även syrener som var rotskott från gamla syrener i parken, sydväst om huvudbyggnaden. Äppelträd och buskrosor planterades vid den halvcirkelformade grusytan söder om ekarna. Ytterligare buskage med syren och skogsolvon planterades 2022 i kombination med växtbäddar för *solrosor*.

Parkens värde och framtid

Länsresidensets, Döbelns- och stadskyrkans parker är romantiska parker från senare delen av 1800-talet. Parkerna bildar en formmässig enhet och deras ursprung kan härledas till 1600-talet. Länsresidensets park har ett stort kulturmiljövärde, med dess visuella kontakt med Döbelns park som ursprungligen var residensets kryddgård, stadskyrkan, Umeälven och Storgatan. Länsresidenset har idag ett värdefullt trädbestånd med ett stort antal arter, varav vissa är ovanliga för regionen och andra har utvecklats till ovanligt välvuxna träd. Detta gäller till exempel ask, parklind, poppel, balsamgran, douglasgran och makedonisk tall. Parken har därför karaktär av arboretum och ett pedagogiskt värde för undervisning och forskning. De olika trädarterna förstärker även parkens biologiska värden. Länsresidensets park kommer att bevaras som en representativ park- och trädgårdsanläggning med inslag av både 1890-talets romantiska park och det formmässigt striktare parkidealet under Gustav Roséns tid.

Parken vid Umeå länsresidens är en av få av Statens fastighetsverks parker som nu är färdigrestaurerad. Statens fastighetsverks ambition är att i framtiden kontinuerligt och fackmannamässigt sköta denna kulturhistoriskt värdefulla park, som är ett statligt byggnadsminne och utgör en viktig del av riksintresset för kulturmiljö samt är Sveriges nordligaste klonarkiv för fruktträd. Statens fastighetsverk har ingen egen personal i Umeå som kan sköta länsresidensets park. Därför vill undertecknad tacka trädgårdsmästarna Malin Sjöström som haft ansvar för parken sedan 2015, tillsammans med Mathias Henriksson sedan 2019, som med engagemang och fackkunskap föredömligt skött parken och gjort det praktiskt möjligt att genomföra många av de arbeten som nämnts i artikeln.

Stockholm 2023-03-30

Anders Glassel
Kulturarvsspecialist landskap och park - Statens fastighetsverk

Föreningen Byggnadskultur Umeå tackar Anders Glassel för en intressant presentation av den upprustade och välvårdade Länsresidensparken i Umeå! Det är nog inte mycket som Anders inte vet om denna. Vi fick av utrymmesskäl be honom att hoppa över redogörelsen av de första 240 årens residensträdgård. Många skulle nog uppskatta ett informationshäfte om länsresidenset som de länsstyrelsen låtit göra för andra värdefulla miljöer.

Medlemskap och styrelse

Föreningen Byggnadskultur Umeå grundades 1976. Den 17 november fastslogs dess uppgift att: ”*Föreningen skall verka aktivt för god byggnadskultur i Umeå. Dess strävan skall därvid inriktas inte bara på bevarande av värdefulla äldre byggnader och miljöer, utan också på att studera, sprida kunskap om och delta i diskussioner om den nutida och framtida bebyggelsen och stadsplaneringen.*” Den språkliga uppdateringen av stadgarna 2012 var endast för att förtydliga att föreningen har talerätt som miljöorganisation. "*Medlemskap i föreningen står öppen för alla som sympatiserar med dess i stadgarna angivna syfte och som genom medlemskap vill främja dess verksamhet.*"

Sedan årsmötet 2022 har styrelsen konstituerat sig enligt följande: ordförande Lennart Frostesjö, sekreterare Iréne Gustafson, kassör Göran Öberg. Ledamöter: Sten Beijar, Patrik Norstedt och Christina Hammarström. Extern medlemssekreterare för att administrera föreningens medlemsregister har varit Anna Joelsson.

Föreningen hade 111 medlemmar under 2022. Vi ser gärna att det ökar igen för den nedåtgående trenden försvårar föreningens uppgift att verka för en god utveckling av den byggda miljön. Många uttrycker stöd och beröm. Men det går inte att förutsätta att andra ska vara medlemmar så att föreningen kan fortsätta kämpa med de frågor vi drivit sedan 1976: Att som stadgarna uttrycker det "tillvarata skyddet av byggnadskulturen och kulturmiljöns intressen inom Umeå kommun.” I vilket ingår att: ”aktualisera, belysa och diskutera bevarandefrågor, stimulera det allmänna intresset för nutida arkitektur och stadsrummets gestaltning, studera hur man på bästa sätt kan förena gammalt och nytt i stadsbilden och följa planeringen för kommande samhällsutveckling.” Den negativa utvecklingen i Umeå gör att vår förening fyller en stor funktion genom inte bara vår folkbildande insats, utan genom att kunna agera mot byggplaner som hotar vår miljö. Föreningens förmåga beror på ert stöd. Är du inte medlem så behövs du som medlem! Vi törs påstå att vår medlemsavgift är den lönsammaste investering för en god stadsmiljö du kan göra. Utöver nyttan du bidrar till kan du även följa med på föreningens resor till halva priset jämfört med allmänheten, och delta i aktiviteter som är exklusiva för medlemmar.

Medlemsavgift 150 kr per år.

Familjemedlem och studenter 75 kr.

Företagsmedlemskap 600 kr per år.

Medlemsavgifter inbetalas till plusgiro: 69 75 19–7

Glöm inte att ange adress och epost!

Om du vill stödja föreningens arbete mer än att vara passiv medlem så är det bara att höra sig till styrelsen. Det finns att göra för alla som vill bidra!

INNEHÅLL

Umeå stad 400 år

2 Föreningens stadshistorik - ett smakprov

Genomförda publika arrangemang

6 1620-talets norrländska stadsgrundningar, förlusten av att exploatera parker och trädgårdar, hur arkitektur uppfattas av människor (7), visning av residensparken (8), bussresa till Olofsfors bruk m m (9), guidning på Umedalen (13), staden 400 år (17), Linder och arkitekturen (18), byggnadsminnen i Umeå (19)

Skrivelser/inlägg i planerings- och byggnadsvårdsfrågor

Utförligt presenterade ämnen:

20 Utlåtande - Döbelnmonumentets upprustningsbehov

22 Debattartikel - höghusplanerna på tingshustomten

24 Debattartikel - riksintresset för kulturmiljövård

26 Yttrande kv Saga - en högre stads skuggningsproblem

Kontakter i planerings- och byggnadsvårdsfrågor

33 Den märkliga men lärorika Regndroppen

Framtida planer av betydelse för Umeås stadsmiljö

35 Förtätningshot mot Folkskoleseminariet

44 Förfall och nya planer för Sofiehems träsliperi

47 Rivningshot mot ”Snickare Markussons” Tjädern 2

48 Faran med förlegade men onyttjade detaljplaner

Vad som hänt med tidigare års ärenden

50 Planförslaget för Arken 12 - vi överklagar inte

50 Båtsmannen 2 - återstående blåprickat hus renoveras

52 Kv Borrmaskinen - ett intressant fall i flera avseenden

Gästskribent

57 Anders Glassel SFV - Länsresidensparken i Umeå

Medlemskap och styrelse

65 Stöd föreningens arbete eller engagera dig själv!